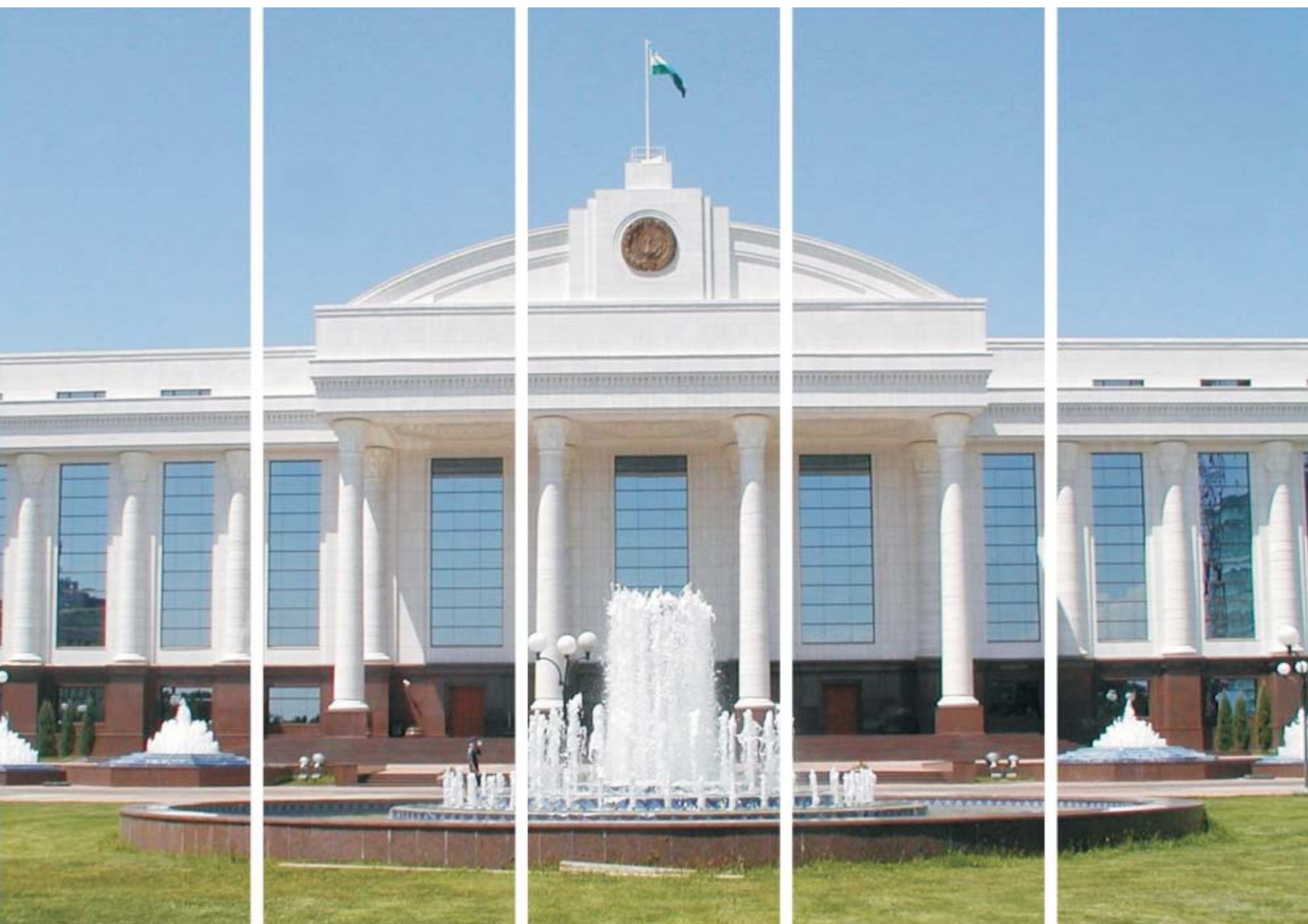

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати
Ўзбекистондаги БМТ Тараққиёт дастури

Ўзбекистон: Амалий қўлланма

**Барқарор ижтимоий-иқтисодий
ривожланишнинг ва инсон тараққиёти
принципларини амалга оширишнинг
парламент томонидан таъминланиши**

2011

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати
Ўзбекистондаги БМТ Тараққиёт дастури

Ўзбекистон: Амалий қўлланма

**Барқарор ижтимоий-иқтисодий
ривожланишнинг ва инсон тараққиёти
принципларини амалга оширишнинг
парламент томонидан таъминланиши**

2011

Амалий қўлланма муаллифлари: И.Собиров, С.Сафаев (I боб), Ф.Отахонов (II боб), О.Оқилов (III ва IV боблар), Ф.Ким (V боб), С.Сафаев (VI боб), М.Тиллабаев (VII боб)

Ушбу қўлланма Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тараққиёт дастури (БМТТД) кўмагида тайёрланган. Мазкур қўлланмада ифодаланган қарашлар муаллифларга тегишли бўлиб, БМТТД ёки Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг расмий қарашлари билан мос келмаслиги мумкин.

Лойиҳа координатори:
Мукова дизайнери:

Елена Данилова-Кросс
Амина Дауд (Amina Daud)

Муаллифлар жамоаси таҳрирчилар ишчи гуруҳига – БМТТД парламент ривожланиши сиёсати масалалари бўйича маслаҳатчиси Кевино Дево (Kevin Deveau), БМТТД инсон тараққиёти бўйича маслаҳатчиси Андрей Иванов (Andrey Ivanov), Братислава, БМТТД инсон тараққиёти бўйича маърузалар тайёрлаш бўлими ходими Паолы Паглиани (Paola Pagliani), Нью-Йорк, БМТТД Европа ва МДХ мамлакатларидаги лойиҳа менеджери ва инсон ҳуқуқлари, одилсудлов ва қашшоқларнинг ҳуқуқий имкониятларини кенгайтириш масалалари бўйича маслаҳатчиси Монджурул Кабира (A.N.Monjurul Kabir), Братиславадаги Минтақавий марказ ва Ўзбекистондаги БМТТД инсон тараққиёти масалалари бўйича координатори Елена Данилова-Кросс (Elena Danilova-Cross), Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети доценти Лайло Тошпўлатова ва БМТТДнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси ходими Анвар Мелибоевга самимий миннатдорчилигини билдиради.

© Ўзбекистондаги БМТ Тараққиёт дастури, 2011.

© Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати, 2011

Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган ва у Ўзбекистондаги БМТ Тараққиёт дастури ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатига тегишли. Қўлланмани ҳар қандай такрорлаш, шу жумладан унинг матнини ахборот-қидирув тизимида ёки қандай бўлмасин шаклда сақлаш, шунингдек ушбу нашр кўчирмаларидан фойдаланиш фақат уларнинг ёзма

розилиги билан амалга оширилиши мумкин. Манбага ҳавола қилиш мажбурий.

Ўзбекистондаги БМТ Тараққиёт дастурининг “Инсон тараққиёти концепциясини амалиётда қўллаш мақсадида сиёсатни шакллантириш жараёнига жалб қилинган ўқув юртлари ва институтлар имкониятларини ошириш” лойиҳаси томонидан 2009 йилда парламентарийлар учун Инсон тараққиёти бўйича Ахборот бюллетени чоп этилган. Ушбу нашрнинг мақсади Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзоларининг инсон тараққиёти парадигмаси ва уни кундалик ишларида қўллаш бўйича хабардорлигини ошириш эди.

Ўзбек, рус ва инглиз тилларида тарқатилган бюллетень халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари депутатлари, сенаторлар, Қонунчилик палатаси депутатлари томонидан муносиб қарши олинди. 2009-2010 йилларда кўпчилик депутатлар ва сенаторлар мамлакатда инсон тараққиёти соҳасидаги тенденцияларга катта эътибор бераётганликлари қайд қилинган.

Ушбу нашрнинг мақсади Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенати аъзолари учун инсон тараққиётининг фундаментал принциплари ва концепцияни мавзули мисоллар, қонун ижодкорлиги, мониторинг ва назоратни амалга оширишнинг реал тажрибаси орқали амалий қўллаш билан уларнинг боғлиқлиги асосида Амалий қўлланма тайёрлашдан иборат.

Ушбу нашр депутатлар ва сенаторлар томонидан ўз ваколатларини амалга оширишда инсон, унинг ҳуқуқлари, имкониятлари, эркинликларини амалга ошириш ва потенциалини очиш бош объект ва ривожланиш мақсади ҳисобланишини англашларига кўмаклашиш вазифасини қўяди.

Нашр Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир фуқароси манфаатларига йўналтирилган, бунда умумдавлат ва минтақавий манфаатлар мувозанатини профессионал мустаҳкамлаган ҳолда қонун ижодкорлиги ишлари сифатини сезиларли даражада оширишга ёрдам беради.

Ушбу ташаббус мазмунига кўра МДХ ва шарқий Европа мамлакатлари учун бутунлай янги ҳисобланади, чунки унда бир қатор экспериментал элементлар мавжуд ва нашрни тайёрлаш жараёнига инновацион ёндашув қўлланилган.

СЎЗ БОШИ

2000 йил сентябрь ойида БМТнинг Минг йиллик саммитида дунёдаги қарийб барча давлатлар бошлиқлари томонидан бир овоздан қабул қилинган БМТнинг Минг йиллик декларацияси ҳозирги даврнинг энг муҳим ҳужжати бўлиб қолди. Айнан шу Декларация сайёрамизда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, қашшоқликка барҳам бериш ҳамда халқларнинг фаровонлик даражасини юксалтириш, таълим ва соғлиқни сақлаш сифатини ошириш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш мақсадида глобал халқаро шерикликка асос солди.

Декларацияда белгиланган мақсадларга эришишнинг ҳал қилувчи омилларидан бири давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштиришдан, мамлакатни ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаш ва рўёбга чиқаришда аҳоли тўғридан-тўғри иштирок этиш имконига эга бўладиган фуқаролик жамиятини шакллантиришдан иборат. Бу парламентлар, маҳаллий ҳокимият вакиллик органларининг жамият ҳаётидаги ролини анча оширишни тақозо этади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов мамлакатда демократик ўзгартиришларни янада чуқурлаштиришнинг энг муҳим вазифалари ҳақида гапириб, “марказда ва жойларда қонун чиқарувчи ва вакиллик ҳокимиятининг ваколатлари ҳамда назорат вазифаларининг ролини кучайтириш” зарурлигини таъкидлаганлиги бежиз эмас.

Бу кейинги ўн йилликлар мобайнида жамиятни ривожлантиришнинг бутун дунёда тан олинган моделига, мамлакатлар муваффақиятининг асосий мезонига айланган Инсон тараққиёти концепцияси принципларига ҳам тўла мос келади. Концепциянинг вужудга келиши жамият тараққиётининг марказида инсон туриши керак, деган мутлақ ҳақиқатни англаб етиш натижаси бўлди. Зотан, иқтисодий ўсишнинг юқори кўрсаткичлари фақат жамият тараққиётининг асосий мақсадига эришиш — одамларнинг имкониятларини ошириш, уларнинг маънавий ва моддий эҳтиёжларини янада яхшироқ қаноатлантириш, одамлар учун янада юқори сифатли ҳаётни таъминлаш воситаси ҳолос.

Модомики, инсон тараққиётнинг ҳам асосий мақсади, айни вақтда, ҳам асосий ҳаракатлантирувчи кучи экан, инсоннинг тараққий этиш даражаси кўп

жиҳатдан индивиднинг ўзи жамият, минтақа, шаҳар, туманнинг ҳаёти ва фаолияти масалаларини ҳал қилишда қанчалик иштирок этиши билан ҳам белгиланади. Шу сабабли, инсон тараққиётининг таркибий қисмларидан бири алоҳида инсоннинг ва гуруҳларнинг ўз манфаатларига мувофиқ ҳамда жамият ривожини йўлида ҳаракат қилиш имкониятларини кенгайтиришдан иборат. Бу эса одамларни қарорлар қабул қилиш жараёнига жалб этиш, уларнинг сиёсий фаоллигини ва жамиятдаги ролини ошириб бориш зарурлигини англатади ва бунга ҳокимиятнинг вакиллик органи – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ролини кучайтирмасдан эришиб бўлмайди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати ва БМТ Тараққиёт дастурининг ваколатхонаси томонидан биргаликда тайёрланган ушбу қўлланманинг мақсади сенаторларга ҳамда марказда ва жойларда ҳокимиятнинг вакиллик органларига сайланган депутатларга парламент фаолиятининг асосий шакл ва усуллари яхшироқ эгаллаб олишдан ташқари, ўзларининг қонун ижодкорлиги ва назорат ишларини Инсон тараққиёти концепцияси билан мувофиқлаштиришларида ёрдам беришдан иборат. Уларнинг узвий алоқадорлигини таъминлаш – давр талабидир. Давр эса сенаторлар ва депутатлардан ўз вазифаларига янгича назар ташлашни ҳамда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштиришга мутлақо янгича ёндашувларни, бу ҳужжатлар рўёбга чиқарилишини аниқ мониторинг қилишни ва халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар имплементациясини назорат қилишни талаб этмоқда.

Ҳозир вакиллик органи ижро этувчи ҳокимият фаолияти устидан парламент назоратини ҳам юқори даражада сифатли амалга оширишлари, бунда айнан Инсон тараққиёти концепцияси принципларини рўёбга чиқариш жараёнини таҳлил қилишлари керак.

Умид қиламизки, ушбу амалий қўлланма сенаторлар ва депутатларга парламент фаолияти ва Инсон тараққиёти принципларининг ўзаро алоқаси муаммоларини янада теранроқ англаб етишларига ва, энг муҳими, олган билимларидан кундалик ишларида фойдаланишларига ёрдам беради.

И.Собиров
Ўзбекистон Республикаси
Олий Мажлиси Сенатининг
Раиси

А.Нироди
БМТ Тараққиёт дастурининг
Ўзбекистондаги доимий вакили

I БОБ. ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИ КОНЦЕПЦИЯСИ: ТАРИХИ, МОҲИЯТИ, ПРИНЦИПЛАРИ, АҲАМИЯТИ

Жамиятнинг ривожланиш стратегияси — бу бош мақсад ва устуворликларни ҳамда сиёсий ислохотлар, иқтисодий ва ижтимоий дастурларни амалга оширишнинг изчиллиги, бирин-кетинлигини аниқ белгилашдир. Яққол ифодаланган стратегиясиз барқарор ижтимоий тараққиёт, ҳокимиятнинг турли тармоқлари ва даражаларида хатти-ҳаракатларни мувофиқлаштириш, ресурслар ва кучларнинг оптимал тақсимланишига эришиш мумкин эмас. Ўзбекистоннинг ривожланиш стратегияси мамлакат Президенти И.А.Каримов асарларида Ўзбекистоннинг тарихий ривожланиш хусусиятлари, ўтиш даври муаммолари ва умумбашарий тараққиёт тенденцияларини чуқур таҳлиliga асосланган ҳолда ҳар томонлама ишлаб чиқилган. Мамлакатимиз олдида турган юксак стратегик мақсад ҳақида сўз юритар экан, Президент И.А.Каримов қайд этганидек, у “барқарор ривожланиб бораётган иқтисодиётга асосланган, очиқ демократик ҳуқуқий давлат куриш, инсон, унинг манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари сўзда эмас, амалда олий кадрият даражасига кўтарилган, жаҳон миқёсида обрў-эътибор қозонган жамият барпо этиш”дан иборатдир¹.

Бу мақсад тўла-тўқис ҳолда БМТ томонидан илгари сурилган **Инсон тараққиёти концепцияси** (ИТК) билан уйғунлашгандир. ИТКни англаш жараёнида туғиладиган биринчи савол табиийки, “инсон тараққиёти” деганда нима тушунилади? БМТнинг Тараққиёт дастури (БМТТД) томонидан тайёрланган 2010 йил Инсон тараққиёти ҳақидаги маърузада унга қуйидагича таъриф берилади:

“Инсон тараққиёти ўз моҳиятига кўра инсон эркинликлари қаторига одамларнинг узоқ, соғлом ва ижодкор ҳаётга бўлган ҳуқуқларини ҳамда бошқа, уларнинг фикри бўйича қадрлашга арзигулик мақсадларга эришиш; бизнинг муштарак сайёрамизда адолат ва ривожланишни барқарорлигини таъминлашда фаол иштирок этишни киритишдан иборат. Одамлар — алоҳидами ёки гуруҳларми — бир вақтда инсон ривожланишининг ҳам сайи-мақсади, ҳам ҳаракатлантирувчи кучидирлар”².

Бу таърифни тушуниб етиш қуйидаги хулосани чиқаришга имкон беради: инсон тараққиёти — комплекс характерга эга бўлиб, ўз ичига инсоннинг ҳам моддий, ҳам маънавий эҳтиёжларини қондиришни, унинг соғлиққа, таълим олишга, ўзини ифода қилиш эркинлигига, бугунги ва келгуси авлодлар хавфсизлигига бўлган ҳуқуқларини таъминлашни қамраб олади.

---

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги маъруза. // “Халқ сўзи”. 2010 йил 13 ноябрь.

² Доклад о развитии человека 2010 – Реальное богатство народов: пути к развитию человека. – ПРООН, 2010. – С. 22.

**Инсон тараққиёти
концепцияси қачон ва
қай тарзда вужудга
келган?**

Узоқ вақт давомида дунёда *иктисодий ривожланиш концепцияси* якка ҳукмрон бўлиб келган. Қисқача айтганда, ушбу концепциянинг моҳияти ниҳоятда содда ва тушунарли: иктисодиёт ва меҳнат самарадорлигининг ўсиш суръати юқори бўлган, яъни ички маҳсулоти (ЯИМ) ва аҳоли жон бошига ўртача даромади юқори бўлган мамлакат фаровон ҳисобланади. Турли сиёсий, иқтисодий тизимларга эга давлатлар айнан иқтисодий ривожланиш суръатларига кўра ўзаро рақобатлашар эдилар. Бу концепция содда ва тушунарли бўлгани туфайли ҳамон одамлар тафаккурига ўз таъсирини ўтказиб келмоқда.

Аммо ХХІ аср бўсағасида иқтисодий ўсишнинг ўзи асосий мақсад эмаслиги аён бўлиб қолди. Жамиятнинг даромадлари фақат восита холос: улар кам таъминланган аҳоли қатламларини ижтимоий қўллаб-қувватлаш дастурларига ҳам, қуролланишга ҳам, маорифни ривожлантиришга ҳам, дабдабали, аммо ҳалқ фаровонлигига таъсир кўрсатмайдиган лойиҳаларни амалга оширишга ҳам сарфланиши мумкин. Шу сабабли турли мамлакатлардаги турмуш сифати ҳар доим ҳам ўртача даромад даражасига мос келавермайди. Бундан ташқари, ЯИМ нотекис тақсимланиши мумкин. Зеро, ҳукуматларнинг ижтимоий сиёсати фаол, кучли ёки суст, лоқайд бўлиши мумкин. Демак, ЯИМ даражаси ҳам, ўсиш суръати ҳам тараққиёт ва муваффақиятнинг асосий мезони бўла олмайди. Бу ҳақиқатни англаш янгича ёндашувни – Инсон тараққиёти концепциясини шакллантириш имконини берди.

Ушбу концепцияни вужудга келишига ҳинд иқтисодчиси, 1998 йил Нобель мукофоти лауреати Амартья Кумар Сеннинг илмий асарлари ва покистонлик машҳур иқтисодчи Маҳбуб ул-Ҳақнинг фаолияти катта ҳисса бўлиб қўшилди. Маҳбуб ул-Ҳақ БМТТД томонидан 1990 йилда тайёрланган биринчи “Инсон тараққиёти тўғрисида”ги маърузанинг ташаббускори ва муаллифларидан бири бўлди. Шундан буён ушбу нашр ҳар йили чоп этилади¹. Шунингдек, дунёнинг деярли барча давлатлари ҳар йили ИТКга асосланган ўз Миллий маърузаларини тайёрлайди².

1995 йилдан буён *Ўзбекистонда Инсон тараққиёти тўғрисида* тўққизта маъруза эълон қилинган бўлиб, улар ижтимоий сиёсат, иқтисодий ўсиш, ислохотларни ўтказишда давлатнинг роли, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш, давлат бошқарувини марказлаштиришни чеклаш, соғлиқни сақлаш, таълим тизимига бағишланган³.

Инсон тараққиёти ҳақидаги маъруза фақатгина қизиқарли статистик маълумотларни камраб олган оммабоп материал эмас. Бу, энг аввало, инсон тараққиёти борасидаги *мамлакат стратегияси* амалга оширилиши жараёнини акс эттиради, сиёсат устуворликларини ифодалайди ва келгуси ҳаракат дастурини белгилаб беради⁴.

¹ Ушбу нашрлар билан рус тилида www.undp.org сайти орқали танишиш мумкин.

² Measuring human development. New York. 2007. - P. 2.

³ Ушбу ҳужжатлар билан ўзбек ва рус тилларида www.undp.uz веб-сайти орқали танишиш мумкин.

⁴ Инсон тараққиёти бўйича БМТТД маърузалари билан VII бобда батафсил танишиш мумкин.

Шундай қилиб, йигирма йилдан кам муддатда Инсон тараққиёти концепцияси ижтимоий жараённинг умум тан олинган **парадигмасига** айланди. Бошқача айтганда, у нафақат назарий қурилма, балки жамият ривожланишнинг комплекс **моделидир**. Инсон тарққиёти нуқтаи назаридан ютуқлар бугун барча жойларда мамлакат фаровонлиги ва у танлаган йўлнинг тўғрилигини тасдиқловчи **бош мезон** сифатида тан олинади.

2000 йилнинг сентябрь ойида БМТнинг Минг йиллик Саммити бўлиб ўтди ва унда БМТнинг Минг йиллик Декларацияси, яъни халқаро ҳамжамиятнинг инсон тараққиёти ва инсон ҳавфсизлигини таъминлаш борасидаги ҳаракат дастури бир овоздан қабул қилинди. Бу ҳужжатга биноан Минг йиллик ривожланиш мақсадлари, яъни 192 давлат ва 23 халқаро ташкилотлар томонидан 2015 йилга келиб қашшоқликни бартараф қилиш, одамларнинг билим даражасини кўтариш, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари тенглигини таъминлаш, касалликларга қарши курашиш, тинчлик ва ҳавфсизликни мустаҳкамлаш борасида эришиш керак бўлган вазифаларга оид мажбуриятлар белгиланди. МРМга эришиш билан боғлиқ ҳолатлар 8 та мақсад, 21 та вазифа ва 60 кўрсаткичларга асосланган ҳолда баҳоланади¹.

2008 йил 15 январдан амал қилади

1-қўшимча. БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадлари (Минг йиллик декларациясидан)	
Мақсад ва вазифалари	Мақсадларга эришишда тараққиёт кўрсаткичлари²
1-мақсад. Ҳаддан ташқари камбағаллик ва очликни тугатилиши	
1.А-вазифа. 1990-2015 йиллар давомида кунига 1 АҚШ долларида камроқ даромад оладиган аҳоли сонини икки маротабага камайтириш	1.1. Тўловга қобилиятлилиқ даражаси бўйича кунига 1 АҚШ долларида камроқ даромад оладиган аҳоли улуши ^а 1.2. Камбағаллик даражасидаги тафовут коэффиценти (камбағал аҳолининг х қашшоқлик даражасидаги улуши) 1.3. Истеъмол таркибида йигирма фоизлик энг камбағал аҳоли улуши
1.Б-вазифа. Ишлаб чиқаришдаги бандлиқни тўлиқ ва барча, шу жумладан аёллар ва ёшлар учун муносиб иш билан таъминлаш	1.4. Битта ишловчига нисбатан ЯИМ ўсиши 1.5. Аҳолининг умумий сонига нисбатан бандлиқ улуши 1.6. Иш билан банд бўлган, кунига 1 АҚШ долларида камроқ даромад оладиганлар улуши 1.7. Яқка тартибдаги меҳнат фаолияти билан банд бўлган ва уй хўжалигида банд бўлган, ҳақ

¹ “Минг йиллик Декларациясида белгиланган ривожланиш соҳасидаги мақсадларни амалга ошириш тўғрисидаги маъруза”. 2010 йил. 74-б.

² Барча кўрсаткичлар жинси ва шаҳар/қишлоқ аҳолиси бўйича (буни иложи бўлса) гуруҳларга ажратилиши лозим.

	тўланмайдиган ходимларнинг умумий бандлик сонига нисбатан улуши
1.В-вазифа. 1990-2015 йиллар давомида очликдан азоб чекаётган аҳоли улушини икки маротабага камайтириш	1.8. Вазн танқислигига учраган беш ёшгача бўлган болалар улуши 1.9. Овқатланиш калорияси белгиланган минимумдан паст бўлган аҳолининг улуши
2-мақсад. Умумий бошланғич таълимни таъминлаш	
2.А-вазифа. 2015 йилга қадар бутун дунёда болалар, ҳам ўғил болалар, ҳам қизларда бошланғич мактаб таълимини олиш имконияти бўлишини таъминлаш	2.1. Бошланғич таълим билан қамраб олинганликнинг соф коэффиценти 2.2. Бошланғич мактабнинг охирги синфига етиб борган биринчи синф ўқувчилари улуши 2.3.15-24 ёшли аёллар ва эркакларнинг саводхонлик даражаси
3-мақсад. Эркаклар ва аёллар тенглигини рағбатлантириш ҳамда аёлларни ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш	
3.А-вазифа. 2005 йилгача жинслар ўртасидаги бошланғич ва ўрта таълим соҳасидаги тенгсизлик тугатилиши керак, энг кечи билан 2015 йилгача эса таълимнинг барча даражаларида тенгсизликни йўқ қилиш	3.1. Қиз ва ўғил болаларнинг бошланғич, ўрта ва олий таълим тизимидаги нисбати 3.2. Қишлоқ хўжалигидан бошқа секторда ҳақ тўланадиган меҳнат билан банд бўлган аёллар улуши 3.3. Миллий парламент депутатлари орасида аёллар улуши
4-мақсад. Болалар ўлимини камайтирилиши	
4.А-вазифа. 1990-2015 йиллар давомида беш ёшгача бўлган болалар ўлимини учдан икки қисмга камайтириш	4.1. Беш ёшгача бўлган болалар ўртасидаги ўлим коэффиценти 4.2. Гўдаклар ўлим коэффиценти 4.3. Қизамиққа қарши эмланган бир ёшли гўдаклар улуши
5-мақсад. Оналикни муҳофаза қилишни яхшилаш	
5.А-вазифа. 1990-2015 йиллар давомида оналик ўлими кўрсаткичини тўртдан уч қисмигача камайтириш	5.1. Оналик ўлими кўрсаткичи 5.2. Малакали туғдириш ёрдамида туғилган болалар улуши
5.Б-вазифа. 2015 йилга қадар репродуктив саломатликни муҳофаза қилиш бўйича хизматлардан умумий	5.3. Контрацептивлардан фойдаланувчи аҳоли улуши 5.4. Ўсмирлар ўртасида туғиш коэффиценти 5.5. Туғишгача хизмат кўрсатиш билан қамраб олинганлик (энг камида битта ташриф ва энг

фойдаланишни таъминлаш	камида тўртта ташриф) 5.6. Оилани режалаштириш хизматлари бўйича қаноатлантирилмаган талаб
6-мақсад. ОИВ/ОИТС, малярия ва бошқа касалликларга қарши кураш	
6.А-вазифа. 2015 йилга қадар ОИВ/ОИТСни тарқалишини тўхтатиш ва касалланишнинг камайиш тенденциясига асос солиш	6.1. 15 дан 24 ёшгача бўлган аҳоли ўртасида ОИТС юқтирганлар улуши 6.2. Юқори хавф мавжуд бўлган сўнгги жинсий алоқа пайтида презервативлардан фойдаланган шахслар улуши 6.3. ОИВ/ОИТС ҳақида тўлиқ ва тўғри тасаввурга эга бўлган 15-24 ёшли аҳоли улуши 6.4. Етим болалар ва 10 дан 14 ёшгача бўлган, ота-онаси бор болаларнинг мактабга қатнаши кўрсаткичлари нисбати
6.Б-вазифа. 2010 йилга қадар ОИВ/ОИТС дан даволанишга муҳтож бўлганлар учун умумий имкон бериш	6.5. ОИВ юқтиришнинг кеч босқичларидагиларни ретровирусга қарши перепаратлардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлганлари улуши
6.В-вазифа. 2015 йилга қадар малярия ва бошқа асосий касалликлар тарқалишини тўхтатиш ва касалланишнинг камайиш тенденциясига асос солиш	6.6. Малярия билан касалланиш ва ундан ўлиш даражаси 6.7. Беш ёшгача бўлган, инсектицидлар билан ишлов берилган сеткалар остида ухлайдиган болалар улуши 6.8. Беш ёшгача бўлган болаларни малярияга қарши воситалар билан даволаётган безгак билан касалланганлар улуши 6.9. Сил касаллиги даражаси, унинг тарқалганлиги ва ундан вафот этиш 6.10. Диагностика қилинган ва шифокорнинг бевосита назорати остида қисқа даволаш курси давомида шифо топган сил касаллиги билан касалланган ҳолатлар сони
7-мақсад. Экологик барқарорликни таъминлаш.	
7.А.-вазифа. Мамлакат стратегияси ва дастурларига барқарор ривожланиш тамойилларини киритиш ва табиий ресурсларни йўқолиш жараёнларини орқага қайтариш	7.1. Ўрмон билан қопланган ер майдони улуши 7.2. Жами, аҳоли жон бошига ва ЯИМ 1 доллариға нисбатан двуокиси углерод чиқиндис 7.3. Озон қатламини бузадиган моддаларни истеъмол қилиш 7.4. Биологик имкониятлар доирасида эксплуатация қилинадиган балиқ захиралари улуши
7.Б-вазифа. 2010 йилга	7.5. Умумий ҳажмдаги сув ресурслари ва

кадар биологик хилма-хилликни йўқотиш темпини сезиларли даражада қисқартириш	улардан фойдаланилаётганларининг улуши 7.6. Барча ҳудуд майдонларидан қўриқланаётган қуруқлик ва денгиз майдонлари улуши 7.7. Йўқолиш хавфи остида бўлган биологик организмлар турлари улуши
7.В-вазифа. 2015 йилга қадар тоза ичимлик сувидан ва асосий санитария-техник воситалардан доимий фойдалана олмайдиган аҳоли улушини икки маротаба камайтириш	7.8. Ичимлик сувининг яхшиланган манбаларидан фойдаланувчи аҳоли улуши 7.9. Яхшиланган санитария-техник воситалардан фойланувчи аҳоли улуши
7.Г-вазифа. 2020 йилга қадар хароб кулбаларда яшовчи энг камида 100 миллион кишининг турмуш тарзини жиддий яхшиланишини таъминлаш	7.10. Хароб кулбаларда яшовчи шаҳар аҳолисининг улуши ^б
8-мақсад. Ривожланиш мақсадида глобал шерикчиликни шаклланиши	
<p>8.А-вазифа. Очiq, тартибга солинадиган, равшан ва дискриминациясиз савдо ва молиявий тизим яратилишини давом эттириш.</p> <p>Бу ерда оқил бошқариш, ривожланиш ва қашшоқликка қарши кураш соҳалари мақсадларига миллий ва халқаро миқёсда тарафдорлик кўзда тутилмоқда.</p> <p>8.Б-вазифа. Энг кам ривожланган мамлакатларнинг махсус эҳтиёжларини қондириш.</p> <p>Бу ерда энг кам ривожланган</p>	<p><i>Кам ривожланган мамлакатлар, Африка мамлакатлари, денгизга чиқишга имконияти бўлмаган мамлакатлар ва кичик оролли ривожланаётган давлатлар учун қуйидаги баъзи бир кўрсаткичлар мониторинги алоҳида олиб борилади.</i></p> <p><u>Ривожланиш мақсадидаги расмий ёрдам (РРЁ)</u></p> <p>8.1. (РРЁ)нинг соф ҳажми, умумий ва энг кам ривожланган мамлакатларга юбориладиган, ИХРТ/РКҚ аъзолари ҳисобланган донор мамлакатлар ялпи миллий даромадлари фоизига нисбатан</p> <p>8.2. Секторларга йўналтирилган, ИХРТ/РКҚ аъзолари ҳисобланган донор мамлакатлар томонидан ажратиладиган, социал хизматларга (базавий таълим, биринчи медицина-санитария хизмат кўрсатиш, овқатланиш, тоза сув ва санитар-техник воситалардан фойдаланиш) асосланган умумий икки томонлама РРЁ улуши</p> <p>8.3. ИХРТ/РКҚ аъзолари ҳисобланган донор</p>

<p>мамлакатлардан экспорт қилинаётган молларни тарифлар ва квоталардан озод қилиш; катта қарзга эга бўлган камбағал мамлакатларни қарздорлик ташвишини енгиллаштириш бўйича кенгайтирилган дастур ва расмий икки томонлама кредитлар бўйича қарздорликни ҳисобдан чиқариш ва қашшоқлик масштабини камайтириш йўналишини танлаган мамлакатларни ривожлантириш мақсадида саховатлироқ расмий ёрдам кўрсатиш.</p> <p>8.В-вазифа. Денгизга чиқишга имконияти бўлмаган мамлакатлар ва кичик оролли ривожланаётган давлатларнинг (кичик оролли ривожланаётган давлатларнинг барқарор ривожланишини таъминлаш бўйича ҳаракат Дастури ва Бош Ассамблеянинг йигирма иккинчи махсус сессияси қарорларини амалга ошириш йўли билан) махсус эҳтиёжларини қондириш.</p>	<p>мамлакатларларнинг шартлар билан боғланмаган икки томонлама РРЁ улуши</p> <p>8.4. Денгизга чиқишга имконияти бўлмаган ривожланаётган мамлакатларнинг ялпи миллий даромад РРЁ улуши</p> <p>8.5. Кичик оролли ривожланаётган давлатлар ялпи миллий даромадида РРЁ улуши</p> <p><u>Бозорларга кириш имконияти</u></p> <p>8.6. Ривожланаётган ва кам ривожланган мамлакатлардан ривожланган мамлакатларга жами божсиз импортнинг улуши (нархи бўйича ва қурол-яроғдан ташқари)</p> <p>8.7. Ривожланаётган мамлакатлардан ривожланган мамлакатларга қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, газлама ва кийимларга ўрнатилган ўртача тарифлар</p> <p>8.8. ИХРТ аъзо мамлакатлар қишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаш учун ажратиладиган маблағларнинг, ушбу мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулотлари фоизига нисбатан тахминий ҳажми</p> <p>8.9. Савдо имкониятларини мустаҳкамланиши учун ажратилган РРЁ улуши</p>
<p>8.В-вазифа. Қарздорлик даражаси узоқ муддатли режага мақбул бўлиши учун миллий ва халқаро чора-тадбирлар ёрдамида ривожланаётган мамлакатлар қарздорлик муаммоларини комплекс</p>	<p><u>Қарздорлик даражасининг мақбуллиги</u></p> <p>8.10 Йирик қарздорлиги бўлган камбағал мамлакатларга нисбатан қарор қабул қилиш пайти ва ташаббус кўрсатиш йўналиши бўйича жараёни яқунлаш пайтига эришган мамлакатларнинг умумий сони (ўсиб боровчи ҳисоб билан)</p>

ҳал қилиш.	8.11 Йирик қарздорлиги бўлган қамбағал мамлакатларга нисбатан ташаббус доирасида қарздорликни ҳисобдан чиқариш бўйича мажбуриятлар ва қарздорлик юкини енгиллаштириш бўйича кўп томонлама ташаббус 8.12 Товар ва хизматлар экспорти фойзида қарздорликка хизмат кўрсатиш
8.Г-вазифа. Фармацевтик компаниялар билан ҳамкорликда ривожланаётган мамлакатларда асосий дори-дармон воситаларидан фойдланишни таъминлаш	8.13. Асосий дори-дармон воситаларидан доимий фойдаланиш имкониятига эга бўлган аҳолининг улуши
8.Д-вазифа. Хусусий сектор ҳамкорлигида янги технологиялар, айниқса, ахборот-коммуникация технологияларидан барча фойдаланиш имкониятига эга бўлиши учун чоралар кўриш	8.14. 100 кишига телефонлар тармоғи сони 8.15. 100 кишига уяли алоқа абонентлари сони 8.16. 100 кишига Интернет тармоқларидан фойдаланувчилар сони

^a Қашшоқлик билан боғлиқ бўлган мамлакат тенденцияларини назорат қилиш учун имкон қадар мамлакатларда қўлланиладиган қашшоқлик масштаби кўрсаткичларига асосланган кўрсаткичлардан фойдаланиш лозим.

^b Хароб кулбаларда яшовчи аҳолининг ҳақиқий улуши бавосита уй хўжаликларида қуйидаги тўртта элементдан лоақал биттасининг хусусиятга эга бўлган: а) яхшиланган сув таъминотидан фойдаланиш имконияти мавжуд бўлмаган; б) яхшиланган санитария шароитидан фойдаланиш имкони йўқ; в) аҳоли зич (бир хонага 3 ёки ундан кўпроқ кишининг тўғри келган) ва г) қисқа муддатли фойдаланиш учун мўлжалланган материаллардан қурилган турар-жойда яшовчи шахар аҳолисининг сонига қараб аниқланади.

БМТ Бош ассамблеясининг 2010 йил 22 сентябрдаги 65/1 “Ваъдани бажариш: Минг йиллик Декларациясида ифодаланган ривожланиш соҳасидаги мақсадларга эришиш учун бирлашиш” Резолюциясида 2015 йилга қадар ривожланиш соҳасидаги мақсадларга эришишга кўмаклашишда миллий парламентлар роли алоҳида қайд қилинган. МРМ кўпчилик ҳолларда инсон тараққиёти концепциясининг асосий қоидалари билан мос келади ва умумий қадриятларга эга. Инсон тараққиёти одамлар манфаатини унинг ҳаётий фаолиятини кадр-қиммат ва эркинликларига риоя қилган ҳолда амалга оширишда танлов ҳуқуқини кенгайтириш мақсадида ифодалайди. Бир вақтнинг ўзида МРМ инсон тараққиётининг барча асосий йўналишларини қамраб олмайди.

**2-қўшимча. Инсон тараққиёти ва Минг йиллик ривожланиш
мақсадларининг ўзаро нисбати**

<i>Инсон тараққиётининг муҳим факторлари</i>	<i>Минг йиллик ривожланиш мақсадларига мос келувчи</i>
Узоқ соғлом ҳаёт	4, 5 ва 6-мақсадлар: болалар ўлимини қисқартириш, оналар саломатигини яхшилаш, асосий касалликларга қарши курашиш
Таълим олиш	2 ва 3-мақсадлар: умумий бошланғич таълимга эришиш, аёллар ва эркаклар тенглигини рағбатлантириш (айниқса таълимда) ҳамда аёллар ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш
Муносиб ҳаёт даражаси	1-мақсад: ўта қашшоқлик ва очликни тугатиш
Жамият ҳаётида иштирок этиш учун сиёсий ва фуқаровий эркинликлардан фойдаланиш	Мақсад ҳисобланмайди, лекин ушбу муҳим сиёсий интилиш Минг йиллик декларациясига киритилган
<i>Инсон тараққиёти учун асосий шартлар</i>	<i>Минг йиллик ривожланиш мақсадларига мос келувчи</i>
Экологик барқарорликни таъминлаш	7-мақсад: Экологик барқарорликни таъминлаш
Тенглик, хусусан гендер тенглиги	3-мақсад: аёллар ва эркаклар тенглигини рағбатлантириш ҳамда аёллар ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш
Глобал иқтисодий муҳит яратиш	8-мақсад: ривожланиш мақсадларида глобал шерикчиликни шакллантириш

Манба: Инсон тараққиёти бўйича дунё миқёсидаги маъруза, 2003.

2010 йилнинг сентябрь ойида Нью-Йоркда, аъзо-давлатлар томонидан ўз зиммаларига олган Минг йиллик ривожланиш мақсадларида белгиланган мажбуриятларни бажарилиш ҳолатига бағишланган БМТнинг махсус саммити бўлиб ўтди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов саммит ялпи мажлисидаги ўз маърузасида таъкидлаганидек: “илгари ўзининг бир томонлама ривожланган хом-ашё етиштиришга йўналтирилган иқтисодиёти, ҳалокатли пахта яккаҳоқимлиги авжга чиққан, қолоқ ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмаси, жон бошига истеъмол даражаси паст бўлган мамлакатимиз мустақил ривожланиш йилларида янги ва улкан марраларни қўлга киритди ва бунинг натижасида унинг қиёфаси тамомила ўзгарди, жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин эгаллади”¹.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг БМТ Бош ассамблеясининг Минг йиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган олий даражадаги ялпи мажлисидаги нутқи. – Т.: Ўзбекистон, 2010. 9-б.

Ўзбекистондаги инсон тараққиётига бўлган устувор эътибор, мамлакат тараққиётининг янги сифати ва аҳоли фаровонлиги тубдан ортганлигидан далолат берувчи аниқ маълумотлар орқали кўрсатилди. Хусусан, оналар ўлими даражаси икки баравардан кўпроқ, болалар ўлими эса уч баравар камайди. 20 йил мобайнида ўртача умр кўриш 67 ёшдан 73 ёшга, аёлларнинг умр кўриши эса 75 ёшгача ошди¹.

Шу билан бирга, барча даражадаги давлат ҳокимият органларининг инсон тараққиёти борасида белгиланган марраларга сўзсиз эришишни таъминлаш бўйича фаолиятини янада жадаллаштиришга қаратилган ишлар давом этмоқда. 2011 йилнинг январь ойида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси “БМТ Минг йиллик мақсадларини Ўзбекистонда амалга ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” махсус қарор қабул қилди. Унда Ўзбекистонда БМТ Минг йиллик ривожланиш мақсадларига мувофиқ аҳоли турмуш даражаси ва сифатини изчиллик билан кўтариш учун зарур бўлган қўшимча чораларни амалга ошириш мақсадида вазирликлар, идоралар, ҳокимиятнинг марказий ва маҳаллий органларининг мамлакатда инсон салоҳиятини муттасил ривожланишини таъминлашга қаратилган комплекс ҳаракат дастури белгиланган².

**Инсон тараққиёти
концепциясининг
моҳияти нимада?**

ИТКга кўра, жамият ривожланиши марказида фақатгина оддий иқтисодий кўрсаткичлар эмас, балки аввало инсон туриши керак. Тараққиётнинг пировард мақсади ва унинг самарасининг бош мезони – одамларнинг имкониятларини кенгайтириш, уларнинг табиий, жамиятда умум эътироф этилган қадриятларга мос келадиган маънавий ва моддий эҳтиёжларини сифатлироқ қондириш, янада юқори турмуш даражасига эришиш демакдир.

Бир қарашда буларнинг барчаси – ўз-ўзидан равшан, оддий ҳақиқат ва ҳаммага маълум фикрлар бўлиб туюлиши мумкин. Зеро, ҳатто қадимги антик давр мутаффақирлари ҳам қайд этганидек: *“бойлик биз интилайётган асл мақсадимиз эмаслиги аниқдир; у шунчаки фойдали ва ўзга нарсага эришиш учун хизмат қилади”* (Аристотель). Нима сабабдан инсоният асл мақсад ва тараққиёт мезони инсон эканлигини тушуниш учун бунчалик узоқ йўл босди? Гап шунда бўлса керакки, Инсон тараққиёти концепциясининг муаллифларидан бири Маҳбуб ул-Ҳақ таъкидлаганидек, *“ўз-ўзидан равшан нарса – бу баъзан кўра билиш энг мушкул бўлган нарсадир”*. Бундан ташқари, инсоният аввалги даврларда инсоннинг имкониятларини кенгайтириш масаласини амалий ҳал этишга қодир эмас эди. Бу ҳол бунинг учун **зарур шарт-шароит вужудга келгандагина**, яъни – илмий-техник тараққиётнинг инқилобий ривожланиши ва инсон бунёдкорлик салоҳиятининг мислсиз ўсиши, глобализация ва халқаро ҳамкорликнинг мутлақо янги имкониятлари пайдо бўлиши, демократия ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг БМТ Бош ассамблеясининг Минг йиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган олий даражадаги ялпи мажлисдаги нутқи. – Т.: Ўзбекистон, 2010. 10-б.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 26 январдаги 21-сон “Ўзбекистонда БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадларини амалга ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2011 йил. 4-5-сон. 35-модда.

бозор иқтисодиёти кўламининг кенгайиши кузатилган тақдирдагина мумкин бўлди.

Инсон тараққиёти даражаси қандай ўлчовларга кўра баҳоланади?

Дарҳақиқат, иқтисодий ривожланиш суръатларини таҳлил қилиш жараёни аниқ ва тушунарлидир: бу соҳадаги статистика кўрсаткичлари ҳолис бўлиб, уларни қиёслаш мумкин. Аммо, “инсон тараққиёти” мувафаққиятини қандай баҳолаш керак?

Гапни шундан бошлаш керакки, турли жамиятлар, миллатлар ва халқларнинг дунёқараши, маданияти, қадриятлари турлича бўлса-да, барча жойда “турмушнинг юқорироқ даражаси” деганда умуман қарашлар ўхшаш бўлади. У оилавий фаровонлик, саломатлик, узок умр кўриш, моддий фаровонлик, маълумотнинг юқори сифат даражаси, нафақат салмоқли даромад, балки меҳнатдан маънавий қониқиш, жамоатчилик орасида обрў, хавфсизлик, маданий хордиқ каби тушунчаларни қамраб олади. Одамлар ҳар доим шахс ва фуқаро сифатида ўз дунёқарашларини ифодалаш имкониятига эга бўлишни, жамият ҳаётида иштирок этишни, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳурмат қилинишини, фикрлари эътиборга олиншини ҳар доим қадрлаб келишган ва қадрлашади. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда шу нарса эътироф этилдики, инсон тараққиётини баҳолаш қуйидаги принциплар **ва урта компонентга** асосланиши керак:

1. Фаровонлик. Инсон тараққиёти фақатгина ижтимоий сиёсат соҳаси билан чекланади деб ўйлаш хато бўлади. Иқтисодий ривожланишсиз, **иқтисодий салоҳият потенциални кўтармасдан**, одамларнинг эҳтиёжларини қондириш, имкониятларини кенгайтиришга эришиб бўлмайди. ИТКни фақат таълим ва соғлиқни сақлаш, гендер ривожланиш ва қашшоқликка қарши кураш кўрсаткичлари каби ижтимоий мезонлар статистикаси асосида таҳлил қилиш нотўғри. Ушбу маълумотлар жамғариш ва инвестициялар, ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш, савдо ва технологиялар каби кўрсаткичларсиз инсон тараққиёти ҳақида тўлиқ тасаввур ҳосил қилиш имконини бермайди. Охир оқибат, жамиятнинг ривожланишини унинг **самарадорлигига**, яъни одамларнинг моддий ва маънавий эҳтиёжларини қондириш учун ресурслардан фойдаланиш оптималлигига кўра баҳолаш лозим. Шу сабабли инсон тараққиётининг **бош уч компонентидан** биттаси фаровонлик ҳисобланади. Инсоннинг реал эркинликларини кенгайиши уни раванқ топиши билан барқадам бўлмоғи керак. Бу эса, ўз навбатида, меҳнат унумдорлигини оширишни, иқтисодий ўсишни талаб қилади.

Шуни эътиборга олиш керакки, ИТК нуқтаи назарига кўра **иқтисодий ривожланиш мафқураси** ўзгаради. У эндиликда ялпи, молиявий-иқтисодий кўрсаткичларга эришишга қаратилмай, инсон тараққиётининг бошқа принциплари ва компонентлари билан узвий бирикиши керак.

2. Ҳуқуқлар ва имкониятлар кенгайиши, агентлик. Инсон тараққиёти даражаси ривожланиш масалаларини ҳал қилишда инсоннинг ўзи **қанчалик иштирок этаётганлиги** билан ҳам белгиланади. Ахир у ривожланишнинг нафақат объекти, балки субъекти ҳамдир, нафақат тараққиётнинг воситаси ва

омили, шу билан бирга унинг мақсади ва ҳаракатлантирувчи кучи ҳамдир. Шундан келиб чиққан ҳолда, Амартья Кумар Сен, одамларнинг ўз тақдирларини ўзлари шакллантириш қобилиятлари, яъни унинг иборасига кўра **“агентликни”** аҳамиятини таъкидлаган эди. Шунинг учун, алоҳида индивидлар ҳамда гуруҳларнинг ўз манфаатларига кўра ва ижтимоий тараққиёт мақсадларига қаратилган ҳаракатлари имкониятларини кенгайтириш инсон тараққиётининг **иккинчи компоненти** сифатида тан олинади.

Бир томондан бу **инсонларни қарорлар қабул қилиш** жараёнига жалб қилиш, уларнинг сиёсий фаоллиги ва жамиятдаги ролини оширишни билдиради. Бошқа томондан, имкониятларни кенгайтириш **инсон омили салоҳиятини**, билими, кўникмалари, жисмоний ва ақлий қобилиятларини оширишни англатади. Ҳозирги кунда инсоний капитал, билимлар иқтисоди салмоқли тарзда иқтисодий ўсиш манбаи бўлаётгани умумий равишда эътироф этилмоқда. Инсоний капиталга сармоялар киритиш энг рентабелли ва самарадор бўлмоқда.

3. Адолат. Жамиятнинг ривожланиши даражаси **имкониятлар тенглигига** яъни ушбу жамиятда аҳолининг турли индивидлари ва гуруҳлари ўртасида ҳуқуқ ва мажбуриятлар тақсимланиши адолатлигига кўра баҳоланиши керак. Имкониятлар тенглиги – мавҳум тушунча эмас. У аниқ, реал ҳамда ҳуқуқий ва иқтисодий таъминлашни талаб қилади. Унинг моҳияти шундаки, жамиятда у ёки бу белгига, шу жумладан жинсига кўра, **ҳуқуқий ва иқтисодий камситиш**, кўпроқ ёки камроқ имтиёзларга эга этник гуруҳлар, эксплуатация қилинувчи синфлар бўлмаслиги керак. Ногиронларга тизимли ёрдам алоҳида эътиборни талаб этади. Бундай адолатни ўрнатиш омиллари орасида қонунчиликда мустаҳкамланган ва амалиётда қўлланиладиган сиёсий ҳуқуқлар ва эркинликлар, соғлиқни сақлаш ва таълим тизимларидан фойдаланиш, микромолиялаш тизими орқали ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларни қўллаб-қувватлаш ва бошқалар мавжуд.

Шундай қилиб, инсон тараққиётининг умум эътироф этилган **учинчи компоненти** – **ижтимоий адолат, натижаларнинг барқарор таъминланганлиги, инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш** ҳисобланади.

Инсон тараққиёти концепцияси иқтисодий ўсиш назариясидан фарқли ўлароқ ижтимоий тараққиётга **узоқ муддатли жараён** сифатида қарайди. Фақатгина бугун яшаётганлар эҳтиёжларини қондириш ҳақида ўйлаш билан чекланмасдан, келажак авлодлар учун муносиб ҳаётни таъминлаш ҳақида фикр юритмоқ зарур. Орол денгизи ҳудудидаги экологик оғир вазият юзага келишига сабаб бўлган маъмурий-буйруқбозлик шароитида табиатга нисбатан бўлган ваҳшийларча муносабат нималарга олиб келишини яққол кўрсатиб турибди. Шунинг учун жамиятнинг мақсади – ривожланишнинг узлуксизлигини, унинг **барқарор характерини** таъминлашдир.

Барқарор ривожланиш принциплари 1980 йилда Халқаро атроф-муҳит ва ривожланиш бўйича комиссия томонидан тайёрланган “Бизнинг умумий келажакимиз” маърузасида белгиланган эди. Унда таъкидланишича, барқарор ривожланиш бу – “бугунги куннинг эҳтиёжларига жавоб берадиган, аммо улардан келгуси авлодлар ҳам баҳраманд бўлиш имкониятларидан маҳрум

этмайдиган ривожланишдир”. Шундан келиб чиққан ҳолда, барқарор ривожланиш – бу комплекс тушунча бўлиб, ўз ичига иқтисодий, экологик, демографик ва бошқа компонентларни ҳам қамраб олади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ИТК – бу самарали ва барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш ҳамда уни мантиқий якунига изчил равишда етказиш, яъни одамлар имкониятларини кенгайтириш, уларнинг иқтисодий ва сиёсий ҳуқуқ ва эркинликларини рўёбга чиқариш, бугунги ва келгуси авлодларнинг маънавий ва моддий эҳтиёжларини қондиришдир.

Инсон тараққиёти даражаси қандай ўлчанади?

Мазкур меъёрлардан келиб чиққан ҳолда инсон тараққиёти жараёнини таҳлил қилиш – бу мураккаб иш эканлиги аён бўлмоқда. Ушбу маълумотларни ҳар бири кўп тармоқли комплекс кўрсаткичлардан иборат бўлган бир неча “саватлар” бўйича тўплаш ва ўлчашни талаб этади. Албатта, Инсон тараққиёти концепциясини ушбу қисқача тавсиф шаклида ИТКнинг кўплаб инструментларининг барчасини очиб беришга уринишдан маъно йўқ. Қолаверса у доимий равишда такомиллаштирилади ва янги таҳлил воситалари билан тўлдирилади. Аммо, ўйлашимизча, **ИТКнинг асосий “саватлари”** ҳақида яхлитлашган тасаввурни тақдим этиш фойдадан ҳоли бўлмайди.

3-қўшимча

Иқтисодиёт	Демография	Аҳоли даромадлари
ЯИМ даражаси ва ўсиш суръатлари	аҳоли кўпайиши, унинг тузилмаси, шу жумладан гендер кесимида	аҳолининг реал даромадлари, шу жумладан гендер кесимида
аҳоли жон бошига ИМД	туғилиш ва ўлим коэффициентлари, шу жумладан гендер кесимида	даромадлар тузилмаси, шу жумладан гендер кесимида
харид қобилияти паритети бўйича ИМД	оила ҳажми	даромаднинг ўртача жон бошига миқдори
ИМДнинг тармоқ тузилмаси	карамоқлик юки коэффициентлари	жамиятда даромадлар тақсимланиши
Давлат бюджетининг тузилмаси	никоҳдан ўтиш ва ажрашишлар сони	уй хўжаликларининг сарф-харажатлари
инфляция даражаси ва суръатлари	миграция жараёнлари, шу жумладан гендер кесимида	меҳнат ресурслари ва бандлик, шу жумладан гендер кесимида
Камбағаллик	Соғлиқ	Овқатланиш
истеъмол савати	соғлиқни сақлашга сарфланадиган давлат ва шахсий харажатлар	истеъмол қилиш тузилмаси (натурал кўрсаткичлар)

мутлақ камбағаллик чизиғи	тиббий инфратузилма билан таъминланганлик	истеъмол қилиш тузилмаси (калориялар бўйича кўрсаткичлар)
камбағаллик чизиғидан қуйида бўлган аҳоли улуши ва тузилмаси	иммунизация ва вакцинация; контрацепция ва туғрукгача парвариш	болалар озуқаси; кам вазнли болалар улуши
	умр давомийлиги; оналар ва болалар ўлими	камқонлик даражаси
<i>Турар-жой ва коммунал хизматлар</i>	<i>Таълим ва маданият</i>	<i>Жиноятчилик</i>
турар-жой билан таъминланганлик, унинг техник ҳолати	таълим ва маданиятга сарфланадиган харажатлар	жиноятчилик динамикаси
янги турар-жой қурилиши	ўқувчига сарфланадиган харажатлар	гиёҳвандлик билан боғлиқ жиноятлар
турар-жой нархи	саводхонлик даражаси	коррупция
коммунал хизматлар билан таъминланганлик ва унинг нархи	таълим турлари билан қамраб олинганлик	мулкка қарши жиноятлар
узоқ муддат давомида фойдаланиладиган буюмлар билан таъминланганлик	ўқитувчилар иш ҳақи; ўқитувчи/ўқувчи коэффиценти	болалар жиноятчилиги
<i>Атроф-муҳит ҳолати</i>	<i>Давлат бошқарувини такомиллаштириш, демократия ва фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш</i>	
иқтисодиёт ва жамиятнинг энергия манбалари билан таъминланганлиги	маъмурий ислоҳот ва давлат бошқарувини марказлаштиришни чеклаш	
қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида ўғитлар ва пестицидлар	сиёсий институтларнинг ривожланганлиги	
ҳаводаги ифлослантирувчи моддаларнинг концентрацияси	улар фаолиятининг самарадорлиги, транспарентлиги ва ҳисобдорлиги	
сувнинг ифлосланиш	аҳолининг фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқларини	

даражаси	ҳукуқий ва институционал жиҳатдан таъминлаш
тупроқ ҳолати; биохилма-хилликнинг йўқолиши	динга эътиқод қилиш эркинлиги

ИТКни қўллашнинг бутун даври давомида муайян мамлакатдаги инсон тараққиёти даражаси ва динамикасини ифодаловчи ва уларни бошқа давлатлардаги ҳолат билан таққослашга имкон берувчи ягона **интеграциялашган кўрсаткични** ишлаб чиқиш борасида уринишлар амалга оширилган. Охир оқибат ИТКнинг асосий “саватларида” бош йўналишларни ўзида мужассам этган кўрсаткич сифатида **Инсон тараққиёти индекси** (ИТИ) қабул қилинган¹. У агрегатлашган, йиғма индекс бўлиб, мамлакат ютуқларининг ўртача даражасини уч йўналиш – саломатлик ва узоқ умр кўриш, билим ҳамда муносиб ҳаёт кечириш даражаси бўйича баҳолашга имкон беради. ИТК туфайли киши бошига тахминан бир хил миқдорда ЯИМ ҳажмига эга бўлган мамлакатларни кўриш мумкин, шунга қарамадан инсон тараққиёти индекси кўрсаткичига кўра улар турли ўрин эгаллайдилар ва бир-биридан кутилаётган ҳаёт давомийлиги, таълим сифати каби кўрсаткичларга кўра фарқ қиладилар.

**Нима учун парламентарийлар
Инсон тараққиёти
концепциясини билишлари
муҳим аҳамиятга эга?**

Бугунги кунда ИТК жамиятнинг энг **яхлит ривожланиш модели** ҳисобланади. У комплекс тарзда тараққиётнинг барча, яъни иқтисодий ўсиш, ижтимоий маблағлар, одамлар имкониятларини кенгайтириш, асосий эҳтиёжларни қондириш ва ижтимоий ҳимоя тизимларини ташкил этиш, сиёсий ва маданий эркинлик масалаларини кўриб чиқади ҳамда ўз ичига нафақат ишлаб чиқариш ва тақсимлаш, балки инсон имкониятларини кенгайтириш ва ундан фойдаланиш масалаларини ҳам қамраб олади.

ИТКнинг энг асосийси хусусияти – у **ҳаракат концепциясидир**.

У нафақат БМТТДнинг тегишли дастури, балки аъзо-мамлакатлар, жумладан Ўзбекистоннинг ҳам бу борадаги стратегияси асосини ташкил этади. Бугунги кундаги глобал молиявий инқироз барча – ҳам ўтиш иқтисодиёти, ҳам саноати ривожланган етакчи давлатлар ҳукуматларининг ижтимоий ва иқтисодий жараёнлардан ўзларини четга олиш имкониятлари йўқлигини яна бир бор намоён бўлди. Мақбул ривожланиш механизмини ўзи тартибга соладиган “бозорнинг кўринмас қўлига” ишонишнинг ҳолати йўқ. Маҳбуб ул-Ҳақ таъкидлаганидек, “*иқтисодий ўсишни инсонлар фаровонлиги сари йўналтириш учун онгли давлат сиёсати зарур*”. Бунинг учун унинг фикрича, ер ислоҳоти, илғор солиқ тизими, камбағалларни қўллаб-қувватлаш мақсадида кредитлаш, аҳолининг ночор қатламлари учун ижтимоий хизматларни

¹ ИТИ ҳисоблашнинг такомиллаштирилган методологиясини тушунтирадиган материаллар ва инсон тараққиёти соҳасидаги янги экспериментал индекслар билан www.humandevlopment.uz сайтида танишиш мумкин.

кўпайтириш, сиёсий ва иқтисодий ҳуқуқларни амалга ошириш учун тўсиқларни бартараф этиш зарур.

Вакиллик ҳокимиятининг барча даражадаги депутатлари вазифаси иқтисодий ўсишни инсон тараққиёти билан боғлаш, уларнинг узвийлигини таъминлашдан иборат. Бу барча поғоналарда **қонунлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириш**, уларнинг амалга оширилишини аниқ мониторинг қилиш ва халқаро ҳуқуқий актларнинг **имплементациясини** назорат қилишни талаб этади. Вакиллик органлари фаолияти муассасалар иши устидан **парламент назоратини** амалга оширишга қаратилган. Улар томонидан ўтказиладиган таҳлилнинг предмети сифатида айнан ИТК принципларини амалга ошириш жараёни бўлиши керак. Бундан ташқари, аҳолини қарорлар қабул қилиш жараёнига кенг жалб қилиш, уларнинг ижтимоий ривожланишдаги ролини ошириш масалалари айнан халқ депутатлари маҳаллий кенгашлари фаолиятига боғлиқдир.

II БОБ. ПАРЛАМЕНТНИНГ ВАКИЛЛИК ФУНКЦИЯСИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВА ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИ ПРИНЦИПЛАРИ

Демократия нима?

Демократия (юнонча δημοκρατία – “халқ ҳокимияти”, δῆμος – “халқ” ва κράτος – “ҳокимият”) – халқ ҳокимиятнинг ягона қонуний манбаи ҳисобланувчи сиёсий режим. Халқ ҳокимиятчилиги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг асосий принципларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 7-моддасига мувофиқ халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаидир. Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширилади. Демократиянинг кенг тарқалган мақсадларидан бири бу ўзбошимчалик ва ҳокимиятни суистеъмол қилинишини чеклаш ҳисобланади.

“Демократия инсон эркинликларининг муҳим жиҳати ҳисобланади. Моҳиятига кўра, бу яхши, чунки у инсоннинг эркин танловини энгилаштиради ва сиёсий ҳаётда фаол иштироки учун имконият тугдиради. Шундай қилиб, демократия инсоннинг эркин ва мустақил яшаш қобилиятининг марказий қисми ҳисобланади”¹.

Бу мақсадга кўпинча инсон ҳуқуқлари ва бошқа демократик қадриятлар умум эътироф этилмаган ёки ҳуқуқий тизим томонидан самарали ғимоя қилинмаган ҳолатларда эришиш имконияти бўлмаган. Ҳозирги кунда кўпчилик давлатларда халқ ҳокимиятчилиги эркин, адолатли ва тортишувли сайловлар билан бирга қонун устуворлиги, ҳокимиятлар бўлиниши ва муайян шахслар ёки гуруҳларнинг эркинлигини кафолатлаб кўпчилик ҳокимиятини конституциявий чеклашни, шунингдек ижтимоий ҳуқуқлар ва ижтимоий-иқтисодий тенгсизликнинг қуйи чегарасини таъминлашни ўз ичига қамраб олувчи либерал демократия билан тенглаштирилади.

Бизнинг мамлакатимизда демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ғимоя қилинади.

Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари айнан сайловлар ўтказилиши орқали давлат ҳокимиятининг вакиллик органларига сайлаш ёки сайланиш ҳуқуқларини ҳаётга татбиқ этадилар. Улар жинси, ирки, миллати, тили, дини, маълумоти, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва

¹ А.Давид Крокер “Сен и совещательная демократия”. (Литл 2003:229). 2006.

ижтимоий мавқеидан қатъи назар тенг сайлов ҳуқуқига эгадирлар.

4-қўшимча

Агар 2004 йил 26 декабрда ўтказилган парламент сайловларида мамлакат сайловчиларининг 85.1 фоизи иштирок этган бўлса, 2009 йил 27 декабрда бўлиб ўтган сайловларда рўйхатга олинган сайловчиларнинг 87.7 фоизи иштирок этган. Ушбу маълумотлар аҳолининг фуқаролик позициясининг мустаҳкамлигидан, сиёсий даражасининг янада ошганлигидан далолат беради.

Жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари **халқ муҳокамасига** тақдим этилади, **умумий овоз (референдум)га** қўйилади.

5-қўшимча

2002 йил 27 январда ўтказилган референдумда Ўзбекистон халқи мамлакатда икки палатали парламент таъкил қилиш ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг конституциявий ваколат муддатини беш йилдан етти йилгача узайтириш бўйича овоз берганди. Бу қарорлар ижтимоий-сиёсий ҳаётни демократлаштириш процессини янада жадаллаштириш билан боғлиқдир. Референдум натижалари фуқароларнинг юқори сиёсий онглигини ва ижтимоий- ҳуқуқий фаолигини, халқнинг кенг қамровли ислохотларни чуқурлаштиришига интилишини, улар томонидан мамлакатда амалга оширилаётган демократик қайта қуришларни ва фуқаролик жамиятини шакллантириш йўналишини қўллаб-қуватлашини намоён этди.

6-қўшимча

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси лойиҳасини тайёрлашнинг муҳим босқичи икки ярим ой давомида ўтказилган халқ муҳокамаси бўлганди. Муҳокамалар меҳнат жамоаларида, аҳоли яшаш жойларида, радио, телевидения, матбуот ва бошқа оммавий ахборот воситалари ёрдамида олиб борилди. Муҳоқамада ишчилар, деҳқонлар, хизматчилар, пенсионерлар, талабалар, олимлар, ёзувчилар, шифокорлар ва аҳолининг бошқа қатламлари иштирок этдилар. Конституция лойиҳаси муҳокамаси пайтида унинг алоҳида бўлимлари, боблари, моддалари синовдан ўтказилди. Умумий олиб қараганда, умумхалқ муҳокамасида Конституция лойиҳасига 80 дан ортиқ ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди, уларнинг кўпчилиги принципиал аҳамият касб этди.

Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими – ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципига асосланади, ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб, ижтимоий адолат ва қонунийлик принциплари асосида амалга оширади.

Шундай қилиб, демократия – бу сиёсий тузум бўлиб, унда ўрнатилган халқ ҳокимиятчилиги шакли сиёсий эркинлик (шахс, эътиқод, ижод ва ҳ.з.) ва фуқароларнинг тенглиги мавжуд бўлган тарзда ҳаётга татбиқ қилинади.

Вакиллик демократияси нима?

Вакиллик демократияси – ҳозирги замон давлатларида сиёсий иштирок этишнинг етакчи шакли ҳисобланади. Унинг моҳияти фуқароларнинг қарорлар қабул қилишда, давлат органларига ўзларининг манфаатларини ифодаловчи вакиллари сайлашда, қонунлар қабул қилишда ва кўрсатмалар беришда бевосита иштирок этишида намоён бўлади.

Вакиллик демократияси қуйидаги таркибий қисмлардан: марказда (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси) ва жойларда (халқ депутатлари Кенгашлари) давлат ҳокимиятининг сайланадиган вакиллик органлари тизими, шунингдек давлатнинг (масалан, Ўзбекистон Республикаси Президенти) ёки вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг (депутат, фуқаролар йиғини раислари) сайланадиган мансабдор шахслари; сайланганлар ва сайловчилар, аҳоли ўртасида ўзаро алоқа ва муносабатларни ифодаловчи демократик институтлар йиғиндисидан иборат.

Вакиллик ҳуқуқи демократиянинг муҳим белгиси бўлиб, ўйланмаган ёки салбий қарорларнинг қабул қилинишини олдини олишга имкон беради. Айнан вакиллик ҳуқуқи учун курашда парламентаризм ва у билан боғлиқ сиёсий доктриналар яратилган.

Барча ҳозирги замон мамлакатларида, жумладан Ўзбекистонда ҳам демократиянинг вакиллик демократия кўриниши ўз ифодасини топган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 10-моддасига мувофиқ Ўзбекистон халқи номидан фақат у сайлаган Республика Олий Мажлиси ва Президенти иш олиб бориши мумкин. Жамиятнинг бирон-бир қисми, сиёсий партия, жамоат бирлашмаси, ижтимоий ҳаракат ёки алоҳида шахс Ўзбекистон халқи номидан иш олиб боришга ҳақли эмас.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси учта асосий функцияни бажаради: қонунчилик, назорат ва вакиллик. Қонун чиқарувчи сифатида парламент энг муҳим ижтимоий нормаларни белгилаш учун жавобгардир. Назорат функциясини амалга оширишда улар ижро этувчи ҳокимиятнинг фаолиятини ва унинг услубларини қонунларга мослигини назорат қилади. Фуқароларнинг вакили сифатида ўз сайловчиларининг фикрлари ва қарашларини ифодалайдилар, бу фикрлар давлат сиёсатида ва жамоатчилик муҳокамаси жараёнида акс эттирилишига ҳаракат қиладилар. Бошқача қилиб айтганда, парламент фуқароларнинг давлатни бошқаришида иштирок этишини

таъминловчи фуқаролик жамиятининг муҳим демократик институти бўлиб

7-қўшимча

Вакиллик демократияси:

а) халққа сайловлар воситасида сайловчиларнинг ишончини оқламаган депутат ва сенаторларни алмаштириш имкониятини беради;

б) фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатлайди, уларни давлат мансабдор шахсларининг зўравонликларидан ҳимоя қилади;

в) фуқароларга бошқа сиёсий тизимларга қараганда кенгроқ шахсий ҳуқуқлар доирасини яратиб беради;

г) инсонларга ўзларининг манфаатларини тегишли сиёсий ташиқлотлар ташиқил этиш орқали ифодалаш ва ҳимоя қилиш имкониятини беради.

бормоқда. Шу муносабат билан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг умумий манфаатларни ифодаловчи марказ ва вакиллик демократиясининг институти сифатида роли ошиб бормоқда.

Шундай қилиб, вакиллик демократияси – шундай сиёсий режимки, унда ҳокимиятнинг ягона манбаи халқ деб тан олинади, бироқ давлатни бошқариш, аъзолари фуқаролар томонидан сайланадиган, турли вакиллик органларига топширилади.

**Ўзбекистон
Республикасининг Олий
Мажлиси – олий
вакиллик органи қандай
шакллантирилади?**

Ўзбекистон 1991 йил 1 сентябрда мустақилликка эришганидан сўнг давлат ҳокимиятининг муҳим институтларидан бири сифатида миллий парламент ривожланишининг янги босқичи бошланди. Миллий парламентаризмнинг энг янги тарихи умум тан олинган учта асосий даврга бўлинади (биринчи давр – 1991-1994 йиллар – ўтиш даврининг парламенти; иккинчи давр – 1995-2004 йиллар – бир палатали парламент; учинчи давр – 2005 йилдан ҳозиргача бўлган давр – икки палатали парламент).

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади ва қуйидагича шакллантирилади: Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси (қуйи палата) (*кейинги ўринларда – Қонунчилик палатаси*) беш йил муддатга сайланадиган 150 та депутатдан иборат. Қонунчилик палатаси депутатларининг 135 таси умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли орқали кўппартиявийлик асосида ҳудудий бир мандатли сайлов округлари асосида сайланади. Қонунчилик палатасининг 15 та депутати Ўзбекистон экологик ҳаракатида сайланади.

**8-қўшимча. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик
палатаси миқдор ва сифат таркиби тўғрисидаги маълумот**

ХУДУДЛАР	сайланган депутатлар	шу жумладан, аёллар							бошқа миллат вакиллари	илгари сайланган депутатлар
			таълим соҳаси	соғлиқни сақлаш соҳаси	жамоат ташкилотлари	ишлаб чиқариш	юристлар	бошқалар		
Қорақалпоғистон Республикаси	9	3	0	1	3	2	2	1	0	5
Андижон	14	2	1	0	9	1	2	1	0	4
Бухоро	9	2	2	1	3	1	1	1	0	3
Жиззах	5	2	2	0	2	0	0	1	0	1
Навоий	5	0	0	0	2	1	2	0	1	2
Наманган	12	3	1	1	3	0	5	2	0	2
Самарқанд	16	0	0	1	5	1	3	6	0	10
Сирдарё	5	1	1	1	2	0	1	0	0	1
Сурхондарё	10	1	3	0	5	0	0	2	1	2
Тошкент	14	3	1	0	8	0	2	3	1	6
Фарғона	15	6	2	1	4	3	1	4	1	3
Хоразм	8	2	1	0	5	0	1	1	0	1
Қашқадарё	13	4	3	1	4	1	2	2	0	4
Тошкент шаҳри	15	4	2	3	4	0	2	4	1	3
Жами	150	33	19	10	59	10	24	28	5	47
%		22,00	12,67	6,67	39,33	6,67	16,00	18,67	3,33	31,30

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати (юқори палата) (бундан буён матнда – *Сенат деб юритилади*) ҳудудий вакиллик палатаси бўлиб, Сенат аъзолари (сенаторлар)дан таркиб топади. Сенат аъзолари Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридан тенг миқдорда – олти кишидан сайланади. Сенатга сайлов Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларининг тегишли қўшма мажлисларида мазкур депутатлар орасидан яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади. Сенатнинг ўн олти нафар аъзоси фан, санъат, адабиёт, ишлаб чиқариш соҳасида

ҳамда давлат ва жамият фаолиятининг бошқа тармоқларида катта амалий тажрибага эга бўлган ҳамда алоҳида хизмат кўрсатган энг обрўли фуқаролар орасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланади.

Ўзининг таркибида тенг улушларда ҳудудий субъектлар – халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгашлари депутатларини бирлаштирувчи вакиллик органи сифатида юқори палата – Сенатни шакллантириш олий қонунчилик органи – Олий Мажлисга ҳудудлар билан бевосита алоқа ўрнатиш, уларни манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилиш имкониятини беради.

**9-қўшимча. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг
миқдор ва сифат таркиби тўғрисидаги маълумот**

ҲУДУДЛАР	сайланган (тайинланган) сенаторлар	шу жумладан, аёллар								бошқа миллат вакиллари	илгари сайланган сенаторлар
			педагоглар	аграномлар	муҳандислар	иқтисодчилар	юристлар	тиббиётчилар	бошқалар		
Қорақалпоғистон Республикаси	6	0	0	1	4	1	0	0	1	5	2
Андижон	6	1	1	0	3	0	1	1	0	0	2
Бухоро	6	1	0	1	3	0	1	0	1	0	3
Жиззах	6	1	1	1	1	1	0	1	1	0	1
Навоий	6	1	2	0	0	3	0	0	0	1	2
Наманган	6	1	2	0	2	1	0	0	1	0	1
Самарқанд	6	1	2	0	1	1	1	0	1	0	2
Сирдарё	6	0	0	1	2	2	0	0	0	0	0
Сурхондарё	6	1	0	1	1	2	0	0	2	1	2
Тошкент вилояти	6	1	0	1	1	1	0	2	1	0	2
Фарғона	6	1	3	0	1	1	1	0	0	0	0
Хоразм	6	1	1	2	2	0	1	0	0	0	2
Кашкадарё	6	1	0	1	2	0	0	2	0	0	2
Тошкент ш.	6	2	1	0	3	0	0	1	1	1	2
Ўзбекистон Республикаси Президенти	16	2	1	0	4	3	4	1	3	2	3
Жами	100	15	14	9	30	16	9	8	12	10	26
%		15	14	9	30	16	9	8	12	10	26

Кўриниб турганидек, Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг таркиби жинсий ва этник таркиб, турар жойи, тили ва бошқа сиёсий аҳамиятли хусусияти бўйича аҳолининг социал жиҳатдан хилма-хиллигини акс эттиради.

Икки палатали парламент шакллантирилганидан сўнг орадан олти йилдан ортиқ муддат ўтди. Бу вақт мобайнида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси асосий эътиборни **инсон тараққиёти принципларини** амалга оширишга қаратилган жамиятимизнинг турли соҳаларини ривожлантиришга йўналтирилган 284 та қонунни кўриб чиқди.

**Парламентнинг
вакиллик функцияси
тушунчаси ва моҳияти**

Парламент тушунчасини очиб беришда одатда олий қонунчилик ва вакиллик органи атамалари қўлланилади, яъни вакилликсиз қонунчилик функцияси йўқ ва аксинча.

“Вакиллик” тушунчаси ушбу органда мамлакат вакиллари – депутатлар ва сенаторларнинг мажлис ўтказишини билдиради. “Қонунчилик” эса уларнинг ҳаракати – қонунлар қабул қилишни билдиради.

Парламентнинг вакиллик функцияси нуктаи назарларни баён қилиш ҳамда давлат ва маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалаларни муҳокама қилиш, шунингдек муҳокамалар натижаларига асосан давлат сиёсати асосларини ишлаб чиқиш учун парламент форум вазифасини бажаришида намоён бўлади. Ҳақиқатан ҳам парламентда аҳолининг турли қатламларининг манфаатлари юзлашади, сиёсий позиция ва қарашлар тўкнаш келади. Айнан қизгин баҳслар жараёнида фикрлар туғилади, кейинчалик улар давлат иродаси билан мустаҳкамланиб қонун, парламент ёки унинг палаталари қарори шаклини олади.

Давлат ҳокимияти органлари тизимида парламентнинг марказий роли унинг барча давлат ҳокимияти органлари тизимида ягона умумхалқ вакиллик органи эканлиги билан белгиланади, унинг бу хусусияти уни шакллантириш ва амал қилиш принциплари билан аниқланади. Парламент мамлакат фуқароларининг иштирокида умумий сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш орқали шакллантирилади, бу эса унинг вазифаси бутун халқ манфаатлари вакиллиги механизми эканлиги билан белгиланади. Унинг вакиллик функцияси давлатни бошқаришда халқ иродасини ифодалашга сафарбар этилганлигида намоён бўлади.

Вакиллик парламент амал қилишининг асоси сифатида парламентарийларнинг ўз фаолиятларида умумаҳамиятга эга бўлган мақсадлар ва ижтимоий тараққиёт манфаатларини уларга қонун мақомини бериш орқали акс эттириш мажбуриятида, шунингдек ўзларининг сайловчилари билан доимий алоқаларни ушлаб туриш мажбуриятларида ифодаланади. Парламент фаолиятида мамлакатнинг умумий, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётининг долзарб муаммолари, шу жумладан инсон тараққиёти масалалари диққат марказида бўлиши ва ўз ечимини топиши керак.

**Парламент – Ўзбекистон
Республикаси Олий Мажлиси
ўзининг вакиллик функциясини
қандай амалга оширади?**

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси бутун халқнинг вакили ҳисобланади ва ўзининг вакиллик функциясини халқнинг олий мақсадларидан унинг равнақи ва

хавфсизлигидан келиб чиқиб бажаради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 78-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ўзининг вакиллик функциясини қуйидаги йўллар орқали амалга оширади:

1) Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий қонунларини, қонунларини қабул қилиш, уларга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш; Ўзбекистон Республикаси қонун чиқарувчи, ижро этувчи ҳамда суд ҳокимияти органларининг тизимини ва ваколатларини белгилаш; бож, валюта ва кредит ишларини қонун йўли билан тартибга солиш; солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни жорий қилиш; Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-ҳудудий тузилиши масалаларини қонун йўли билан тартибга солиш, чегараларини ўзгартириш; туманлар, шаҳарлар, вилоятларни ташкил этиш, тугатиш, уларнинг номини ҳамда чегараларини ўзгартириш; давлат мукофотлари ва унвонларини таъсис этиш;

2) Ўзбекистон Республикаси ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишларини белгилаш ҳамда давлат стратегик дастурларини қабул қилиш; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетини қабул қилиш ва унинг ижросини назорат этиш; Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг ҳисоботини кўриб чиқиш;

3) Ўзбекистон Республикаси таркибига янги давлат тузилмаларини қабул қилиш ва уларнинг Ўзбекистон Республикаси таркибидан чиқиши ҳақидаги қарорларни тасдиқлаш;

4) Ўзбекистон Республикаси Президентининг вазирликлар, давлат қўмиталари ва давлат бошқарувининг бошқа органларини тузиш ҳамда тутатиш тўғрисидаги; Ўзбекистон Республикасига ҳужум қилинганда ёки тажовуздан бир-бирини мудофаа қилиш юзасидан тузилган шартнома мажбуриятларини бажариш зарурияти туғилганда уруш ҳолати эълон қилиш тўғрисидаги фармонларини тасдиқлаш;

5) Ўзбекистон Республикасининг референдумини ўтказиш тўғрисида ва уни ўтказиш санасини тайинлаш ҳақида қарор қабул қилиш; Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясини тузиш;

6) Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзодини кўриб чиқиш ва тасдиқлаш;

7) Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили ва унинг ўринбосарини сайлаш;

8) халқаро шартномаларни ратификация ва денонсация қилиш.

Юқоридаги функциялардан ташқари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг мутлақ ваколатларига, жумладан қуйидагилар киради: Конституциявий судни, Олий судни, Олий ҳўжалик судни сайлаш; Ўзбекистон

Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва Ҳисоб палатаси раисини, Миллий хавфсизлик хизмати раисини тайинлаш ҳамда уларни лавозимидан озод этиш тўғрисидаги фармонларини тасдиқлаш; чет давлатлардаги дипломатик ва бошқа вакилларини тайинлаш ҳамда уларни лавозимидан озод этиш; Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг раисини, Марказий банк бошқарувининг раисини тайинлаш ва уни лавозимидан озод этиш; амнистия тўғрисидаги ҳужжатларни қабул қилиш; Бош прокурорнинг, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси раисининг, Марказий банк бошқаруви раисининг ҳисоботларини эшитиш.

Шундай қилиб, парламентни вакиллик функциясини амалга ошириш учун ўзини ва унинг палаталарини алоҳида вазифалари қонунлар қабул қилиш жараёнида халқ манфаатларини ифодалаш ва уйғунлаштириш, назорат-таҳлил функцияларини амалга ошириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларини тайинлаш ёки сайлаш, мамлакатнинг ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишларини белгилаш ҳамда давлат стратегик дастурларини қабул қилишдан иборат.

**Вакиллик функциясини
амалга оширишда депутатлар
ва сенаторларнинг роли
қандай?**

Депутатлар ва сенаторлар парламентда асосий ҳаракат қилувчи шахслар ҳисобланадилар. Парламент фаолиятининг самарадорлиги депутат ва сенаторлар фаолиятига, уларнинг фаоллиги, малакаси ва қобилиятига

боғлиқ. Парламент фаолиятини тартибга солувчи, шунингдек депутат ва сенаторларнинг махсус ҳуқуқий ҳолатини белгиловчи нормалар парламент аъзоларига ўзларининг вакиллик функцияларини самарали ва эркин амалга оширишга имконият бериши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги Қонунининг 48-моддасига мувофиқ депутат этиб сайланган шахслар, шу жумладан Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган шахслар Марказий сайлов комиссияси томонидан рўйхатга олинган пайтдан эътиборан Қонунчилик палатаси депутати мақомига эга бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ Сенатга сайланган ёки Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси томонидан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сенатор ҳисобланадилар.

Депутат ва сенаторларнинг мақоми куйидаги элементлардан иборат: мандат, компетенция, депутатлик (сенаторлик) фаолияти кафолати.

Депутат (сенатор) мандати тўғрисида сўз юритганда, унинг икки хил характерга эга эканлигига дуч келамиз, юридик энциклопедияда унинг икки хил маъноси таклиф этилади. Мандат (лот. *mandatum* – топшириқ) – 1) ваколат, кўрсатма, топшириқ; 2) қандайдир шахснинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тасдиқловчи ҳужжат¹. Шундай қилиб, мандат бир тарафдан депутат ва

¹ Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. – М.: 1998. – С. 234.

сайловчи орасидаги ҳуқуқий муносабат, бошқа тарафдан сайловчилар депутатга ҳокимият ваколатини топширганлигини белгиловчи ҳужжат.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутати ва Сенати аъзоси фаолиятининг кафолатлари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонуни билан белгиланган¹. Депутат ва сенаторнинг вакиллик функцияси унинг ҳуқуқларида ёрқинроқ намоён бўлади. Қонунчилик палатасининг депутати қонунчилик ташаббуси ва Қонунчилик палатасидаги депутатлик бирлашмалари фаолиятида иштирок этиш ҳуқуқига эга, бу унга қонунчиликни такомиллаштиришга, хусусан таълим, соғлиқни сақлаш, маданият ва ҳ.к., йўналтирилган вакиллик функциясини фаолроқ амалга ошириш имкониятини беради.

Депутат ва сенаторларнинг тегишлича Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг, палаталар қўмиталари, комиссиялари мажлисларида, келишув комиссияларида, шунингдек овоз беришлардаги мажбурий иштироки вакиллик функциясини амалга оширишда уларга катта масъулият юклайди.

Депутатлар ўзларининг сайловчилари ва уларнинг номзодини илгари сурган сиёсий партиялар билан доимий алоқада бўладилар, уларнинг манфаатларини Қонунчилик палатасида ифодалайдилар. Ўзбекистон Экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар ушбу ҳаракат билан алоқада бўладилар ва унинг манфаатларини Қонунчилик палатасида ифодалайдилар.

Вакиллик функцияси сенатор ва депутатларга умуммиллий ва маҳаллий манфаатларни мувофиқлаштириб туриш мажбуриятини юклайди. Вакилликнинг мажбурийлиги шундаки, бир тарафдан ҳар бир қонун чиқарувчи қонун ижодкорлиги орқали умумдавлат нормаларни яратиши ва иккинчи тарафдан, ўзларининг сайлов округлари ёки ҳудудларининг ўзига хос ҳимоячиси бўлиши лозимлигини билдиради.

10-қўшимча

Ҳозирги шароитда депутат (сенатор), ўзини сайлаган халқнинг вакили сифатида:

инсон тараққиёти концепциясини билиши;

нафақат сайлов округи, ҳудуд, балки республиканинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий муаммоларини ўрганиши;

ушбу муаммоларни ечиш йўллари қидириши ва уларни тўғри ифода қилиши;

уларни ҳужжат лойиҳаси (қонун лойиҳаси, палата, Кенгаш ва қўмиталар қарорлари лойиҳаси ва ҳ.к.) сифатида расмийлаштириши;

у ёки бу ҳокимият органи томонидан ҳужжат бўйича қарор қабул қилинишига эришиши;

қабул қилинган қарорнинг амалга оширилишини назорат қилиши шарт.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2005 йил. 3-4-сон. 18-модда.

**Инсон тараққиёти
принципларини инобатга олган
холда парламентнинг вакиллик
функцияси қандай шаклларда
амалга оширилади?**

*“Инсон тараққиёти концепцияси
ҳозирги кунда энг мукамал
ривожланиш модели ҳисобланади. У ўз
ичига тараққиётнинг барча
масалаларини, хусусан иқтисодий ўсиш,
ижтимоий инвестиция, инсонларнинг
имкониятларини кенгайтириш, асосий*

*эҳтиёжларни қондириш ва ижтимоий ҳимоя тизимини ташиқллаштириш,
сиёсий ва маънавий эркинлик ҳамда инсонлар ҳаётининг бошқа барча
тарафларини қамраб олади. У тор технократ ёки ҳаддан зиёд фалсафий ҳам
эмас. Бу – ҳаётнинг акс этишидир”¹.*

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг преамбуласида
“Ўзбекистон халқи республика фуқароларининг муносиб ҳаёт кечиришларини
таъминлашга интилиб ўзининг мухтор вакиллари сиймосида Ўзбекистон
Республикасининг мазкур Конституциясини қабул қилади” деб белгиланган².
Ушбу конституциявий норма инсон тараққиёти принципларига тўлиқ мос
келади ва инсоннинг эркин ривожланишига йўналтирилган.

Шу муносабат билан сўнгги йилларда вакиллик функциясини амалга
оширишда парламент томонидан асосий эътибор инсон тараққиётига
қаратилмоқда.

**Парламентнинг вакиллик функциясини амалга оширишнинг
ташкилий шакллари** қуйидагилар ҳисобланади:

1) мажлислар, шу жумладан Олий Мажлис палаталарининг қўшма
мажлислари, палаталар Кенгашлари, қўмиталарининг мажлислари, шунингдек
Қонунчилик палатасидаги сиёсий партияларнинг фракциялари ва депутатлик
гуруҳларининг йиғилишлари;

2) Олий Мажлис палаталари, уларнинг қўмиталари, комиссиялари,
шунингдек Қонунчилик палатасидаги сиёсий партияларнинг фракциялари ва
депутатлик гуруҳлари томонидан ўтказиладиган конференциялар, семинарлар,
давра суҳбатлари;

3) матбуот анжуманлари;

4) депутатларнинг сайловчилар билан учрашувлари, ўзлари сайланган
сиёсий партиялар ёки Ўзбекистон экологик ҳаракати билан алоқаларни ушлаб
туриш.

Парламентарийлар томонидан вакиллик функцияларини самарали амалга
ошириш ўз сайловчиларининг қарашларини аниқлаш мақсадида улар билан
мулоқатда бўлишда, шунингдек уларнинг таклифларида билдирилган
фикрларни жорий этиш учун ўзларининг ваколатларидан (яъни, қонунлар қабул
қилиш, парламент назоратида иштирок этиш, парламент мурожаатларини
тузиш ва ҳ.к.) фойдаланишда номоён бўлади.

Парламентнинг вакиллик функциясини амалга оширишнинг доимий

¹ Махбул уль Хак //Доклад о развитии человека 2010. Резюме. 20-е, юбилейное издание. ПРООН.С. 3.

² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т., 2009. 40-б.

шаклларидан бири бу конференциялар, семинарлар, давра суҳбатлари ва бошқа тадбирлар ҳисобланади, хусусан 2005-2009 йиллар давомида Қонунчилик палатаси томонидан 600 тадан ортиқ шу каби тадбирлар ўтказилган.

11-қўшимча

“Сиҳат-саломатлик йили”, “Ҳомийлар ва шифокорлар йили”, “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги йили”, “Ижтимоий ҳимоя йили”, “Ёшлар йили”га, яъни инсон тараққиётига бағишланган 100 га яқин конференциялар, семинарлар ва “давра суҳбатлари” ўтказилган. Мисол учун, Меҳнат ва ижтимоий масалалар қўмитаси “Сиҳат-саломатлик йили” муносабати билан “Аҳолининг тиббий билимини оширишда маҳалла ва оиланинг роли мавзусида” конференция, Фан, таълим, маданият ва спорт ишлари қўмитаси “Ҳомийлик – Ўзбекистон халқига хос бўлган инсонийлик ва олийҳимматлилик хусусияти” мавзусида давра суҳбати ўтказганлар ва ҳ.к.

Парламент аъзоларининг вакиллик роли уларнинг ўз сайловчилари билан учрашишлари лозимлигини ва эришилган натижалар тўғрисида ҳисобот беришларини назарда тутди. Парламентнинг давлат ҳокимияти институти сифатидаги ноёблиги унда қайтувчи алоқаларнинг мавжудлигида, яъни парламент вакиллик органи сифатида ўзининг сайловчилари таъсирини ҳис қилишидадир. Қайтувчи алоқа функциясидан сиёсий раҳбарият фойдасига фуқаролар томонидан қўллаб-қуватлашни мобилизация қилиш вазифаси келиб чиқади. Фуқароларга мақсадга йўналтирилган таъсир этиш жараёнида сайловчиларнинг қонун чиқарувчи билан ўзига хос ижтимоий психологик ўзини ўзи аниқлаши содир бўлади, давлат бошқарувида иштирок этиш учун гуруҳ бўлиб бирлашиш, унга алоқадорлик, қизиқиш ҳиссиёти пайдо бўлади. Бундай ижтимоий таянчга асосланиб парламентарийлар ўзларида қонунларни яратиш ва халқ номидан сиёсат олиб боришга рухсат берувчи “халқ мандати” борлигини тасдиқлайдилар.

Сайловчилар билан алоқа қилишдан ташқари парламентарийлар аҳоли билан муайян ишларни олиб борадилар, масалан, уларга манзилли ёрдам кўрсатадилар ва уларнинг муайян муаммоларини ҳал қиладилар. Парламентарийларнинг вакиллик функцияси самарадорлиги фуқароларнинг улар билан ўзаро алоқаси қандай бўлишига боғлиқ.

Қонунчилик палатаси депутатлари ва сенаторлар фаолиятининг объектив якуний кўрсаткичлари уларнинг ташаббуси билан жамият ва давлат, шунингдек инсон тараққиёти учун қилинган фойдали ҳаракатлари ҳисобланади.

12-қўшимча

Тошкент вилоятининг Зангиота сайлов округида депутат Ориф Шариповнинг сайловчилар билан бир қанча учрашувлари бўлиб ўтди, уларда қишлоқ фуқаролар йиғини ва маҳалла аҳолиси, партиянинг туман Кенгашидаги аъзолари, маҳаллий ҳокимият органларидаги ЎзЛиДеПдан сайланган депутатлар, ижро органлари вакиллари ва уй-жой коммунал хизмат соҳаси ходимлари иштирок этдилар.

Олдин сайловчилар ўзларининг депутатиغا ВУ-1 станциясидаги аҳоли учун сув таъминотидаги узилишлар бўйича мурожаат қилган эдилар. Депутат О.Шарипов томонидан Тошкент вилоятининг “Сув-оқава” корхонаси ва “Мусаффо-оби-ҳаёт” МЧЖ корхоналари раҳбарияти билан биргаликда ВУ-1 насос станциясини техник таъмирлаш ва қайта жиҳозлаш бўйича ҳаракат Дастури ишлаб чиқилди.

Бундан ташқари, Зангиота тумани “Чигатой-оқтепа” қишлоқ фуқаролар йиғини аҳолисининг қишлоқни шаҳар билан боғловчи янги автобус йўналиши очилиш тўғрисидаги илтимосига мувофиқ депутат томонидан “Тошйўловчитранс” корхонасига берилган сўровнома асосида ушбу масалани ҳал этиш бўйича корхона билан биргаликда тегишли комиссия тузилган. Натижада, қишлоқни Тошкент шаҳрининг марказий туманлари билан боғловчи иккита янги автобус йўналиши ишга туширилган.

Вакиллик функциясини амалга оширишда депутатлар ва сенаторлар қандай усуллардан фойдаланадилар?

Депутат ва сенаторларнинг вакиллик функциясини амалга оширишдаги усуллари қуйидагилар ҳисобланади:

1) палаталар, Кенгашлар, кўмиталар, комиссиялар, фракциялар ва депутатлик гуруҳларининг мажлисларида маърузалар ва қўшимча маърузалар қилиш; мунозараларда иштирок этиш, маърузачи ва раислик қилувчига саволлар бериш; ўз таклифларини асослаб бериш учун сўзга чиқиш; палата мажлисида раислик қилувчига палата мажлисида муҳокама қилинаётган масала юзасидан ўз нутқи, таклифи ёки мулоҳазаси матнини топшириш;

2) палата мажлисида кўриб чиқилиши учун масалалар таклиф этиш; палата мажлисининг кун тартиби, муҳокама қилинаётган масалаларни кўриб чиқиш тартиби ҳамда бу масалаларнинг моҳияти юзасидан таклифлар киритиш ва мулоҳазалар билдириш; қарор лойиҳалари ва уларга тузатишлар киритиш;

3) палата томонидан тузиладиган органларнинг шахсий таркиби ҳамда сайланадиган, тайинланадиган ёки тасдиқланадиган мансабдор шахсларнинг номзодлари бўйича фикр билдириш;

4) парламент сўрови билан мурожаат этиш;

5) палата таркибидаги ўзи аъзо бўлган тегишли органнинг қарорига қўшилмаган тақдирда ўз нуктаи назарини палата мажлисида баён қилиш ёки бу

ҳақда тегишинча Қонунчилик палатасининг Спикерига, Сенат Раисига ёзма равишда маълум қилиш;

6) палатага ҳисобдор ёки унинг назорати остидаги ҳар қандай орган ёхуд мансабдор шахснинг ҳисоботи ёки ахборотини палата мажлисларида эшитиш тўғрисида таклиф киритиш;

7) Ўзбекистон Республикаси қонунларининг ижро этилишини, шунингдек палата қарорларининг бажарилишини текшириш ҳақида кўриб чиқиши учун масалалар таклиф этиш;

8) фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан муҳофаза қилинадиган манфаатларини бузиш ҳоллари ёки қонун ҳужжатларини бузишнинг бошқа ҳоллари маълум бўлиб қолган тақдирда уларга дарҳол чек қўйиш чораларини кўриш талаби билан тегишли органлар ҳамда мансабдор шахсларга мурожаат этиш;

9) сайловчилардан унга келиб тушган мурожаатларни қонунда белгиланган тартибда кўриб чиқиш, уларни ҳал этиш бўйича чоралар кўриш;

10) фуқароларни қабул қилиш;

11) ўзининг фаолияти тўғрисида сайловчиларга маълумот бериш.

Парламентаризмнинг асосий принципи **ошкоралик ва кенгашлилик** бўлганлиги сабабли, парламент мунозараларининг асосини барча иштирокчилар томонидан далилларни ва қарши далилларни илгари суриш, ниманидир ҳақиқийлиги ва адолатлилигини исботлаш йўли орқали ўзининг оппонентини ишонтириш мақсадида фикр алмашиш ёки бошқаларга нимадир ҳақиқий ёки адолатли эканлигига уни ишонтириш имконини бериш принципига риоя этиш ташкил этади. Мунозаралар, баҳслар, муҳокамалар, муросалар, келишувлар ва очиқ ҳаракатнинг бошқа усуллари вакиллик органига янги сифат беради.

*“Муҳокама қилиш жоясининг ўзи **кенгашли демократиянинг** белгилловчи жояси ҳисобланади. Фуқаролар кенгаш ўтказётганларида улар фикр алмашадилар ва муҳокама қилинаётган ижтимоий-сиёсий масалаларнинг сабабларини аниқлашлари мумкин. Улар ўз сиёсий қарашларини бошқа фуқаролар билан муҳокама қилиш оқибатида қайта кўриб чиқиш мумкин деб ҳисоблайдилар ва шунинг учун ҳам бу фикрлар шахсий хусусиятга эга бўлмайди. Айнан шу пайтда, ижтимоий фикр жуда муҳим ҳисобланади, чунки у фуқароларнинг одилсудлов асосларини ифода этувчи конституциявий асослар ва масалаларга тааллуқли қарашларини тавсифлайди”¹.*

Вакиллик функциясининг зарурий таркибий қисми бўлиб депутатлик фаолиятининг сайловчилар олдидаги шаффофлиги, парламент ва депутатларнинг сайловчилар учун оммабоплиги ҳисобланади. Бунинг учун парламент депутатлари ўз сайлов округларидаги тизимли ишини тубдан яхшилаши зарур, бу уларга қабул қилинган қонунлар қандай ишлаётганлигини, бугунги кунда ҳўжалик қурилиши амалиёти учун қандай қонунлар зарурлиги,

---

¹ А.Давид Крокер “Сен и совещательная демократия” Ролс-199: 138-39, 2006.

сайловчилар қандай муаммолар билан яшаётганлиги ва уларни ҳал қилиш учун нима қилиш кераклигини аниқлаш имкониятини беради.

Бу йўналишда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари ва уларнинг қўмиталари **инсон тараққиётига** алоҳида эътибор қаратмоқдалар. Чунончи, **таълим соҳасида** қонунийликка риоя этиш – бу жамият ҳаётининг ҳамма соҳалари учун кадрлар тайёрлашнинг муваффақияти гаровидир. Чунки ҳамма соҳа вакиллари дастлабки таълимни мактабда, кейин ўрта махсус ва олий таълим муассаларида оладилар. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури доирасида татбиқ этилган бундай ноёб узлуксиз таълим тизими ўзининг ижобий натижасини бермоқда.

Мамлакатимизда ягона ҳуқуқий майдонни таъминлашда вакиллик органлари ва депутат (сенатор)ларнинг жавобгарлиги институти муҳим роль ўйнайди. Жавобгарликнинг бу кўриниши уларнинг хатти-ҳаракатига (ҳаракат ёки ҳаракатсизлиги) ҳуқуқий баҳо бериш имкониятини беради. Сайловчиларнинг ишончини оқламаган депутатлар қонунда белгиланган тартибда чақириб олиниши мумкин

13-қўшимча

Қонунчилик палатасининг Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари бўйича қўмитаси аъзолари Миллий дастур ва Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонунини жойларда ижро этилишини доимий равишда ўрганиб бормоқдалар. Масалан, 2010 йил Жиззах вилоятида ушбу масала бўйича мониторинг олиб борилган. Ҳозирда вилоятда 2 та олий ўқув юрти, 58 та касб-ҳунар коллежлари ва 4 та академик лицей, 549 та мактаб, 189 та мактабгача ва 23 та мактабдан ташқари таълим муассасалари фаолият олиб бормоқда¹. 2004-2008 йиллар давомида Давлат умуммиллий Дастури доирасида 21 та мактаб қайтадан қурилган, 165 та мактабда реконструкция, 196 тасида капитал ва 25 тасида жорий таъмирлаш ишлари олиб борилган. Таълим сифатини яхшилаш мақсадида электрон дарсликлар яратиш, масофали ўқитишни ташкил этиш, ўқув жараёнида интерфаол усулларни қўллаш бўйича қўлланмалар ишлаб чиқиш каби чора-тадбирлар амалга оширилган.

Йигилиш давомида таълим муассаларида йўл қўйилган камчиликлар муҳокама этилди, уларни бартараф этиш бўйича аниқ таклифлар киритилди. Хусусан, касб-ҳунар коллежларини махсус дарсликлар билан таъминлашни яхшилаш, таълим жараёнига замонавий педагогик технологияларни жорий этиш, мактабгача ва мактабдан ташқари таълим муассасаларининг кадрлар тизимини олий маълумотли педагоглар билан мустаҳкамлаш тавсия этилди.

**Палаталар вакиллик
функцияларини амалга
ошириш учун қандай
институционал
имкониятларга эга?**

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари вакиллик функциясини амалга ошириш учун институционал имкониятларга эга. Уларда парламент ва жамият билан ахборот алмашинувини таъминловчи жамоатчилик билан алоқалар хизмати, шунингдек халқаро алоқалар бўлимлари мавжуд.

Қонунчилик палатаси ва Сенат Кенгашларининг 2008 йил 3 июлдаги қўшма қарори билан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузурида Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузурида Нодавлат нотижорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш жамоат фонди маблағларини бошқариш бўйича Парламент комиссияси ташкил этилган.

14-қўшимча

Фонднинг фаолияти демократик талабларни иноватга олган ҳолда ошкоралик, очиқлик, объективлик принциплари асосида қурилган. 2009-2010 йиллар давомида нодавлат нотижорат ташкилотларининг ижтимоий буюртмаларини жойлаштириш учун уларнинг аризалари ва Парламент комиссиясининг қарори асосида қандайдир оралиқ бўғинлар ва тизимлар иштирокисиз субсидия, грантлар кўринишида 11 млрд. сўмдан ортиқ маблағ ажратилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари фаолиятини кучайтиришга кўмаклашувчи комиссияси фаолият кўрсатмоқда.

15-қўшимча

*Комиссия ташаббуси билан Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашининг Намунавий регламенти ва Халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашларининг доимий комиссиялари тўғрисидаги Намунавий низом ишлаб чиқилган ва 2010 йил 30 декабрда Сенат Кенгашининг қарори билан тасдиқланган. Намунавий низомда доимий комиссиянинг асосий йўналишлари, шу жумладан **инсон тараққиёти принципларини** амалга оширишга йўналтирилган – тиббий хизмат кўрсатиш; ногиронлар, уруш ва меҳнат ветеранлари, кўп фарзандли oilalar ва қарияларнинг турар-жой ҳамда моддий-маиший шароитлари сифатини яхшилаш; аҳолининг ижтимоий ҳимояланганлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш; таълим сифатини янада яхшилаш, мактаб, лицей, коллеж ва олий ўқув юртларида ўқув-тарбия жараёнини демократлаштириш; жисмоний тарбия ва спорт муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, спортни ривожлантириш, шунингдек аҳолининг яшаш жойларида спорт ва жисмоний тарбия билан шугулланиши учун шароит яратиш бўйича фаолияти белгиланган.*

Олий Мажлис палаталари билан бўладиган сиёсий жараёнларда фуқароларнинг иштирокини таъминлаш мақсадида веб-саҳифа яратилган ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ахборотномаси чоп этилади. ОАВ парламент палаталари фаолиятини ёритиш масалаларига алоҳида эътибор берилади.

16-қўшимча

Қонунчилик палатаси фаолияти оммавий ахборот воситаларида кенг ёритилади. Оммавий ахборот воситаларида 2005-2009 йилларда Қонунчилик палатаси фаолияти билан боғлиқ мақолалар, чиқишлар ва интервьюларнинг умумий сони 10 мингга яқинни ташкил этган. “Халқ сўзи” газетасида ҳар ҳафтада “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси” ва “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати” рукни остида маълумотлар жойлаштирилади.

Парламент фаолиятининг янгиликлари ва мажлислар залидан репортажлар кўплаб теледастурларнинг мавзусини ташкил этади. Бундан ташқари, ЎзТВда “Парламент вақти” ва “Парламент соати” дастурлари доимий равишда эфирга узатиб борилади.

Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенат аъзолари фаолиятига бағишланган махсус материаллар партия нашрларида, идоравий, вилоят, туман ва шаҳар газеталарида чоп этилади, шунингдек ЎЗА, “Туркистон-пресс”, “Жаҳон” ахборот агентликлари, “Regnum” ва “Тренд” каби хорижий ахборот агентликлари томонидан ёритиб борилади.

Аҳоли билан олиб бориладиган тушунтириш ишларида ахборот технологиялардан унумли фойдаланиш мақсадида Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг веб-саҳифалари модернизация қилинган. Янги порталнинг ишга тушурилиши билан депутатларнинг зарур ахборотларни қабул қилиш ва тарқатиш, парламентнинг қуйи палатаси фаолияти тўғрисидаги жамоатчилик фикрини мониторинг қилиш бўйича функционал имкониятлари кенгайди.

Партия фракциялари ва депутатлик гуруҳларининг Қонунчилик палатаси фаолияти ва инсон тараққиёти принципларини амалга оширишдаги роли қандай?

Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси тўғрисида”¹ги Конституциявий қонунга мувофиқ Қонунчилик палатаси депутатлари сиёсий, профессионал ва бошқа асосда фракциялар ва депутатлар

гуруҳлари шаклида депутатлар бирлашмаларини тузиши мумкин.

Фракция — сиёсий партиядан кўрсатиладиган депутатлар томонидан партия манфаатларини Қонунчилик палатасида ифодалаш мақсадида тузиладиган ва белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган депутатлар бирлашмасидир.

¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2002 й. 24-сон. 192-модда.

**17-қўшимча. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик
палатасида рўйхатга олинган сиёсий партия фракциялари**

№	Фракцияларнинг номи	Аъзолар сони
1.	Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партияси фракцияси	53 депутат
2.	Ўзбекистон Халқ демократик партияси фракцияси	32 депутат
3.	Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партияси фракцияси	31 депутат
4.	Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партияси фракцияси	18 депутат

Қонунчилик палатасида кўпчилик ўринни эгаллаган сиёсий партия фракцияси **парламентдаги кўпчиликни ташкил** этади. Ўз дастурий мақсадли вазифаларининг яқинлигидан ёки мослигидан келиб чиққан ҳолда блок тузадиган бир нечта сиёсий партиялар фракциялари ва Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар ҳам парламентдаги кўпчиликни ташкил этиши мумкин.

Янги тдан шакллантирилган ҳукуматнинг тутган йўли ва дастурига ёки унинг айрим йўналишларига қўшилмайдиган сиёсий партиялар фракциялари, шунингдек Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар ўзларини **муҳолифат** деб эълон қилиши мумкин.

Қонунчилик палатасининг депутати фақат бир фракциянинг, яъни ўзи сайланган сиёсий партия фракциясининг аъзоси бўлиши мумкин. Бу депутатларга ўз сиёсий партиясининг манфаатларини Қонунчилик палатасида самарали ифодалаш имкониятини беради, шу жумладан ўз сиёсий партиясининг фракцияси ишида фаол иштирок этиш мажбуриятини юклайди.

Ўзбекистон Экологик ҳаракатидан Қонунчилик палатасига сайланган депутатлар 15 кишидан иборат **депутатлик гуруҳини** ташкил этганлар, уларнинг фаолияти табиатни муҳофаза қилиш, атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, табиий ресурслардан рационал фойдаланиш ва аҳолининг экологик хавфсизлигини таъминлаш бўйича вазифаларни ҳал этишда парламент ролини оширишга хизмат қилади.

18-қўшимча

Ўзбекистон Экологик ҳаракатининг дастурий мақсадларига мувофиқ 2010 йил давомида Қонунчилик палатасининг депутатлик гуруҳи аъзоларининг фаол иштирокида атроф-муҳитни ҳимоя қилиш, соғлиқни сақлаш, оналик ва болалиқни ҳимоя қилиш, ёшларнинг экологик тарбияси ва таълими соҳаларида давлат дастурларини амалга оширишга кўмаклашиш бўйича Андижон, Жиззах, Қашқадарё, Навои, Наманган, Самарқанд, Фарғона вилоятларида муайян ишлар амалга оширилди, шу жумладан “Табиатни муҳофаза қилиш бўйича қонунчиликни такомиллаштиришда депутатнинг роли”, “БМТнинг инсон тараққиёти концепцияси ва экологик ҳуқуқларни таъминлаш”, “Трансчегаравий экологик муаммолар: инсоннинг нормал атроф муҳитга ва соғлом турмуш шароитларига бўлган ҳуқуқи”, “Аҳоли саломатлиги, соғлиқни сақлаш муаммолари ва унинг ечимлари”, “Баркамол авлодни тарбиялашда экологик таълимнинг ўрни”, “Экологик муаммолар ва аҳоли саломатлиги”, “Демографик ўсиш ва экологик муаммолар” мавзуларида тематик “давра суҳбатлари” ўтказилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси қуйи палатасида Қонунчилик палатаси Спикери ундаги ҳар бир сиёсий партия фракцияси ва Ўзбекистон Экологик ҳаракатидан биттадан сайланган бир нечта ўринбосарларига эга.

Қонунчилик палатаси Спикерининг янги ўринбосарларини сайланиши нафақат Қонунчилик палатасидаги партия фракцияларининг имконият ва ваколатларини кенгайтди, балки парламентнинг қуйи палатасида қарорлар қабул қилиш процессини сезиларли даражада демократлаштириш имконини берди. Фракциялар аста-секин мамлакатнинг олий қонунчилик органи фаолияти йўналишларини ва моҳиятини аниқлайдиган парламентнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучига айланмоқда. Муҳим ташкилий-ҳуқуқий ўзгаришлар электорат манфаатларини, партиянинг дастурий кўрсатмаларини янада фаол илгари суриш, аҳолининг ижтимоий фаоллигини оширишга тўртки бериш имконини беради.

Бу, ўз навбатида, сиёсий партиялар фракциялари фаолиятида тортишувни кучайтиришга, Қонунчилик палатасида раҳбарлик лавозимларни эгаллаш имконияти ҳар бир партия раҳбариятини ўзининг электорати олдидаги жавобгарлигини янада оширишга хизмат қилмоқда.

Шу муносабат билан партияларнинг устав ва дастурларига марказда ва жойларда ҳокимиятнинг вакиллик органларида, фракциялар ва парламент тизимидаги партия депутатлик бирлашмаларининг ўзаро алоқасини самарадорлигини оширишга йўналтирилган қўшимчалар киритилди. Ҳозирги кунда давлат бошқарувини янгилаш ва демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилиш бўйича олиб борилаётган ислохотларда аҳоли, жамоатчилик ва фуқаролик жамияти институтларининг иштироки даражаси кўп жиҳатдан айнан сиёсий партияларнинг депутатлик корпуси фаолиятига боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг

Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Конституциявий қонунининг 25-моддасига мувофиқ фракция ва депутатлар гуруҳи:

- Қонунчилик палатаси мажлисининг кун тартиби, муҳокама қилинаётган масалаларни кўриб чиқиш тартиби ва моҳияти юзасидан таклифлар ҳамда фикр-мулоҳазалар киритади;

- Қонунчилик палатаси мажлисида муҳокама қилинаётган ҳар бир масала юзасидан музокараларда фракция, депутатлар гуруҳи вакилига кафолатланган тарзда сўз берилиши ҳуқуқидан фойдаланади;

- келишув комиссияси ва бошқа комиссиялар тузиш тўғрисида масала кўяди;

- Қонунчилик палатаси мажлисида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мансабдор шахсларига уларнинг тасарруфига кирадиган масалалар юзасидан асослантирилган тушунтириш бериш ёки нуқтаи назарини баён қилиш талаби билан мурожаат этади;

- Қонунчилик палатаси мажлисида муҳокама қилинаётган масала юзасидан фракциянинг, депутатлар гуруҳининг фикрини Қонунчилик палатаси депутатлари ўртасида таркатади;

- палатанинг Кенгаши, қўмиталари ва комиссиялари ишида иштирок этади;

- палатада муҳокама қилинаётган қонун лойиҳалари ва бошқа қарорларнинг лойиҳалари юзасидан ўз таклифларини киритади;

- ҳукумат аъзоларини уларнинг фаолияти масалалари юзасидан эшитиш тўғрисида масала кўяди;

- фракциянинг, депутатлар гуруҳининг фаолияти учун зарур материаллар ва ҳужжатларни давлат органлари ҳамда уларнинг мансабдор шахсларидан талаб қилиб олади;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Бундан ташқари, сиёсий партияларнинг фракцияларига депутатлик гуруҳларида мавжуд бўлмаган қатор қўшимча ваколатлар берилган.

Масалан, ўзини парламентдаги муҳолифат деб эълон қилган, яъни ташкилий жиҳатдан парламентдаги кўпчилик таркибига кирмаган, сиёсий партия фракцияси қўшимча қуйидаги ҳуқуқларга эга: Қонунчилик палатаси масъул қўмитасининг тегишли масала бўйича маърузаси билан бир вақтда қонун лойиҳасининг муқобил таҳририни киритиш; муҳокама этилаётган масалалар юзасидан ўзининг алоҳида фикрини Қонунчилик палатасининг ялпи мажлиси баённомасига киритиш; Сенат томонидан рад этилган қонун бўйича келишув комиссиясида ўз вакилларининг кафолатли иштирок этиши.

Икки палатали парламент ташкил қилиниши билан Ўзбекистон Республикасида қонунчилик ҳокимиятининг ривожланиши янги даражага кўтарилди. Асосийси, қонун ижодкорлиги жараёни мураккаблашганига қарамасдан, қабул қилинаётган қонунларнинг сифати ошди. Қонун ҳужжатларини қабул қилишда сиёсий партияларнинг роли кўтарилди.

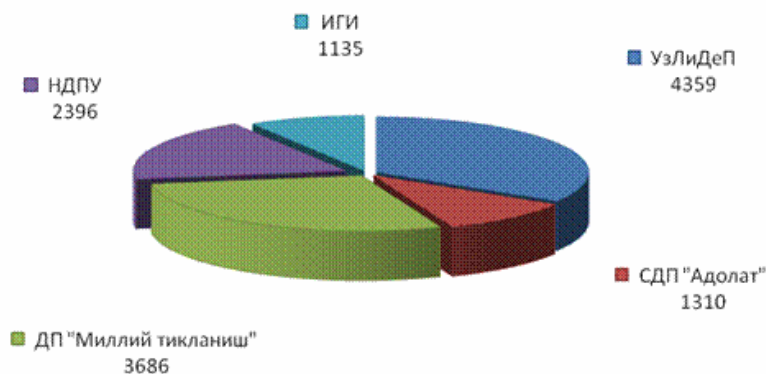
Партия фракциялари томонидан қонун лойиҳаларини дастлабки кўриб чиқиш, Қонунчилик палатасининг ялпи мажлисларида қонун лойиҳалари муҳокамасида уларнинг фикрини мажбурий тинглаш амалиёти шаклланди.

19-қўшимча

ЎзЛиДеПдан сайланган депутатлар тадбиркорлик ва фермерликни ривожлантириш учун ҳуқуқий майдонни шакллантириш ва такомиллаштиришда салмоқли ва ҳал қилувчи таянчга айланмоқдалар. Қонунчилик палатасидаги ЎзЛиДеП фракцияси аъзолари жами 90 дан ортиқ, хусусан партия электорати – тадбиркорлар ва фермерлар манфаатларига бевосита дахл қилувчи 30 дан ортиқ қонун ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар муҳокамасида ва қабул қилишда фаол иштирок этдилар.

Сўнгги йилларда сиёсий партияларнинг фракциялари аҳоли ўртасида олиб борилаётган тушунтириш ишларига катта эътибор қаратмоқдалар. Жойлардаги учрашувлар ва суҳбатларда қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг мазмун ва моҳияти тушунтирилмоқда, Қонунчилик палатасига муҳокамага киритилаётган қонун лойиҳалари муҳокама қилинмоқда, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши, ўтган давр мобайнида парламент ва фракциялар фаолияти тўғрисида маълумотлар тақдим этилмоқда.

20-қўшимча. 2005-2009 йилларда сайлов округларида депутатларнинг учрашувлари

ЎзХДП – 19 %, ЎзЛиДеП – 35 %, “Миллий тикланиш” ДП – 27 %, “Адолат” СДП – 10 %, СТГ – 9 %.

Шундай қилиб, парламент, депутатлар, сенаторларнинг вакиллик функцияси инсон тараққиётига, яъни узоқ, соғлом, ижодий ҳаётни таъминлаш, билим олиш ва муносиб ҳаёт тарзи учун барча ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқига йўналтирилган бўлиши лозим.

III БОБ. ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИ ПРИНЦИПЛАРИ ВА ПАРЛАМЕНТНИНГ ҚОНУН ИЖОДКОРЛИГИ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Инсон тараққиётининг асосий принципларини амалга ошириш масалалари қонун ижодкорлиги фаолиятида, айниқса мамлакат парламентининг қонунчилик соҳасидаги ишида ҳам устувор йўналишлар ҳисобланади. Шу муносабат билан парламент, Қонунчилик палатасининг муайян депутаты ёки Сенатнинг муайян аъзоси ўзининг кундалик фаолиятида қонунчилик фаолиятини такомиллаштириш орқали инсон тараққиёти принципларини қай тарзда таъминлаши мумкинлиги ҳозирги куннинг долзарб масаласи бўлиб қолмоқда.

Қонунни тайёрлаш, шак-шубҳасиз, парламент ёки депутат фаолиятида инсон тараққиёти принципларини амалга оширишнинг асосий ва энг муҳим усули ёки воситасидир.

Қонун нима ва қонун матнини тайёрлашда инсон тараққиёти принципларини амалга ошириш механизми қандай?

Қонун демократик давлат ҳокимиятини сиёсий жиҳатдан ташкил этиш ҳуқуқининг асосий манбаидир. Бундан ташқари, қонун – ҳуқуқий давлатнинг муҳим категорияси. Ва

нихоят, қонун – давлат ҳокимияти олий вакиллик органи (парламент) томонидан алоҳида тартибда ёки бевосита халқ томонидан қабул қилинган, энг муҳим ижтимоий муносабатларни тартибга соладиган, олий даражадаги юридик кучга эга бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжат.

Ҳар қандай демократик давлатда бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам қонун инсон тараққиёти принципларини амалга оширишда алоҳида роль ўйнайди, бу эса парламент корпуси – депутатлар ва сенаторларнинг зиммасига алоҳида масъулият юклайди.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасида Қонунчилик палатасининг депутатлари қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектларидан бири ҳисобланади, яъни қонун лойиҳаси ташаббуси билан чиқиш ва уни тайёрлаш каби конституциявий ҳуқуққа эгадир. Ушбу ҳолат инобатга олинадиган бўлса, қонунлар матнларини тайёрлаш вақтида инсон тараққиёти принципларини амалга ошириш механизмини билиш Қонунчилик палатаси депутатлари учун муҳим аҳамият касб этади.

Қонуннинг самарадорлиги ва таъсирчанлиги кўп жиҳатдан қонун концепциясини тайёрлаш сифати ҳамда даражасига боғлиқ. Қонун концепцияси қонун чиқарувчининг ғоясини ўзида мужассам этиб, ижтимоий аҳамиятга молик муайян муаммони ҳал этишни – мақсадни, шунингдек ана шу мақсадга эришишнинг усулини (усулларини) – тегишли қонуний ечимларни (ҳуқуқлар, мажбуриятлар, тақиқлар белгилашни, бюджет харажатларини тасдиқлашни, давлат институтлари таъсис этишни ва бошқа шу кабиларни) ўз ичига олади. Қонун концепциясига нисбатан таъриф беришда “ғоя” деган сўздан энг муҳим сўз сифатида фойдаланилса, фикримизча, жуда мақбул ёндашув бўлади.

Юридик лексикада “қонун чиқарувчининг ғоясига кўра” деган атама ҳозирнинг ўзидаёқ ишлатилмоқда, бироқ ундан, қоида тариқасида, у ёки бу муайян ҳуқуқий вазиятга нисбатан фойдаланилади ва ҳақиқатан ҳам ушбу атама замирида қандайдир бир фикр ётиши мумкин.

Қонун чиқарувчининг қонунга нисбатан концептуал ғояси эса, фақатгина битта фикрни назарда тутиш билан чекланиб қолиши мумкин эмас. Қонун концепциясида камида иккита ғоя бўлиши керак. Улардан бири қонун чиқарувчи эришишга ҳаракат қилган натижани акс эттиради. Бошқаси эса, қонун чиқарувчи ана шу натижага қандай тарзда эришиш ниятида эканлигини, аниқроқ қилиб айтганда:

1) қандай мақсадга эришилишини – ижтимоий аҳамиятга боғлиқ муайян муаммонинг ечимини;

2) ушбу мақсадга эришиш усулини – ижтимоий аҳамиятга молик муайян муаммони бартараф этишга ёки юмшатишга олиб келадиган қонуний қарор қабул қилинишини ўзида ифода этади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, қонун чиқарувчи битта эмас, балки бир нечта мақсадга, шунингдек бу мақсад (мақсадлар)га эришишнинг битта эмас, балки бир нечта усулига эга бўлиши мумкин.

21- қўшимча

Яқинда қабул қилинган “Йўл ҳаракати хавфсизлиги соҳасида жавобгарлик кучайтирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонуннинг концепцияси қонун чиқарувчининг (йўл-транспорт ҳодисалари натижасида) одамлар ўлимини камайтириш каби инсон тараққиёти принципини таъминлаш мақсадини ҳам ўз ичига олган. Ушбу мақсадга қуйида келтирилган чоралар, яъни:

- автотранспорт ҳаракати тезлигини қўшимча равишда чеклаш;*
- транспорт воситаларининг ҳаракат тезлигини оширганлик учун, шунингдек светофорнинг таъқиқловчи белгисига зид ўлароқ ёки кўчани пиёдалар учун мўлжалланмаган жойдан кесиб ўтганлик учун жарима миқдорларини ошириш;*
- йўл белгилари ёки транспорт воситаларининг ҳаракатланиш тезлиги устидан назорат қилувчи қўшимча асбоб-ускуналар ўрнатиш ва бошқа шу кабилар орқали эришиш мўлжалланган.*

Тилга олинган муаммони ҳал этишининг муайян усуллари танлаш турли вазиятларга, яъни: бахтсиз ҳодисалар статистикасининг характериға (қандай ҳодисалар кўпроқ учраши, улар йил ва сутканинг қайси вақтида, қандай об-ҳаво шароитларида ва ҳайдовчи ёки пиёдаларнинг айби билан содир этилганлиги); қонун чиқарувчининг молиявий имкониятлари ва бошқа шу кабиларга боғлиқ бўлди.

Инсон тараққиёти принципларини қонун нормаларида амалга ошириш жараёнида қонун концепцияси муқаддимасининг аҳамияти ҳам муҳим. Унда юқорида тилга олиб ўтилган мавжуд вазиятга берилган баҳо, амалдаги қонун ҳужжатлари ва тегишли ҳуқуқ қўлланилиши амалиётининг таҳлили, турли тадқиқотларнинг натижалари, бўлғуси қонуннинг амалга ошириш оқибатлари ва инсон тараққиёти кўрсаткичларига баҳо беришда муҳим бўлган бошқа масалалар кўрсатилиши мумкин.

Қонун концепциясини тўғри ишлаб чиқиш ёки таклиф этилган концепциялар орасидан биттасини тўғри танлаш инсон тараққиёти принципларини амалга оширишда қонун ижодкорлиги жараёнидаги энг мураккаб масаладир. Дейлик, муаммо мамлакат давлат бюджети тақчиллигини бошдан кечираётганидан иборат. Ушбу муаммони ҳал этишга қаратилган қонуннинг концепциясида солиқ тўловларини кўпайтириш орқали бюджет тақчиллигини қисқартириш назарда тутилиши мумкин. Бундай ҳолатда қонун чиқарувчининг ғоясига кўра юқорида баён этилган чора бюджет даромад қисмининг кўпайишига ва унинг тақчиллигига барҳам берилишига олиб келиши керак. Бироқ, ушбу муаммони ҳал этиш учун бошқа концептуал ечим – солиқ тўловларини камайтириш таклиф қилиниши ҳам мумкин. Ушбу чора иккинчи қонун чиқарувчининг фикрига кўра, ҳаддан зиёд катта миқдордаги солиқларни тўлашдан ўзини панага олиб қочаётган солиқ тўловчилар солиқларни виждонан тўлай бошлашига ва шу тариқа бюджет тақчиллиги муаммоси ҳал этилишига олиб келиши мумкин. Боз устига, бошқа қонун чиқарувчи биринчи концепцияни нафақат бефойда, балки зарарли деб ҳам ҳисоблайди. Негаки, солиқ тўловларини кўпайтириш кўпгина корхоналарнинг хонавайрон бўлишига олиб келади, пировард натижада бюджетнинг даромад қисми камайиб, харажат қисми эса, давлат янги ишсизларни ижтимоий таъминотга олишга мажбур бўлиши сабабли кўпайиб кетади. Аслида ҳам, бюджет тақчиллигига барҳам беришнинг йўли мутлақо бошқача бўлиши, масалан, бюджет даромад қисмини кўпайтиришда эмас, балки унинг харажат қисмини камайтиришда бўлиши мумкин.

Сўнги келтирилган мисол шуни кўрсатадики, ижтимоий соҳадаги муаммоларни, шу жумладан айтиб бериш бир хил муаммоларни ҳал этиш учун таклиф этиладиган қонунларнинг концепциялари ўз моҳиятига кўра мутлақо бири-бирига зид бўлиши мумкин. Шунинг учун бўлғуси қонуннинг концепциясини белгилашда янглишмаслик мақсадида уни ишлаб чиқиш вақтида концепциянинг сифати ва бинобарин бўлғуси қонуннинг сифати юқори даражада бўлишини таъминлашга қаратилган махсус қоидалардан фойдаланиш зарур.

Қонун лойиҳаси концепциясининг сифати кўп жиҳатдан композицияни тўғри тузишга боғлиқ. Ҳужжат тарзида расмийлаштирилган қонун концепциясининг тузилмавий элементлари жумласига қуйидагиларни киритиш лозим бўлади:

1) концепциянинг номи. У ўз ичига бўлғуси қонуннинг номини олади ва шу тариқа келгусида норматив-ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг предметини кўрсатади, бу эса социал муаммоларнинг, инсон тараққиёти

муаммоларининг мақсади ва уларни ҳал этиш йўллари бeлгилаш учун жуда муҳимдир;

2) муқаддима. У муайян концепциянинг асосларини ифода этадики, депутатлар ва сенаторлар бўлғуси қонуннинг асосий ғоясига дахлдор кўпгина саволларга айна мана шу асослардан жавоб топишлари мумкин бўлади;

3) концепциянинг моҳият қисми. Унда қонуннинг мақсадлари ва уларга эришиш усуллари баён этилиши керак. Моҳият қисмига қараб, қонун лойиҳасининг ижтимоий йўналтирилганлиги тўғрисида, унинг ёрдамида инсон тараққиётининг у ёки бу вазифаларини ҳал қилиш имкониятлари ҳақида хулоса чиқариш мумкин.

Юқорида баён этилганлардан кўринадики, қонун концепциясини тайёрлаш – Қонунчилик палатасининг депутати ёки қонунчилик ташаббуси ҳуқуқининг бошқа субъекти учун бўлғуси қонуннинг матнида инсон тараққиёти принципларини акс эттириш борасида муҳим босқичдир. Масалан, қонун одамларнинг турмуш фаровонлигини яхшилайдими, даромадлари кўпайишига хизмат қиладими, ижтимоий муносабатларнинг муайян турини регламентлашда гендер тенглигини таъминлайдими ва бунда хотин-қизларнинг имкониятини кенгайтирадими, қонун озчиликнинг, аҳоли айрим қатламлари (ногиронлар, пенсионерлар, кўп болали оилалар, ёлғиз оналар, етимлар ва бошқа шу қабилар)нинг ҳуқуқларини чегаралаб қўймайдими? деган саволларга жавоб бериш учун Қонунчилик палатасининг депутати бўлғуси қонун лойиҳасининг асосий ғоясини инсон тараққиёти принципларидан келиб чиққан ҳолда белгилаши керак.

Қонун концепцияси инсон тараққиёти принципларини амалга ошириш механизмида қанчалик муҳим аҳамиятга эга бўлмасин, ушбу масалада асосий эътибор қонун лойиҳаси мазмунига қаратилиши керак. Негаки, ҳуқуқ қўлланилиши амалиётида ана шу принципларни амалга ошириш даражаси кўп жиҳатдан қонун лойиҳасининг мазмунига боғлиқ.

Бунда депутатлар ва сенаторлар қонуннинг концептуал қоидалари тўғрисидаги масалага нисбатан қандай ёндашган бўлсалар, қонун концепциясига нисбатан ҳам шундай ёндашишлари зарур. Бинобарин, бу ўринда гап қонун моддасининг концепцияси ва қонун айрим нормасининг концепцияси мавжудлиги ҳақида бориши керак. Чунки қонун фақатгина битта норма ифода этилган битта моддадан иборат бўлиши ҳам мумкин.

**Инсон тараққиёти
принципларини амалга
ошириш борасида
қонуннинг мазмуни қандай
аҳамиятга эга?**

Маълумки, жамият цивилизацияси, ривожланганлик ва инсонпарварлик даражаси қанчалик юқори бўлса, унинг қонунларга бўлган эҳтиёжи ҳам шунчалик юқори бўлади. Бу ҳол қонунларнинг мазмунига нисбатан алоҳида, юқори

талаблар қўяди.

Қонуннинг мазмуни ҳуқуқий бўлиши, яъни инсоннинг тегишли ажралмас, табиий ҳуқуқларига мос бўлиши керак. Бундай ҳуқуқлар асосан БМТнинг нуфузли халқаро ҳуқуқий ҳужжатларида қайд этилган бўлиб, алоҳида

олинган ҳар бир инсон ва умуман инсоният цивилизацияси ҳуқуқий ҳимоясининг юридик базасини ташкил этади ва ҳар қандай давлатнинг қонун чиқарувчилари учун юридик императив сифатида хизмат қилади. Қонунда инсон ҳуқуқларига риоя этилишининг даражаси – қонуннинг сифат мезони, мазмуни ва фойдалилиги, адолатлилиги ва эркинликка йўналтирилганлиги кўрсаткичи ҳисобланади.

Инсон ҳуқуқларининг амалга оширилганлик даражаси, хусусан инсон тараққиёти даражаси ҳам кўп жиҳатдан парламент амалиёти ривожланган мамлакатларда умум эътироф этилган юридик техника қоидалари ва усуллариغا, аниқроқ қилиб айтганда, унинг турларидан бири ҳисобланган қонунчилик техникаси қоидаларига риоя этилишига боғлиқ. Қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг самарадорлиги ҳамда натижадорлиги кўп ҳолларда юридик таърифлар қай даражада аниқ ва раво эканлигига, мантиқий жиҳатдан қай даражада ўзаро боғлиқ ва изчил эканлигига, юридик тушунчалар ва атамалар қай даражада бир хилда қўлланилишига боғлиқ. Бунга қонун чиқарувчи қонун лойиҳаларини тайёрлаш вақтида фойдаланадиган юридик техника қоидалари ва усуллари кўмаклашади.

Шундай қилиб, ҳулоса чиқариш мумкинки, *юридик техника* инсон тараққиёти принциплари амалга оширилганда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, шу жумладан қонунлар раво, тушунарли ва қўлланилганда самарали бўлишини таъминлаш мақсадида фойдаланиладиган ишлаб чиқиш, расмийлаштириш ва тизимлаштириш қоидалари, воситалари ва усуллари жамламасидир. Қонун матни юридик техника объекти бўлиб, қонун чиқарувчининг интеллектуал саъй-ҳаракатлари ана шу объектга қаратилган бўлади. Айни қонун чиқарувчи қонунлар тайёрлашнинг турли қоидалари ва усулларида фойдаланади. Шу сабабли мамлакатда инсон тараққиёти принципларининг амалга оширилиш даражаси, шунингдек инсон тараққиёти соҳасидаги давлат сиёсати ҳуқуқий базасининг ҳолати Қонунчилик палатаси депутатлари қонун лойиҳаларини тайёрлашнинг умум эътироф этилган қоидаларига қай даражада риоя этишларига боғлиқ.

Инсон тараққиёти принциплари амалга оширилишини таъминловчи қонун лойиҳаларини тайёрлашнинг умум эътироф этилган умумий қоидалари нималардан иборат?

Биринчи қоида – ижтимоий аҳамиятга молик қонун лойиҳасининг ҳуқуқий тартибга солиш жиҳатидан аниқ, раво ва мукамал бўлиши. Ушбу қоидани қонун матнида қўллаш қонун нормаларини пировард натижада, масалан, ишга қабул қилиш шартлари, хизмат бўйича лавозимда кўтарилиш, айрим тоифадаги фуқаролар учун имтиёзлар ва преференциялар белгилаш тўғрисидаги масалалар ва шу каби бошқа масалаларни регламентлашда гендер тенглиги принципига риоя қилиш имконини берадиган даражада баён қилишни таъминлайди.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, қонунчилик техникаси борасида катта тажрибага эга бўлган мамлакатлар амалиётида “бошқа”, “ўзга” каби тушунарсиз ва чексиз талқин қилиниши мумкин бўлган сўзларни қонун

матнида қўллашга йўл қўйиб бўлмаслиги эътироф қилинади. Бундан ташқари, қонун матнида маъно жиҳатдан аҳамиятга эга бўлмаган (масалан, “фалон ва фалон ҳақидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир” ёки бирор-бир ҳуқуқий кўрсатмага эга бўлмаган (масалан, “ана шундай хатти-ҳаракат, фаолият қонунийлик, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги ва шу каби бошқа принципларга мувофиқ амалга оширилади (регламентланади) қабилидаги) сўз бирикмаларидан фойдаланилишига йўл қўйиб бўлмайди деб ҳисобланади.

Қонун чиқарувчи бирор масалага, шу жумладан инсон тараққиёти принципларини қонун даражасида амалга ошириш масаласига тааллуқли қонун матнини тайёрлаш вақтида ўз олдига ушбу ижтимоий аҳамиятга молик масалаларнинг барча жиҳатларини айти мана шу қонун лойиҳаси матнида қатъий белгилаши керак, зеро қўшимча қонун лойиҳаси ишлаб чиқилиши учун зарурат қолдирмаслик лозим деган ягона асосий мақсадни ўз олдига қўйиши керак. Бунда ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳа (бюджет)ни қонунчилик йўли билан мукамал тартибга солиш деган жумла депутатлар ва сенаторлар учун инсон тараққиётининг у ёки бу принципни амалга оширишнинг асосий қоидалари ва шартлари ишлаб чиқиладиган қонун кучга кирганидан кейин қабул қилинадиган қонун ости ҳужжатларида эмас, балки айти мана шу тайёрланаётган қонун лойиҳасининг матнида қатъий белгилаши керак, деган маънони ҳам англатиши лозим.

Иккинчи қоида – қонун матнида имкон қадар: *гипотеза, диспозиция ва санкция* каби мажбурий учта қисмдан иборат аниқ ҳуқуқий нормалар ўз аксини топиши керак.

Норманинг у амалга кириши шартларини кўрсатувчи (юридик факт тавсифи берилган) қисми гипотеза деб аталади. Масалан, инсон тараққиётининг оила институтини мустаҳкамлаш каби принципни амалга оширишда депутатлар никоҳ тузмоқчи бўлган шахслар ўзаро рози бўлганларида, никоҳ ёшига етганларида, никоҳга тўсқинлик қилувчи қариндошлик муносабатлари бўлмаганида, никоҳдан ўтаётган шахс бошқа бировнинг никоҳида бўлмасагина юридик фактлар бошланиб, никоҳ тузиш мумкинлигини унутмасликлари керак. Бинобарин, розилик, ёш ва бошқа ҳаётий вазиятлар никоҳ тузиш тўғрисидаги нормалар амал қилишининг шarti, юридик жиҳатдан аҳамиятга молик фактлар ва пировардида норманинг гипотезасидир.

Диспозиция – норманинг ҳуқ-атвор қоидалари мазмунини, яъни субъектларда юзага келадиган юридик ҳуқуқлар ва мажбуриятларни кўрсатувчи қисми. Диспозиция баён қилиниш усулига кўра *тўғридан-тўғри, муқобил ва бланкет* бўлиши мумкин. Муқобил диспозиция ҳуқуқий муносабатлар иштирокчиларига ўз ҳуқ-атворини нормада белгиланган доираларда ўзгартириш имконини беради. Бланкет диспозиция амалга ошириш субъектига бошқа ҳуқуқий нормаларни ҳавола қилган ҳолда ҳуқ-атвор қоидасини энг умумий шаклда ифода қилади.

Диспозиция *оддий* бўлиши, яъни ҳуқ-атворнинг у ёки бу тарздаги битта вариантини кўрсатиши ҳам мумкин. Баҳо берувчи тушунчалар, турли тавсифлар ва белгилар тизими орқали ҳуқ-атвор қоидалари

шакллантирилганда диспозиция **таъсифий** бўлиши ҳам мумкин. Қонун назариясида ҳавола диспозицияси ҳам ажратиб кўрсатилади. Бундай ҳолда хулқ-атвор қондаси қонун нормасининг ўзида баён қилинмайди, балки адресатга бошқа нормада ифодаланган хулқ-атвор қондаси ҳавола этилади. Таъкидлаш жоизки, собиқ Иттифокнинг айрим республикаларида (масалан, Россия, Қозоғистон, Украина, Беларусь ва бошқа республикаларда) “фалон-фалон ва фалон-фалонни қонунда белгиланган тартибда бажариш керак” мазмунидаги жуда номуайян ҳавола-формуласидан ҳам жуда тез-тез фойдаланилади. Диспозицияга бу тарзда таъриф бериш усуллари қонуншунослик фанида ва ривожланган давлатлар амалиётида йўл қўйиб бўлмайдиган ҳолат сифатида эътироф этилади, негаки уларнинг фикрича, бундай ёндашув ҳукукий маданият паст даражада эканлиги, қонунчилик техникаси ёмонлиги кўрсаткичлари бўлиб, қонун чиқарувчиларнинг ижтимоий буюртмага тааллуқли масалани ва бошқа шу каби масалаларни ҳал этишдан ўзини олиб қочишга бўлган уринишидан далолат беради.

Санкция – норманинг диспозициядаги қоидабузарликлар учун белгиланадиган ҳукукий мажбурлов чораларини кўрсатувчи қисми бўлиб, бундай ёндашувнинг оғзаки схемаси: “агар ...са, ... қилинади, акс ҳолда ... қилинади” тарзидаги кўринишга эга бўлади.

Учинчи қоида – қонунда ҳам, қонунчиликнинг бутун тизимида ҳам зиддиятлар, нуқсонлар, қарама-қаршиликлар мавжуд бўлмаслиги шарт.

Тўртинчи қоида – қонун матни бирликда, ҳуқуқ қўлланилиши, суд амалиётига мувофиқ баён этилиши керак. Қонун матнининг кўпликда баён этилиши кейинчалик мазкур қонун нормаларини муайян шахсга, муайян фактга нисбатан қўллаб бўлмайдиган ҳолатга олиб келиши мумкин.

Бешинчи қоида – ҳукукий нормаларни қисқа ва мухтасар баён этиш, айтиб бериш масала бўйича норматив-ҳукукий материал такрорланиши ҳолларини имкон қадар қисқартириш.

Шундай қилиб, юқорида қабул қилинаётган барча қонунлар (ўз мақомига кўра қонунларга тенг ҳужжатлар) сўзсиз ва оғишмай ижро этилишига ва бинобарин фуқароларнинг қонунга итоат қилишининг юксак даражасига эришилган (Германия, Англия, Жанубий Корея, Япония, АҚШ ва бошқалар) мамлакатларда қатъий риоя қилинадиган қонунчилик техникаси асосий қоидаларининг тўлиқ бўлмаган рўйхати келтирилди.

Қонунни расмийлаштириш, яъни қонунчилик техникаси қоидаларидан юридик техника қоидаларини фарқлаш лозим. Қонунчилик техникаси специфик ва бирхиллаштирилган нормалар бўлиб, қонуности ҳужжатларининг, идоравий ҳужжатларнинг расмий реквизитларини ва тузилиш қисмларини қайд этади.

Фанда ва ривожланган демократик мамлакатлар парламент амалиётида умум эътироф этилган юридик қоидаларга ва айниқса қонунчилик техникасига риоя қилиш қонун лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва кейинчалик муҳокама қилиш вақтида инсон тараққиёти принциплари амалга оширилишини таъминлаш ишида муҳим роль ўйнайди.

Масалан, Ўзбекистон Республикасида қонунчилик техникасининг айрим қоидалари қонун орқали мустаҳкамланган ва баён қилинган. Ушбу фикримизга

“Қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, шунингдек “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг айрим моддалари далилдир. “Қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида”ги Қонуннинг қонун лойиҳаларини тайёрлашда халқаро тажрибани инобатга олиш кераклигини назарда тутувчи 15-моддаси қонун ижодкорлиги фаолиятида инсон тараққиёти принципларини таъминлаш ишида катта аҳамиятга эгадир. Моддада белгиланишича, қонун лойиҳаларини тайёрлашда халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принциплари ва нормалари ҳисобга олинади, шунингдек қонун билан тартибга солиш борасида бошқа давлатларнинг тажрибаси ўрганилади. Бундан ташқари, қонун лойиҳаларини, айниқса ижтимоий аҳамиятга молик қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш вақтида инсон тараққиётининг барқарор юқори кўрсаткичларига эга мамлакатларнинг (Норвегия, Канада, Австралия, Ирландия, Швеция, Нидерландия, Япония, Швейцария, Германия ва бошқалар) ёки инсон тараққиётининг мувозанатли ривожланиши суръатларига эга бўлган мамлакатларнинг (Сингапур, Жанубий Корея, Омон ва бошқа мамлакатлар) тажрибасига катта эътибор қаратиш зарур.

Парламентнинг Қонунчилик палатасида қонун лойиҳасини дастлабки тарзда муҳокама қилиш босқичи қонун ижодкорлиги фаолиятининг жуда муҳим палласидир. Бундай муҳокама вақтида қуйи палата депутати қонун мазмунини инсон тараққиёти принципларига қай даражада мувофиқ эканлигига баҳо бериш имкониятига эга бўлади. Ўзбекистон Республикасида қонунчилик фаолиятининг мазкур босқичи юқорида тилга олинган Қонуннинг 14-моддасида қатъий белгиланган. Ушбу моддага мувофиқ депутат киритилган қонун лойиҳаси бўйича ўз таклифларини қонун лойиҳасини Қонунчилик палатасининг Кенгаши кўриб чиқиши учун тайёрлайдиган масъул қўмига икки ой давомида тақдим этишга ҳақли. Бундан ташқари, Қонунчилик палатасининг депутати қонун лойиҳасини иккинчи ўқишга тайёрлаш босқичида ҳам киритилган қонун лойиҳасини инсон тараққиёти принциплари нуқтаи назаридан такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар киритиш ҳуқуқига эга. Бунда масъул қўмига қонун лойиҳасини иккинчи ўқишга тайёрлаш вақтида келиб тушган барча таклифларни, шу жумладан Қонунчилик палатаси депутатларидан тушган таклифларни умумлаштиришини ва асосли деб топилган таклифлар қонун лойиҳасининг матнига киритилишини ҳисобга олиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталарига, Қонунчилик палатасининг депутатлари ва Сенат аъзолари зиммасига юклатилган назорат қилиш вазифалари қонун ижодкорлиги фаолиятида инсон тараққиётлари принципларини амалга оширишнинг яна бир бошқа воситасидир. Бу ҳақда қуйида фикр юритамиз.

IV БОБ. ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТГА МОЛИК УСТУВОРЛИКЛАРИНИ ПАРЛАМЕНТ ТОМОНИДАН ТАЪМИНЛАНИШИ

Юқорида таъкидланганидек, Инсон тараққиёти концепциясига мувофиқ инсоннинг тараққиёти инсоннинг танлаш имконияти кенгайиши жараёнини ҳам, одамларнинг турмуш фаровонлиги борасида эришилган даражани ҳам ўзида акс эттиради. Бунда фаровонликка нисбатан одамлар ўзлари учун мақбул деб билган даражада турмуш кечириш имкониятига эгаллиги ёки эга эмаслигига қараб баҳо берилади. Одамларнинг муносиб турмушини таъминлаш учун чексиз юқори даромад керак эмас, бундай даромаднинг инсон тараққиётига кўрсатадиган ижобий таъсир кучи даромадлар ошгани сари заифлашиб боради. Инсон барқарор тараққиётининг мазмуни ҳозирги кунда ҳам, келгусида ҳам тараққиёт имкониятларидан фойдаланишдаги тенгликдан иборат.

Инсон ҳуқуқларига ва асосий эркинликларига риоя қилиш инсон барқарор ривожланишининг шартларидан биридир. Инсон ҳуқуқлари универсал бўлиб, улар турли маданиятлар замирида ва турли даврларда шаклланган. Инсон ҳуқуқларининг ҳозирги шакли 1948 йилдаги Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида қарор топган. Ушбу Декларация асосида айрим ҳуқуққа ёки ҳуқуқлар гуруҳига тааллуқли халқаро ҳужжатлар – конвенциялар ва пактлар ишлаб чиқилган ҳамда қабул қилинган, давлат ана шу ҳужжатларни ратификация қилар экан, уларда баён этилган ҳуқуқларга риоя этиш мажбуриятини ўз зиммасига олади.

**Ўзбекистон Республикасида, шу
жумладан қонунчилик
фаолиятида инсон
тараққиётининг ижтимоий
аҳамиятга молик устуворликлари
нималардан иборат?**

Инсон тараққиётини таъминлаш – давлатнинг ҳам ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ривожланиши даражасига, ҳам қонунчилик фаолиятининг даражаси ва сифатиغا боғлиқ кўп томонли жараёндир.

Мазкур устуворликларни белгилашда Ўзбекистон Республикаси

Президенти томонидан ишлаб чиқилган ва парламент палаталарининг 2010 йил 12 ноябрь куни бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги маърузасида тақлиф этилган Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш концепцияси, шунингдек давлатимиз бошлиғининг мамлакатимизни 2010 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2011 йил ва кейинги йиллар режаларига бағишланган кенгашдаги маърузаси муҳим роль ўйнайди.

2011 йил Ўзбекистон Республикасида “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик йили” деб эълон қилинганлиги давлат сиёсатида инсон тараққиётининг устуворлиги намоён бўлишига бир мисолдир.

**Кичик бизнес ва хусусий
тадбиркорлик Ўзбекистон
Республикаси учун нимани
англатади?**

Биринчидан, хусусий тadbиркорлик билан халқимиз азалдан буён шуғулланиб келади, бинобарин тadbиркорлик асрлардан буён нафақат оила, балки бутун мамлакат

манфаатларини таъминлаш манбаидир.

Иккинчидан, кичик бизнес ва хусусий тadbиркорлик иқтисодиётнинг энг устувор тармоғи бўлиб, аҳолини иш билан таъминлайди ва барқарор даромад манбаи ҳисобланади.

Учинчидан, кичик бизнес ва хусусий тadbиркорликни ривожлантириш – демократик жамиятнинг асоси сифатида ўрта мулкдорлар синфини шакллантиришнинг ягона кафолатидир.

Инсон ва фуқаронинг конституциявий ижтимоий ҳуқуқлари ҳамда эркинликларини қонунчилик орқали таъминлаш мамлакатдаги реал социал-иқтисодий ҳолатга ва уни ривожлантиришнинг асосий тамойилларига чамбарчас боғлиқ.

Ижтимоий давлатнинг конституциявий принципларини ҳаётга жорий этиш, фуқаролар турмушининг юксак даражасини таъминлаш Ўзбекистон парламенти қуйи палатаси қонун ижодкорлиги фаолиятининг устувор йўналишидир.

Бунда мамлакатимиз томонидан Минг йиллик декларациясини, Минг йиллик ривожланиш мақсадларини, Инсон тараққиёти концепциясини ва инсон тараққиёти принципларида белгилаб берилган бошқа асосий ҳужжатларни амалга оширилиши ушбу соҳада ижтимоий аҳамиятга молик устуворликларни белгилаб олишни тақозо этади.

**Парламент фаолиятининг
ижтимоий соҳадаги
қонунчилик устуворликлари
нималардан иборат?**

Инсон тараққиётининг энг барқарор ва юқори кўрсаткичига эга бўлган мамлакатлар тажрибаси ҳозирги пайтда мамлакатимиз парламентининг қонунчилик фаолиятида сифатли таълим, барча

фойдаланиши мумкин бўлган тиббий хизмат, обод уй-жой ва аграр секторни ривожлантириш каби ижтимоий-сиёсий йўналишларни белгилаб олиниши мумкин, деган хулосага келиш имконини беради. Ўзбекистон Республикасини ижтимоий ривожлантириш стратегияси таълим, соғлиқни сақлаш соҳаларидаги давлат лойиҳалари (дастурлари, Ҳаракат режалари)да белгиланган ижтимоий сиёсатнинг аниқ чора-тадбирлари орқали амалга оширилади. Шу муносабат билан фан-техника тараққиёти “бутун умр билим олиш” принципини амалга ошириш вазифасини биринчи ўринга олиб чиқмоқда. Узлуксиз таълим тизимини яратиш учун қонунчилик чора-тадбирлари ёрдамида қўшимча касбий таълимни, дистанцион таълимни, интерактив таълимнинг турли шакллари янада кенгроқ ривожлантириш талаб қилинади. Фан ва таълим интеграциясини бундан буён ҳам қонунчилик орқали таъминлаш борасидаги ишларни фаоллаштириш талаб қилинади.

Ўсиб келаётган авлод ва энг аввало, оғир турмуш шароитларида ўсаётган

ҳимояга муҳтож болалар тоифалари давлатнинг, айниқса мамлакат олий вакиллик органининг алоҳида ғамхўрлигига муҳтож. Бундай тоифадаги болалар жумласига етим болаларни, ота-онасининг қарамоғисиз қолган болаларни, руҳий ва жисмоний ривожланишда нуқсонларга эга болаларни, қочоқлар ва бир жойдан бошқа жойга кўчиб ўтишга мажбур бўлган оилаларнинг болаларини, фавқулодда вазиятларда қолган болаларни, ота-онасининг моддий шароити оғирлиги сабабли вақтинчалик стационар муассасаларда бўлиб турган болаларни, ижтимоий таъминотдаги гўдаклар уйида, болалар уйлари ва мактаб-интернатларида, болалар уй-интернатларида бўлиб турган ва тарбияланаётган болаларни киритиш мумкин.

Одамларнинг меҳнат қилиш, ўз меҳнатига яраша ҳақ олиш ва нормал меҳнат шароитларига эга бўлиш ҳуқуқи билан боғлиқ масалалар парламент фаолиятида энг марказий ўринлардан бирини эгаллаши керак. Шу муносабат билан, фикримизча, корхоналарда бахтсиз ҳодисалар туфайли юз берадиган ўлим ва шикастланиш ҳолларини камайтиришга, касбий касалликлар профилактикаси ва уларни ўз вақтида аниқлашга қаратилган меҳнат шароитлари ва меҳнатни муҳофаза қилишни яхшилаш бўйича қонунчилик чора-тадбирлари дастурларини ишлаб чиқиш долзарб масаладир.

Қонунчилик фаолиятининг ижтимоий соҳадаги асосий вазифалари сифатида қуйидагиларни белгилаш мумкин: ўлимни камайтириш ҳамда аҳолининг соғлиғини сақлаш ва мустаҳкамлаш, фаол ҳаёт давомийлигини узайтириш, соғлом турмуш тарзи асосларини шакллантириш, туғилиш даражасини ошириш, оила институтини мустаҳкамлаш, оилавий муносабатларнинг маънавий-ахлоқий анъаналарини сақлаш.

Меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини қонунчилик орқали тартибга солиш инсонга нафақат яхши овқатланиш, болаларни вояга етказиш, уй-рўзғор учун зарур товарлар сотиб олиш имконини эмас, балки ўзини обод уй-жой билан таъминлаш имконини ҳам бериши керак. Худди шунинг учун ҳам қонун нормаларида иш ҳақи миқдорларини белгилаш вақтида Қонунчилик палатасининг депутатлари норма шакллантирилишида нафақат ходимнинг, балки унинг оила аъзоларининг сарф-харажатларини ҳам назарда тутишлари керак. Бундан ташқари, бозор иқтисодиёти шароитида меҳнат салоҳиятини ривожлантиришга кетадиган сарф тарбия, соғлиқни сақлаш, таълим ва касбий тайёргарликка кетадиган харажатлардан ташкил топишини ҳам унутмаслик лозим. Бинобарин, худди мана шу санаб ўтилганлар ходимнинг ўз меҳнати самарадорлиги даражасини ва даромади миқдорини белгилаб берувчи фазилатларга эга бўлишига кўмаклашадиган омиллардир.

Жаҳон амалиётининг далолат беришича, ижтимоий муаммолар ҳал этилишини “кейинга” қолдириб, олдин иқтисодий ўсишни таъминлаб бўлмайди. Иқтисодий ва ижтимоий ислохотлар ўтказишнинг асосий шартинана шу ислохотлар ижтимоий сиёсатнинг мутлақо янги стратегияси билан тизимли ва ўзаро боғлиқ бўлишидан иборатдир. Бу муаммони ҳал этиш учун аҳолини иш билан таъминлаш ва даромадларни тартибга солиш давлат сиёсатини янада такомиллаштириш, бу соҳадаги аниқ давлат сиёсатини шакллантириш, иш берувчилар учун давлат кўрсатмалари ва йўналишларини шакллантириш талаб

қилинади. Бир қатор экспертларнинг фикрига кўра, жиддий норматив-ҳуқуқий ечимлар зарур, шу жумладан “Ўзбекистон Республикасида меҳнатга ҳақ тўлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ишлаб чиқилиши ва қабул қилиниши таклиф этилади. Бундай қонун ривожланган мамлакатларда бўлгани каби меҳнатга вақтбай ҳақ тўлашни жорий этиш нормаларини ўзида ифода этиши мумкин.

Касбий хавф-хатарларга баҳо бериш ва уларни бошқаришнинг янги услублари ХХІ асрда меҳнат хавфсизлигининг концептуал моҳияти бўлиб, ушбу услублар ишлаб чиқариш соҳасининг хавфли ва зарарли омилларини, ходимларнинг бутун меҳнат фаолияти давомида меҳнатга қобилятлилиги даражаси ва пенсионерлар саломатлигининг ҳолати нуқтаи назаридан юқорида тилга олинган омилларнинг узоқ муддат давом этадиган оқибатларини мониторинг қилишнинг комплекс усуллари ўз ичига олади. Меҳнат шароитлари ва уни муҳофаза қилишни бошқаришнинг мутлақо янги, анчайин мураккаб механизмини ўзаро боғлиқ ва бир вақтнинг ўзида ўтказиладиган чора-тадбирлар, шу жумладан қонунчилик тусидаги чора-тадбирлар комплексини амалга ошириш асосида вужудга келтириш мумкин.

Айни бир вақтда оилани давлат томонидан қўллаб-қувватлашни янада ривожлантириш муаммоси, у қанчалик жиддий бўлмасин, давлат оила сиёсатининг мақсади, принциплари, устуворликлари ва чораларини белгилаб бериши мумкин бўлган базавий қонун мавжуд эмаслиги туфайли ҳал этилмасдан қолмоқда.

Парламентнинг соғлиқни сақлаш соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятининг устуворликлари нималардан иборат?

Аҳолининг соғлиқни сақлашга бўлган ҳуқуқини таъминлаш соҳасида ҳам парламент фаолиятининг устувор вазифаларини белгилаб олиш мумкин. Бундай вазифалар жумласига қуйидагилар киради:

- соғлиқни сақлаш ва тиббиёт фанининг турли муаммолари бўйича туркум техник регламентлар ишлаб чиқиш;
- соғлиқни сақлашнинг устувор вазифаларини молиялаштириш, шу жумладан бюджетдан ташқари молиялаштириш тартибини белгилаб берувчи янги қонунлар қабул қилиш ёки амалдаги қонун ҳужжатларига янги нормалар киритиш;
- амалдаги қонун ҳужжатларига аҳолини арзон ва сифатли дори-дармон воситалари ҳамда тиббиёт буюмлари билан таъминлашга, сифатсиз ва қалбаки фармацевтика маҳсулотлари муомалада бўлишининг олдини олишга қаратилган ўзгартишлар киритиш.

Жисмоний тарбия ва спорт аҳоли саломатлигига, соғлом турмуш тарзини шакллантиришга бевосита таъсир кўрсатади. Мамлакатимизда бу соҳани ривожлантириш нафақат аҳоли саломатлигини яхшилашни, спорт соҳасида юқори кўрсаткичларга эришишни, балки аҳоли турмушининг сифатини яхшилаш билан боғлиқ муаммолар ҳал этилишини ҳам англайди. Ҳозирги вақтда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш масалаларини ҳал этишга

нисбатан давлат ёндашувининг ўзи ҳам ўзгармоқда. Болалар саломатлиги ва ривожланишига, ёшлар тарбиясига, кўпгина ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ҳал этишнинг воситаси сифатида спортнинг аҳамиятига тааллуқли масалаларга давлат томонидан эътиборнинг кучайганлиги мамлакатимизда спорт соҳасида жиддий ўзгаришлар қилиш учун асосий заминга айланди.

Таъкидлаш жоизки, жисмоний тарбия ва спортнинг роли ошган, спорт соҳасида юқори натижаларга эришилган ҳозирги босқичда мамлакатимизда юқори малакали спортчиларнинг, профессионал спортчиларнинг ижтимоий ҳолатини ҳуқуқ нормалари, қонунчилик орқали аниқ тартибга солишга бўлган талаб ортиб бормоқда.

Парламентнинг таълим соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятидаги устуворликлар нималардан иборат?

Таълимнинг рақобатбардошлигини ошириш ва бу борада барча учун қулай имкониятлар яратиш, таълимни жаҳонда юз бераётган ўзгаришларга, жамиятнинг ўсиб бораётган эҳтиёжларига мос келадиган ўзини ўзи ривожлантирувчи тизимга айлантириш

соҳасида ҳам парламентарийлар олдида инсон тараққиёти принципларини таъминлаш каби долзарб вазифалар ўзининг кескинлиги ва муҳимлиги билан қўндаланг бўлиб турибди.

Инсон тараққиётининг энг юқори кўрсаткичларига эришган мамлакатларнинг тажрибаси кўрсатадики, бундай вазифалар жумласига қуйидагилар киради:

- қишлоқ ёшлари, узоқ минтақаларда яшовчи ёшларнинг профессионал таълим олиши, шу жумладан мамлакатимизнинг етакчи олий ўқув юртларида таълим олиши учун мақбул имкониятларни кенгайтириш, шунингдек олий ўқув юртларига кириш учун эркаклар ва аёлларга тенг шарт-шароитлар яратиш;

- умумий ва касбий таълимнинг изчиллигини таъминлаш;

- ёшларнинг умумий таълим муассасаларида олган билимлари даражаси ва сифатига, бинобарин мамлакатимиздаги умумий таълим тизими фаолиятига эркин ва холис баҳо беришни таъминлаш;

- таълим сифатини ошириш;

- умумий таълим мактаблари битирувчилари якуний аттестацияларининг холислигини таъминлаш, мактаблар битирувчиларининг якуний аттестацияларини кириш имтиҳонлари билан қўшиб ўтказиш ва шу тарзда дастлаб битириш имтиҳонларини, кейин эса кириш имтиҳонларини топшириш зарурати туфайли ёшларнинг ортиқча толиқишига барҳам бериш.

Парламентнинг ёш мутахассислар меҳнат қилиши соҳасидаги қонунчилик фаолиятидаги устуворликлари нималардан иборат?

Умумий таълим олаётган ёшлар билан меҳнат шартномалари тузиш имкониятига бўлган ҳуқуқнинг қонунчилик йўли билан мустаҳкамланиши парламент фаолиятининг яна бир устувор вазифаси бўлиб, у инсон тараққиётининг кам

таъминланган оилалар аҳволини енгиллаштириш принципини амалга ошириш имконини беради.

Иш берувчиларнинг таълим муассасаларини, “таълим муассасаси – талаба – корхона” шартнома муносабатларини ривожлантиришга кўмаклашувчи иқтисодий механизмларни қўллаб-қувватлашдаги иштирокини рағбатлантириш тизимини яратиш вазифаси қонунчилик олдидаги ҳал этилмаган муаммо эканлигича қолмоқда. Бинобарин, ушбу масаланинг ечими кадрлар тайёрлаш тузилмаларининг бозор иқтисодиёти талабларига мос келишини таъминлаган бўлур эди.

Ижод эркинлиги инсоннинг маданият соҳасидаги асосий ҳуқуқларидан биридир. Ушбу ҳуқуқ адабий, бадиий, илмий, техникавий ва бошқа турлардаги ижод эркинлигини ўзида қамраб олади. Ахборот, маданият ва таълим марказлари бўлмиш кутубхоналар шахс ўз билимини ошириши, ижод қилиш қобилиятини намоён этиши жараёнида улкан роль ўйнайди.

Ҳар бир инсон тарихий ва маданий мерос сақланиши, тарихий ва маданий ёдгорликлар авайлаб асралиши тўғрисида жон куйдириши керак. Халқларнинг маданий мероси дейилганда ўтмишда яратилган моддий ва маънавий кадриятлар, ёдгорликлар, тарихий-маданий ҳудудлар ва объектлар тушунилади. Улар мамлакатнинг, унда яшовчи барча халқларнинг ўзига хос жиҳатларини, жаҳон цивилизациясига қўшган улушларини сақлаш ва ривожлантириш учун катта аҳамиятга эгадир. Ҳар бир инсон ўз ҳуқуқларини амалга ошираётганида давлат ва бошқа одамлар олдидаги ўз масъулиятини англаб етиши керак.

Парламентнинг аҳоли соғлиғини сақлаш ва ўлимни камайтириш соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятининг устуворликлари нималардан иборат?

Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенат аъзоларининг аҳоли ўртасида касаллик ва ўлимни камайтиришни таъминлаш бўйича олиб борадиган иши парламент ижтимоий сиёсат соҳасида олиб борадиган фаолиятининг яна бир устувор йўналишига айланиши керак.

Инсон тараққиётининг юқори кўрсаткичларига эга мамлакатлар тажрибаси кўрсатадики, ушбу масалани меҳнатга қобилиятли фуқароларга нисбатан қонунчилик йўли билан ҳал этиш:

- хавф-хатар омилларининг профилактикаси, дастлабки ташхис қўйиш ва касалликни даволаш бўйича қонунчилик чора-тадбирлари тизимини яратиш, шунингдек “Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига юқорида тилга олинган касалликларнинг олдини олишга қаратилган таълим дастурларини киритишни назарда тутувчи нормалар киритиш орқали юрак-қон томир тизими туфайли юз берадиган ўлим даражасини камайтириш;

- йўл инфратузилмасининг сифатини ошириш, йўлларда интизомни мустаҳкамлаш, йўл ҳаракатини ташкил этиш ҳисобига йўл-транспорт ҳодисалари оқибатида юз берадиган ўлим ва шикастланиш ҳолларини камайтириш;

- иш берувчи меҳнат шароитларини яхшилаши учун иқтисодий асослар жорий этиш ва касбий хавф-хатарларни бошқариш тизимини яратиш (шу

жумладан, ходимларни тегишли хавф-хатарлар ҳақида огоҳлантириш, уларни аниқлаш, улар устидан назорат қилишга баҳо бериш тизимини яратиш) эвазига ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалар туфайли юз берадиган ўлим ва шикастланиш ҳамда касбий касалликлар даражасини пасайтириш;

- ўз ҳаётини хавф остига қўйиш эҳтимоли бор фуқаролар билан ўз жонига қасд қилишнинг олдини олишга қаратилган профилактика ишларининг сифатини ошириш эвазига ўзини ўзи ўлдириш ҳолларини камайтириш;

- онкология касалликларини дастлабки тарзда аниқлашнинг скрининг дастурлари ва профилактика дастурлари асосида онкология касалликлари туфайли юз берадиган ўлимни камайтириш;

- ОИВ/ОИТС, сил касаллиги профилактикаси дастурларини такомиллаштириш ва бу касалликларни даволаш асосида ана шу касалликлар туфайли юз берадиган ўлимни камайтириш бўйича қонунчилик чора-тадбирларини ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Инсон тараққиётининг юқори кўрсаткичларига эришган энг ривожланган мамлакатлар амалиётининг кўрсатишича, оналар ва гўдаклар ўртасидаги ўлим даражасини камайтириш, аҳолининг репродуктив саломатлигини, болалар ва ўсмирлар саломатлигини мустаҳкамлаш учун:

- ҳомиладорлик ва туғиш вақтида аёлларга, шунингдек чақалоқларга бепул ва сифатли тиббий ёрдамни таъминлаш;

- репродуктив саломатлик технологияларидан, шу жумладан ёрдамчи репродуктив технологиялардан барчанинг фойдаланишини ва улар ёрдамида сифатли даволанишини таъминлаш;

- мактаб ўқувчилари, бошланғич ва ўрта касбий таълим муассасаларининг ўқувчилари ва олий ўқув юртларининг талабалари кунига икки марта сифатли овқатланишини, шу жумладан кам таъминланган оилалар болаларининг икки марта бепул овқатланишини таъминлаш;

- таълим муассасаларида жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишни мажбурий қилиб қўйиш ва шуғулланиш соатларини кўпайтириш бўйича қонунчилик чора-тадбирларини ишлаб чиқиш зарур.

Инсон тараққиётининг юқори даражасига эга бўлган энг ривожланган демократик мамлакатларнинг тажрибаси соғлом турмуш тарзи юритиш, ижтимоий аҳамиятга молик касалликлар даражасини жиддий камайтириш учун шароитлар яратиш мақсадида:

- жамиятда чекиш ва алкогольли маҳсулотлар истеъмол қилинишини камайтиришга ҳамда тамаки маҳсулотлари ва алкогольли маҳсулотлар сифати устидан назоратни кучайтиришга, тамаки маҳсулотлари ва алкогольли маҳсулотлар ишлаб чиқариш, сотиш ва истеъмол қилишни тартибга солишга, таълим муассасаларида болалар ва ўсмирлар алкогольли маҳсулотлар ва тамаки маҳсулотлари истеъмол қилишига йўл қўймасликни назарда тутувчи дастурларни амалга оширишга қаратилган қонун нормаларини ишлаб чиқиш ҳамда қабул қилиш;

- аҳоли, шу жумладан болалар ва ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзи асосларини шакллантириш, жисмоний тарбия, туризм ва спорт билан

шуғулланишга жалб этиш, дам олиш вақти ва бўш вақтни соғлом ва қизиқарли ўтказишни ташкил этиш, аҳоли саломатлигини мустаҳкамлашга қаратилган жамоатчилик ташаббусларини қўллаб-қувватлашни қонунчилик орқали таъминлаш;

- қонун ҳужжатлари ёрдамида ногиронлик профилактикасини таъминлаш, ногиронлар учун тўсиқларга дуч келмайдиган турмуш муҳитини яратиш, уларнинг тиббий, ижтимоий ва меҳнат реабилитацияси ҳамда жамиятга интеграциялашувини таъминлаш;

- амал қилиб турган қонун ҳужжатларига санаторий-курорт ташкилотлари ва соғломлаштириш муассасалари томонидан тақдим этиладиган соғломлаштириш ва реабилитация қилишнинг комплекс дастурларини ривожлантиришга қаратилган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш каби қонунчилик вазифаларини ҳал этиш мақсадга мувофиқдир, деган хулоса чиқариш имконини беради.

**Парламентнинг оилани
мустаҳкамлаш соҳасидаги
қонун ижодкорлиги
фаолиятининг устуворликлари
нималардан иборат?**

Оила институтини қонунчилик йўли билан мустаҳкамлаш ижтимоий сиёсатнинг аҳамияти аҳоли ўртасида ўлимни камайтириш вазифасидан кам бўлмаган бошқа бир устуворлигига айланиши керак. Инсон тараққиётининг

юқори кўрсаткичларига эга мамлакатлар амалиётини ҳисобга олган ҳолда бу соҳада:

- болалар туғилиши ва уларни тарбиялаш муносабати билан оилани моддий қўллаб-қувватлаш миқдорини ошириш (болаларга бериладиган нафақалар, айниқса кўп болали, кам таъминланган оилаларга, ногирони бор оилаларга ва ота-она ўрнини босувчи оилалар (болаларни асраб олган, ўз васийлиги (ҳомийлиги)га олган оилаларга, болаларни асраб олган ва патронат оилалар)га;

- оилаларнинг мактабгача тарбия болалар муассасалари хизматларига бўлган эҳтиёжини, бундай хизматлардан барча тоифадаги оилалар фойдаланиши учун имкониятларни тўлиқ таъминлаш;

- ишловчи ота-оналарга мулк шаклидан қатъи назар, болалар туғиш ва уларни тарбиялаш имкониятларини таъминлаш (ҳомиладорлик ҳамда туғиш ва болани парваришлаш таътиллари, қулай иш режимлари бериш, болани тарбиялаш таътилларидан кейин ишга тушган аёлларни касбга қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш);

- яшаш жойларида болаларнинг ривожланишини таъминлаш учун ижтимоий инфратузилма (болалар мактабгача тарбия муассасаларини, таълим муассасаларини, шу жумладан мусиқа, бадий, спорт ва бўш вақтни фойдали ўтказиш масалалари билан шуғулланувчи муассасалар)ни мустаҳкамлаш каби қонунчилик вазифаларини белгилаб олиш керак.

Парламентнинг ёшларга доир сиёсат соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятидаги устуворликлари нималардан иборат?

Давлатнинг ёшларга доир сиёсатини қонунчилик йўли билан тартибга солиш борасидаги иш инсон тараққиётининг ижтимоий аҳамиятга молик устуворликларини парламент йўли билан таъминлашда катта аҳамиятга эга. Ёшларга

доир сиёсат давлат ҳокимияти органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан ёшларнинг жамоат ташкилотлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари билан биргаликда шакллантирилади ҳамда амалга оширилади.

Ҳозирги кунда ёшларга доир сиёсат амалга оширилиши шартларини таъминлаш учун фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларига зарур моддий ва молиявий ресурсларни берган ҳолда дастурлар ва лойиҳалар ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга ошириш соҳасидаги ваколатларни фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари мустақил равишда бажариши учун шарт-шароитлар яратиш Ўзбекистон Республикаси ёшларга доир давлат сиёсатининг жуда муҳим йўналишидир.

Ёшларни маҳаллий даражадаги муаммоларни ҳал этишга жалб қилиш маҳаллий ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришда улкан аҳамиятга эга. Бу ҳол йигит-қизларга ўз яшаш жойи ёки минтақавий тузилмасининг ҳаётида бевосита иштирок этиш имконини беради. Бундай ёндашув ўзи яшаб турган кўча, мавзе ёки туман ҳаётида фаол иштирок этишга, шунингдек ижтимоий соҳадаги ўзгаришларга фаол кўмаклашишга интилаётган ёшлар учун айниқса муҳимдир.

Халқнинг маънавий бирлиги ва бизни ахлоқий жиҳатдан бирлаштириб турувчи қадриятлар ҳам жамиятдаги сиёсий ва иқтисодий барқарорлик каби инсон тараққиётининг муҳим омилidir. Жамият ахлоқий йўналишлар тизимига эга бўлса, мамлакатда она тилига, ўзига хос маданият ва ўзига хос маданий қадриятларга, ўз бобокалонларининг хотирасига, ватанимиз тарихининг ҳар бир саҳифасига ҳурмат бажо келтирилсагина, жамият кенг кўламли миллий вазифаларни ўртага қўйиш ва ҳал этишга қодир бўлади. Ҳозирги вақтда ёшларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш муаммоси долзарб вазифадир.

Парламентнинг ёшларга доир давлат сиёсати соҳасидаги фаолиятини такомиллаштириш стратегияси “Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини янги таҳрирда ишлаб чиқишни ҳам, ёшларнинг муаммоларига дахлдор қонун ҳужжатларининг тегишли моддаларига тузатишлар киритишни ҳам назарда тутиши керак. Бу ўринда гап, энг аввало, мамлакатимизнинг фуқаролик, меҳнат, солиқ кодекслари, шунингдек таълим, соғлиқни сақлаш, жисмоний тарбия, спорт ва туризм масалаларини тартибга солувчи қонун ҳужжатлари устида бормоқда.

Юқорида баён этилган барча тавсиялар, фикримизча, Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенат аъзолари учун барқарор социал-иқтисодий тараққиётни ва мамлакатимизда инсон тараққиёти принциплари амалга оширилишини парламент йўли билан таъминлаш каби давлат ва жамият учун долзарб ҳамда ҳаётий муҳим масалани ҳал қилиш имконини беради.

V БОБ. ПАРЛАМЕНТ НАЗОРАТИ ҲАМДА ЖАМИЯТ ВА МИНТАҚАЛАРНИНГ ИЖТИМОИЙ ҲАМДА ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

I бобда инсон тараққиёти даражасига ҳозирги кунда баҳо беришнинг учта таркибий компоненти – **фаровонлик, ҳуқуқлар ва имкониятлар кенгайиши, агентлик** ҳамда **адолат** ажратиб кўрсатилган бўлиб, ана шу компонентларнинг муҳим асосини инсон ҳуқуқлари ташкил этади. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида инсон ҳуқуқлари иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларни, фуқаролик ва сиёсий эркинликларни ўз ичига олади деб белгилаб қўйилган. БМТ Тараққиёт дастури томонидан тайёрланган Инсон тараққиёти тўғрисидаги 2000 йилги маърузада “инсон ҳуқуқлари” тушунчасига шундай таъриф берилган:

“Инсон ҳуқуқлари – барча одамлар инсониятга мансубликлари туфайлигина эга бўладиган, эркин ва муносиб турмуш кечиришга бўлган ҳуқуқлардир. Бу ҳуқуқлар универсал, ажралмас ҳамда бўлинмас бўлиб, барча кишиларга ўзларигагина хос, индивидуал ҳуқ-атворга ҳамда ижтимоий шартномалар ишлаб чиқишга бўлган маънавий иддао беради”¹.

Маълумки, инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартларни эътироф этишни эълон қилишнинг ўзи ҳали уларга риоя этиш таъминланишидан далолат бермайди, албатта. Бунинг учун, энг аввало, инсон ҳуқуқларига риоя этилишини таъминлайдиган механизмларни қонунларда мустаҳкамлаб қўйиш лозим. Шу сабабли ҳам Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари инсон ҳуқуқларининг умум эътироф этилган принципларини мустаҳкамлашдан ташқари бундай ҳуқуқларни бузганлик учун жавобгарликнинг турли шакллари ҳам жорий этди. Қонунларда, шунингдек инсон ҳуқуқларига риоя этилишини таъминлайдиган давлат органлари ҳам белгилаб қўйилди.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда бугунги кунда фуқаролар ўз салоҳиятини тўла-тўқис равақ топтириши, ўз талаб-эҳтиёжлари ва манфаатлари билан уйғун тарзда самарали ва ижодий ҳаёт кечириши мумкин бўлган шарт-шароит яратиш учун керакли қонунчилик базаси шакллантирилган. Шунинг ҳам таъкидлаш жоизки, бундай шароитлар яратилганлиги мамлакатда инсон тараққиёти барқарорлигини таъминлаш учун етарли эмас. Муҳими мазкур жараёнда мамлакатнинг барча аҳолиси иштирок этиши зарурлигидир. Ҳар бир фуқаро қонун билан ўзига берилган ижтимоий имконият (неъмат)лар истеъмолчиси бўлибгина қолмай, балки инсон тараққиёти мақсадларига эришиш жараёнининг фаол иштирокчисига ҳам айланмоғи лозим. Шу муносабат билан аҳолининг турли қатламлари ва сиёсий гуруҳларнинг манфаатларини ифода этувчи ҳокимият вакиллик органларининг фаолияти алоҳида аҳамият касб этади. Мамлакат парламенти учта асосий вазифани,

---

¹ Қаранг: Доклад о развитии человека 2010 – Реальное богатство народов: пути к развитию человека. – ПРООН. 2010. – С. 17.

хусусан қонунчилик, вакиллик ва назорат йўналишидаги вазифаларни бажаради. Ҳар учала вазифа ўзаро чамбарчас боғланган бўлиб, уларни бири-биридан айро ҳолда қараб бўлмайди.

Парламент назоратининг моҳияти нимада?

Қонунчиликда парламент назоратининг моҳиятини очиб берувчи аниқ тушунча йўқ. Шу билан бирга қатор қонун ҳужжатларида парламент назоратини амалга ошириш ҳуқуқи берилган **субъектлар** ва парламент назорати **шакллари** санаб ўтилган. Чунончи, парламент назоратини амалга ошириш ҳуқуқи Олий Мажлис палаталарига, Олий Мажлис палаталарининг қўмиталарига, депутатларга, сенаторларга ҳамда Олий Мажлиснинг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман)га берилган. Олий Мажлис палаталари бундай назоратни асосан давлат органлари раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш (кўриб чиқиш) шаклида, Олий Мажлис палаталарининг қўмиталари назорат-таҳлил тадбирларини ўтказиш (қонунларнинг давлат органлари томонидан ижро этилиши устидан назорат) шаклида, депутатлар ва сенаторлар эса парламент сўровини юбориш ҳамда парламент палаталари мажлислари ва парламент қўмита (комиссия)лари мажлислари ишида иштирок этиш шаклида амалга оширадилар. Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил парламент назоратини фуқароларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш шаклида амалга оширади. Шундай қилиб, депутатлар ва сенаторларнинг Олий Мажлис томонидан қабул қилинган қонунлар давлат органлари раҳбарлари ва мансабдор шахслари томонидан қандай ижро этилаётганлиги устидан назоратни амалга ошириш борасидаги фаолияти парламент назоратидир.

Ҳар қандай қонундан кўзланган асосий мақсад инсон ҳуқуқларининг асосий принципларини рўёбга чиқаришни таъминлайдиган норматив кўрсатма ва йўл-йўриқларни мустаҳкамлаб қўйишдан иборатдир, шу боис ҳар қандай қонун ижросининг самарадорлиги ва мукамаллиги ҳар қандай индивидга ўз салоҳиятини рўёбга чиқариш, узоқ умр кўриш ва соғлом, ижодий ҳаёт кечириш имконияти таъминладиган шарт-шароит яратиб берилишига боғлиқдир. Шу муносабат билан парламент назоратини амалга ошириш ишини инсон тараққиёти нуқтаи назаридан инсон реал эркинликларини кенгайтиришнинг муҳим шартларидан бири сифатида қараш мумкин. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов ўзининг 2010 йил 27 январда “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир” деган маърузасида парламент назорати ҳақида сўз юритиб, шуни алоҳида таъкидладики, – *“Парламентимиз ва маҳаллий вакиллик органлари – Кенгашлар олдида турган ... зоят муҳим вазифа – бу қабул қилинган қонунларнинг ижро этувчи ҳокимият, яъни ҳукумат томонидан марказда, ҳокимликлар томонидан эса жойларда қандай бажарилаётгани устидан қатъий парламент назоратини, депутатлик назоратини ўрнатишдан иборатдир”*¹.

¹ “Халқ сўзи”. 2010 йил 28 январь.

**Бюджет-молия назорати
қандай шаклларда
амалга оширилади?**

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетини қабул қилиш, Давлат бюджети ижроси жараёни ҳақидаги ахборотларни кўриб чиқиш, Ҳисоб палатасининг, Ўзбекистон

Республикаси Марказий банки бошқаруви раисининг ҳисоботларини, сиёсий партияларнинг ўз фаолиятини молиялаштириш манбалари тўғрисидаги ҳисоботларини эшитиш бюджет-молия назоратини амалга оширишнинг асосий шакллари сирасига киради.

Давлат бюджети лойиҳасини кўриб чиқиш Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг биргаликдаги ваколатига киради. Давлат бюджетининг лойиҳаси Ҳукумат томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ҳар иккала палатасига бир вақтнинг ўзида юборилади. Бюджетни қуйи палатада кўриб чиқиш асносида депутатлар лойиҳа юзасидан ўз таклиф ва мулоҳазаларини билдиришлари мумкин, бу таклиф ва мулоҳазалар Қонунчилик палатаси томонидан Ҳукуматга юборилади. Депутатларнинг таклиф ва мулоҳазалари инобатга олинган ҳолда ишлаб маромига етказилган бюджет лойиҳаси такроран қуйи палата муҳокамасига киритилади. Шундай қилиб, бир вақтнинг ўзида ҳам сиёсий партияларнинг, ўзлари аъзо бўлган тармоқ (соҳа) қўмиталарининг манфаатларини, ҳам сайловчиларнинг манфаатларини ифода этувчи депутатлар давлатнинг бюджет-молия сиёсатига таъсир ўтказиш имкониятига эга. Ўз навбатида сенаторлар Давлат бюджетининг лойиҳасини муҳокама қилиш жараёнида ўз минтақалари манфаатларига асосланишлари мумкин. Давлат бюджети ижроси қандай бораётганлиги ҳақида йилнинг ҳар чораги юзасидан мамлакат Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тақдим этиладиган ахборотларни кўриб чиқиш фақатгина Қонунчилик палатаси томонидан амалга оширилади. Бунда палата мажлисида Вазирлар Маҳкамасининг ҳисоботлари ҳам эшитилади¹.

Ўзбекистон Республикасининг Ҳисоб палатаси Давлат бюджети ва бюджетдан ташқари мақсадли жамғармалар белгилаб қўйилган мақсадда республика бўйича ва маҳаллий миқёсда самарали ижро этилиши устидан мониторинг ҳамда давлат назоратини амалга оширувчи юқори мақомли молия назорати органидир². Ҳисоб палатасининг ҳар йилги ҳисоботларини кўриб чиқиш парламент палаталарининг биргаликдаги ваколат доирасига киради. Ҳисобот дастлаб Қонунчилик палатасида, сўнгра эса Сенатда кўриб чиқилади. Ҳисоб палатасининг ҳисоботини кўриб чиқишни парламент назоратининг билвосита шаклига киритиш мумкин, негаки бунда депутатлар ва сенаторлар давлатнинг бюджет-молия сиёсатига тўғридан-тўғри эмас, балки ҳисоботни кўриб чиқиш якунлари бўйича қабул қилинадиган қарорлар орқали таъсир ўтказишлари мумкин. Ҳисоботни кўриб чиқиш асносида олинган ахборотлардан парламент аъзолари назорат-таҳлил фаолияти режаларига

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2003. № 9-10. 136-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 2 апрелдаги ПФ-3592-сонли Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасининг Ҳисоб палатаси тўғрисида Низом”. // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. 14-сон. 101-модда.

киритиладиган тадбирларни белгилаб олишда, Давлат бюджети лойиҳаларини ва Давлат бюджетининг ижроси ҳақидаги ҳисоботларни кўриб чиқишда, депутатлар қонун лойиҳаларини ишлаб чиқишда ва шу сингари ишларда фойдаланишлари мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқаруви раисининг ҳар йилги ҳисоботларини кўриб чиқиш Сенат ваколатига киритилган. Мажлис асносида сенаторлар Марказий банкнинг пул-кредит сиёсатини ўтказишга, мамлакат банк-молия тизими барқарорлигини мустаҳкамлашга, шунингдек банкларнинг инвестиция жараёнларидаги ва мамлакат иқтисодиётини модернизациялашдаги иштирокини янада кенгайтиришга қаратилган фаолиятини муҳокама қиладилар. Ҳисоб палатаси ҳисоботини кўриб чиқиш сингари мазкур ҳисоботни кўриб чиқишни ҳам парламент назоратининг билвосита шакли жумласига киритиш мумкин, чунки сенаторлар банк муассасалари фаолиятига бевосита аралашмаган ҳолда, фақат Марказий банк ҳамда банк тизими субъектлари зиммасига юкланадиган кўрсатма ва топшириқлар мужассам топган қарорлар қабул қилиш йўли билангина банк соҳасига таъсир ўтказишлари мумкин.

22-қўшимча

2010 йилнинг май ойида Марказий банк бошқаруви раисининг Марказий банкнинг 2009 йилдаги фаолияти тўғрисидаги ҳисоботини эшитиш яқунлари бўйича Марказий банкка Инқирозга қарши чораларнинг 2009-2012 йилларга мўлжалланган дастурида банк тизими зиммасига юклатилган вазифаларни амалга ошириш топшириқлари берилди. Банк муассасаларига берилган топшириқлар орасида инсон тараққиёти нуқтаи назаридан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини (фермерларни) молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш кўламларини кенгайтириш, микромолиявий хизматларнинг турлари ва ҳажмларини, айниқса қишлоқ жойларда кўпайтириш зарур, шунингдек “Баркамол авлод йили” Давлат дастурида ҳамда 2010 йилда иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастурида назарда тутилган вазифаларнинг амалга оширилишини таъминлаш лозим деб белгиланганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз.

Амалдаги Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги Қонунига¹ мувофиқ сиёсий партиялар ўз фаолиятини молиялаштириш манбалари тўғрисида ҳар йили Қонунчилик палатасига ёки у ваколат берган органга белгиланган тартибда ҳисобот тақдим этиши шарт. Партиянинг ҳисоботи палатанинг мажлисларида кўриб чиқилади. Қонунда молиявий ва бошқа маблағларнинг келиб тушиши ҳамда сиёсий партияларнинг улардан белгиланган мақсадда фойдаланиши устидан

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2004. № 5. 86-модда.

Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси томонидан олиб бориладиган назоратдан бошқа назорат таомили ҳам назарда тутилган бўлиб, бундай маблағларнинг келиб тушишини ҳамда сиёсий партияларнинг улардан ўз ўрнида фойдаланишини текшириш Қонунчилик палатаси депутатлари умумий сонининг камида ўндан бир қисмидан иборат депутатлар гуруҳи мурожаатига биноан мазкур палата томонидан амалга оширилиши мумкин. Парламент назорати мазкур шаклининг ўзига хослиги шундаки, у ижро этувчи ёки суд ҳокимияти тизимига кирувчи ташкилотларга нисбатан эмас, балки депутатликка номзодлар кўрсатиб, Олий Мажлис палаталаридан бирини шакллантиришда бевосита иштирок этган сиёсий партияларга нисбатан қўлланилади. Парламент назоратининг мазкур шакли инсон тараққиёти нуқтаи назаридан ўз-ўзини назорат этишнинг энг демократик шаклларида бири бўлиб, сиёсий партияларнинг фаолияти очик-ошкоралигини ва бундай фаолият ҳақидаги ахборотдан аҳоли эмин-эркин фойдаланиши ва баҳраманд бўлишини таъминлайди.

**Парламент сўровининг
моҳияти нималардан иборат
ва у қандай шаклларда
амалга оширилади?**

Парламент сўрови парламент палатасининг ёки депутат (сенатор)нинг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мансабдор шахсларига (бундан буён матнда мансабдор шахслар деб юритилади) энг муҳим масалалар юзасидан

йўлланган, уларнинг ваколатларига кирадиган масалалар юзасидан асослантирилган тушунтириш бериш ёки ўз нуқтаи назарини баён этиш талаби мужассам бўлган ёзма мурожаатидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2010 йил 27 январдаги “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир” номли маърузасида таъкидлаганидек, *“парламент сўровида кўтарилган масалалар бўйича асосланган изоҳ ва ҳар томонлама тушунтириш бериш давлат ҳокимияти ва бошқарув идоралари мансабдор шахсларининг бевосита вазифаси ҳисобланади”*.

Парламент сўровини юбориш ҳуқуқи Олий Мажлис палаталарига, депутатларга ҳамда сенаторларга берилган бўлиб, ҳар иккала ҳолатда ҳам парламент сўрови бир хил юридик кучга эга. Парламент сўрови Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палатаси томонидан юборилган тақдирда парламент сўрови тўғрисидаги масала палатанинг навбатдаги мажлисида кўриб чиқилади. Мазкур масалани кўриб чиқиш якунлари бўйича қабул қилинадиган ҳужжат палата қарори шаклида расмийлаштирилади. Депутат ёки сенатор томонидан парламент сўрови йўллаш тўғрисидаги қарор улар томонидан яқка тартибда қабул қилинади.

Қонунда аниқ қайси ҳолларда парламент сўрови юборилиши мумкинлиги айтилмаган ва бу борада ихтиёр депутатлар билан сенаторларнинг ўзларига берилган. Бироқ парламент ишининг асосий принциплари инобатга олинadиган бўлса, парламент сўровини юбориш учун асослар жумласига, айтайлик, Ўзбекистон Республикаси қонунлари ижроси тўғрисидаги масалаларни, давлат дастурларини, хусусан Инқирозга қарши чораларнинг 2009-2012 йилларга

мўлжалланган дастурини бажариш масалаларини, ижро этувчи ҳокимият органларининг ижтимоий, иқтисодий соҳалардаги, халқаро муносабатлар борасидаги фаолияти билан боғлиқ ва шу сингари масалаларни киритиш мумкин.

23-қўшимча

2010 йилда Қонунчилик палатаси депутатлари инқирозга қарши чоралар доирасида Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техникавий ва технологик қайта жиҳозлаш бўйича энг муҳим лойиҳаларни амалга ошириш чоратadbирларининг 2009-2014 йилларга мўлжалланган дастури ижро этилиши тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг биринчи ўринбосари – молия вазири Р.С.Азимовга, Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари – ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазири Э.М.Ғаниевга, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт вазири С.Х.Бекеновга парламент сўрови йўллаш ташаббуси билан чиқдилар.

Айни бир вақтда Қонунда парламент сўрови мавзуси бўла олмайдиган масалалар доираси ҳам белгилаб қўйилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди раисига, Олий ҳўжалик суди раисига, Бош прокурорига, суриштирув ва тергов органларининг раҳбарларига йўлланган парламент сўрови уларнинг иш юритувидаги муайян ишлар ва материалларга тааллуқли бўлиши мумкин эмас.

Парламент сўровини тайёрлаш таомилини шартли равишда бир неча босқичга бўлиш мумкин. **Биринчи босқичда** сўров ташаббусчилари парламент сўрови мавзусини ҳамда сўров йўлланадиган мансабдор шахсни аниқлаб олишлари керак. **Иккинчи босқичда** парламент сўрови матни тайёрланади, борди-ю сўров Олий Мажлис палатаси муҳокамасига чиқариладиган бўлса, парламент сўрови юбориш тўғрисидаги қарор лойиҳаси ҳам тайёрланади. **Учинчи босқичда** парламент сўровини юбориш тўғрисидаги масала бевосита ҳал этилади. Шу билан бирга депутат ёки сенатор томонидан парламент сўровини юбориш тартиб-таомилларида муайян тафовутлар борлигини ҳам айтиб ўтиш даркор.

Чунончи, қуйи палатада¹ депутат парламент сўровининг матни лойиҳаси Қонунчилик палатаси қарорининг лойиҳаси билан биргаликда рўйхатга олинганидан кейин дастлаб тегишли кўмитасига келиб тушади. Парламент сўровини палата кўриб чиқиши учун қабул қилиш мумкинлиги ёки уни депутатнинг ўзига қайтариш зарурлиги ҳақида кўмита тайёрлаган хулоса Қонунчилик палатасининг Кенгашига тақдим этилади, Кенгаш шу асосда депутатнинг парламент сўрови лойиҳасини палата мажлиси кун тартибига киритиш ҳақида ёки уни депутатга қайтариб бериш тўғрисида қарор қабул қилади. Палата мажлисида ижобий қарор қабул қилинганидан кейингина

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Кенгашининг 2008 йил 26 августдаги 854–I-сонли Қарори билан тасдиқланган “Парламент сўровини амалга ошириш Тартиби”. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2009. № 2. 44-модда.

парламент сўрови Қонунчилик палатаси қарори билан бирга мансабдор шахсга юборилади. Парламент сўровини сенатор юқорида айтиб ўтилган тартибдан фарқли равишда Сенат қўмитаси ёки Сенат Кенгаши билан келишиб олмасдан ҳамда парламент сўрови юбориш тўғрисида Сенат қарор чиқармасдан туриб юборишга ҳақлидир. Сенатор ўзи аъзоси бўлган Сенат қўмитасини парламент сўрови юбораётганлигидан хабардор этиши мажбурий талаб ҳисобланади¹. Шунини таъкидлаш жоизки, депутат ёки сенатор томонидан парламент сўровини юбориш тартиб-таомили инсон тараққиёти нуқтаи назаридан индивиднинг жамият ҳаётий фаолияти масалаларини ҳал этишдаги иштирокининг муҳим шакллари билан биридир.

Парламент сўровига жавоб Олий Мажлис палатасининг мажлисида берилади. Бу қоида Олий Мажлис палатаси томонидан йўлланган сўровга нисбатан ҳам, депутат ёки сенатор томонидан йўлланган сўровга нисбатан ҳам амал қилади. Шу билан бирга парламент сўровига жавоб бериш муддатларида муайян тафовутлар бор. Хусусан, мансабдор шахслар парламент сўровига сўров олинган кундан эътиборан ўн кундан кечиктирмай Қонунчилик палатаси мажлисида жавоб беришлари лозим. Сенатнинг парламент сўрови борасида бу нарсани аниқлаштирилмаган. Парламент сўровлари бўйича ахборотлар Олий Мажлис палатаси мажлисида муҳокама этилиши мумкин. Муҳокама якунлари асосида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палатаси қарори қабул қилинади.

24-қўшимча

2009 йилнинг ноябрида Қонунчилик палатаси депутатлари парламент сўровига берилган жавобни кўриб чиқдилар. Қонунчилик палатасининг мажлисида “Ўзкимёсаноат” давлат-акциядорлик компанияси раиси Ғ.И.Ибрагимовнинг “Ўзкимёсаноат” давлат-акциядорлик компаниясининг инновацион фаолияти тўғрисида”ги ахбороти кўриб чиқилди. Масалани кўриб чиқиш якунлари асосида “Ўзкимёсаноат” давлат-акциядорлик компаниясига ўз саъй-ҳаракатларини инновацион лойиҳалар ва технологияларнинг ишлаб чиқаришга жорий этилишини рағбатлантириш, кимё саноати корхоналари қурилишини жадаллаштириш ҳамда кимё маҳсулотларининг янги турларини ишлаб чиқаришни ўзлаштириш чораларини, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашга оид энг муҳим лойиҳаларни амалга оширишнинг 2009-2014 йилларга мўлжалланган чора-тадбирларини рўйбга чиқаришга йўналтириш тавсия этилди.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг 2006 йил 29 июндаги 199–I-сонли Қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан, Сенат аъзоси томонидан парламент сўровини юбориш Тартиби”. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2006. № 6. 365-модда.

**Қонунларнинг ижро этилиши
устидан назоратнинг
парламент қўмиталари
томонидан олиб борилиши
моҳияти нимада?**

Ўзбекистон

Республикаси

Конституциясининг 87-моддасига биноан қонун лойиҳаларини тайёрлаш ишини олиб бориш, Қонунчилик палатаси муҳокамасига киритиладиган масалаларни дастлабки тарзда кўриб чиқиш ва тайёрлаш, **Ўзбекистон**

Республикаси қонунлари ҳамда Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинадиган қарорларнинг ижросини назорат қилиш учун Қонунчилик палатаси қўмиталари сайланади. Сенатнинг қўмиталари олдига ҳам айти шундай мақсад қўйилади.

Қонунларнинг ижроси устидан назорат олиб боришдан кўзланган асосий мақсад нормалари амалда қўлланилмаётган, яъни амал қилмаётган нормалари бор қонунларни аниқлаш йўли билан ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришдан, қонун ҳужжатларидаги камчилик ва нуқсонларни, қонунни ижро этишга монелик қилаётган сабаблар ва шароитларни аниқлашдан, қонунни ижро этишда йўл қўйилаётган хатолик ва камчиликларни бартараф этиш юзасидан таклифлар ишлаб чиқишдан, қўмиталар томонидан ўтказилаётган конференциялар, давра суҳбатлари ва семинарлар натижалари асосида, шунингдек фуқароларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш мобайнида олинган ахборотларни амалиётда қўллашдан, жамиятда ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий онгни оширишдан иборатдир. Сенат ҳудудий вакиллик палатаси эканлигидан келиб чиқиб, Сенат қўмиталарининг бундай назоратни амалга оширишдаги вазифаси юқорида айтиб ўтилганлардан ташқари сенаторларнинг ҳамда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари депутатларининг назарий билимлари ва амалий кўникмаларини оширишдан, шунингдек энг долзарб минтақавий муаммоларни аниқлаш ҳамда уларни ҳал этиш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқишдан иборатдир. Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир” деган мавзуда 2010 йил 27 январда қилган маърузасида алоҳида таъкидлаганидек, – “Қонунчилик ва норматив-ҳуқуқий базадаги камчилик ва нуқсонларга имкон қадар тезроқ барҳам бериш, ҳуқуқни қўллаш амалиётида ғоят жиддий ўзгаришларни жорий этиш, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва суд органларининг фаолиятида фақат ва фақат қонунга риоя этилишини таъминлаш билан боғлиқ ишларни такомиллаштириш даркор. Бу вазифалар биз барпо этаётган ҳуқуқий давлатни шакллантиришда нақадар муҳим аҳамиятга эга экани ҳақида, ўйлайманки, ортиқча гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ”.

Қонунларнинг ижроси устидан парламент қўмиталари томонидан олиб борилаётган назорат бугунги кунда парламент фаолиятидаги парламент назоратининг энг кўп ва хўб қўлланиб келинаётган шаклидир.

25-қўшимча

2010 йилда Сенат томонидан **тўртта парламент эшитуви**, Ўзбекистон Республикаси қонунларининг ижро этилиши устидан назоратни амалга ошириш билан боғлиқ тадбирлардан эса **ўн тўрттаси** ўтказилган.

Назорат йўналишидаги тадбирлар асосан палаталар қўмиталарининг ҳар йили тасдиқланадиган иш режалари асосида амалга оширилади. Парламент назоратининг бошқа шаклларида фарқли равишда қўмиталар томонидан шакллантирилган гуруҳлар вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг ҳудудий (вилоят, туман, шаҳар) бўлинмалари ишини жойларга бориб ўрганадилар. Назорат тадбирининг якунлари асосида маълумотнома тайёрланади ва бу маълумотнома қўмиталарнинг мажлисларида, давлат органларининг раҳбарлари таклиф этилган ҳолда кўриб чиқилади. Қўмиталарнинг аниқланган камчиликларни бартараф этишга оид тавсиялари қамраб олинган қарорлари кўриб чиқиш учун тегишли давлат органларининг раҳбарларига юборилади. Сенатда назорат тадбири якунларини Сенат қўмитаси билан халқ депутатлари вилоят Кенгаши қўшма мажлисида муҳокама этиш амалиёти кенг қўлланиб келинмоқда. Шунинг ҳам таъкидлаш лозимки, назорат тадбирларининг натижалари **парламент эшитувларини** ташкил этиш ҳамда **парламент сўровларини** юбориш учун асос бўлиб хизмат қилиши ҳам мумкин.

Парламент эшитувларининг моҳияти нималарда муҳассам бўлади?

Парламент эшитувлари давлат органлари раҳбарларининг уларга ишониб топширилган тармоқларда қонун ҳужжатларининг ижро этилиши билан

боғлиқ ишларнинг аҳволи тўғрисидаги ахборотларини палаталарнинг мажлисларида ёки палаталар қўмиталарининг мажлисларида эшитишдан иборатдир. Чунинчи, Низомга¹ мувофиқ, Сенатда парламент эшитувлари ўтказишдан асосий мақсад мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг ҳамда умумдавлат ва минтақавий манфаатлар мутаносиблигини таъминлашнинг Сенат ваколатларига киритилган энг долзарб ва муҳим масалаларини ҳал этишдан иборатдир. Парламент эшитувлари кўриб чиқиладиган масалаларни Сенатнинг ялпи мажлисларида, Сенат Кенгаши ёхуд Сенат қўмитаси ёки комиссияси (қўмиталари ёки комиссиялари) мажлисларида муҳокама этиш шаклида ўтказилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан парламент эшитувларини тайёрлаш, ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисидаги низом Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг 2010 йил 8 июлдаги 73–II-сонли Қарори билан тасдиқланган.

26-қўшимча

2010 йилда Сенат қўмиталари томонидан тегишли вазирликлар ва идоралар вакиллари таклиф этган ҳолда “Телекоммуникациялар тўғрисида”ги ва “Электрон ҳужжат айланиши тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонунларининг Тошкент шаҳри ва Бухоро вилоятида ижро этилиши масаласи бўйича, Фарғона ва Навоий вилоятларида жойлардаги муҳим ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишда, демократик ўзгаришларни чуқурлаштиришда фуқаролик жамияти институтларининг ролини ошириш масаласи юзасидан парламент эшитувлари ўтказилди.

Инсон тараққиёти нуқтаи назаридан Сенат ялпи мажлисларида ўтказиладиган парламент эшитувлари самараси кўпроқ, шунингдек парламент эшитувлари якунлари асосида қабул қилинадиган Сенат қарорларининг юридик аҳамияти қўмиталар қарорларининг аҳамиятига нисбатан салмоқлироқдир.

Сиёсий партиялар фракциялари ва депутатлар гуруҳлари. Ҳозирги вақтда давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштиришда ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Жумладан, сиёсий партияларга ўзларининг парламентдаги вакиллари – фракциялар аъзолари орқали мамлакат Президенти томонидан тақдим этилган Бош вазир номзоди юзасидан ўз фикрини билдириш йўли билан Бош вазирни тайинлаш жараёнида иштирок этиш ҳуқуқи берилган. Фракцияларнинг Бош вазирни лавозимидан Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан озод этиш масаласи ташаббусчиси бўлиш борасидаги ваколатларини ҳам таъкидламай бўлмайди. Бош вазирнинг вазифасидан озод этилиши айни бир вақтда Ҳукумат истеъфога чиқишига олиб келади. Амалдаги қонунда сиёсий партиялар фракциялари ва депутатлар гуруҳларининг Ҳукумат аъзоларининг улар фаолиятига оид масалалар юзасидан ахборотларини Қонунчилик палатаси мажлисларида эшитиш ташаббуси билан чиқиш ҳуқуқи алоҳида айтиб ўтилган. Ана шу ваколатларнинг амалга оширилиши сиёсий партияларга Ҳукуматнинг ҳар бир аъзоси ишига тегишли баҳо беришдан ташқари умуман Ҳукумат иши самарадорлиги ҳақида хулоса чиқариш имконини ҳам беради. Кўп партиявийлик тизимини мустаҳкамлаш ғоясини янада ривожлантириш давлатимиз раҳбарининг парламентнинг назорат ваколатлари ҳамда вазифаларини кенгайтиришга, шунингдек сиёсий партияларнинг ролини кучайтиришга қаратилган таклифларида ўз ифодасини топди¹. Бош вазир номзодини қуйи палатага бўлган сайловларда энг кўп депутатлик ўрнини олган сиёсий партия томонидан ёки тенг миқдордаги депутатлик ўринларини қўлга киритган бир неча сиёсий партия томонидан кўрсатилиши ҳам, “Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш” институтининг жорий этилиши ҳам шундай янгиликлар

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги маъруза. – Т: Ўзбекистон, 2010. 14-б.

сирасига киради. Инсон тараққиёти нуқтаи назаридан қараладиган бўлса, ана шу сиёсий янгиликлар сиёсий партиялар фаолиятини анчагина жонлантириши лозим.

Ҳукумат аъзоларининг ҳисоботларини эшитиш. Амалиёт шуни кўрсатмоқдаки, Қонунчилик палатасида сиёсий партиялар фракцияларидан ташқари палата қўмиталари ҳам Ҳукумат аъзолари ҳисоботларини эшитиш ташаббуси билан чиқмоқдалар.

27-қўшимча

Қонунчилик палатасининг 2010 йил 9 сентябрда ўтказилган БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадларини Ўзбекистонда амалга оширишнинг бориши масалаларига бағишланган мажлисида қўмиталарнинг ташаббуси билан депутатлар Иқтисодиёт, Меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, Халқ таълими, Соғлиқни сақлаш, Ташқи ишлар вазирликлари, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ва бошқаларнинг ахборотларини тингладилар¹. Мажлис якунлари асосида Вазирлар Маҳкамасига БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадларини амалга ошириш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар кўриш, уларнинг бажарилиши устидан назоратни кучайтириш, БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадларини амалга оширишни таъминлашга қаратилган қонун лойиҳаларини Қонунчилик палатаси муҳокамасига киритиш, шунингдек БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадларини Ўзбекистонда амалга ошириш ҳақида ҳар йили ахборот тақдим этиш тавсия қилинди. Юқорида айтилган мажлис натижаларидан бири шуки, Ҳукумат БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадларини Ўзбекистонда амалга ошириш юзасидан 2011-2015 йилларга мўлжалланган қўшимча чора-тадбирлар комплексини тасдиқлади. Ҳукуматнинг ана шу қарори билан қўшимча чора-тадбирлар комплекси қандай бажарилаётгани ҳақида Қонунчилик палатасига ҳар йили ахборот тақдим этиш назарда тутилди.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари раҳбарларининг ахборот ёки ҳисоботларини палаталар қўмиталарида эшитиш, қоида тариқасида, назорат-таҳлил фаолияти режаларига мувофиқ амалга оширилади. Хусусан, муайян қонуннинг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан ижро этилиши амалиётини ўрганиш натижалари қўмита мажлисида кўриб чиқиляётганда шундай бўлади. Қонунлар ва назорат тадбирлари якунлари асосида қўмиталар қабул қилган қарорлар қандай бажарилаётганлиги ҳақида қўмиталарнинг мажлисларида мансабдор шахслар қўмита аъзоларига ахборот берадилар. Давлат органлари раҳбарларининг ахборот ёки ҳисоботлари Олий Мажлис палаталарининг ёки палаталар Кенгашларининг мажлисларида ҳам эшитилиши мумкин. Бундай ҳолларда одатда палата мажлисида қабул қилинган қарор ижроси ҳақидаги ахборот эшитув мавзуси бўлади.

28-қўшимча

Сенатнинг 2009 йил декабрида бўлиб ўтган ялпи мажлисида Сенатнинг “Инқирозга қарши чораларнинг 2009-2012 йилларга мўлжалланган дастурини сўзсиз бажариш борасида маҳаллий ҳокимият органларининг роли ва масъуллиги тўғрисида”ги 2009 йил 27 мартда қабул қилинган Қарори, Сенат Кенгашининг 2010 йил июлида бўлиб ўтган мажлисида эса Сенатнинг “2010 йилда иш ўринлари ташкил этиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш дастури тўғрисида”ги 2009 йил 4 декабрда қабул қилинган Қарори ижроси ҳақидаги ахборот эшитилди.

Ҳар йилги ҳисоботларни эшитиш. Қонунда юқорида зикр этиб ўтилган вазифалардан ташқари ҳар йили ўз фаолияти ҳақида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари олдида ҳисобот бериши шарт бўлган давлат органлари раҳбарларининг рўйхати ҳам аниқ белгилаб қўйилган. Чунончи, Ҳисоб палатаси ва Инсон ҳуқуқлари бўйича вакил (омбудсман) қилинган ишлар юзасидан Олий Мажлис палаталари олдида ҳар йили ҳисобот беришлари лозим. Бош прокурорнинг, Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси раисининг, Марказий банк бошқаруви раисининг ҳисоботларини эшитиш Сенатнинг мутлақ ваколатларига киради. Бундан ташқари Сенат ҳар йили адлия вазирининг давлат бошқаруви органлари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат тузилмалари томонидан қонунларнинг ижро этилишидаги аҳволга оид ахборотини кўриб чиқади. Юқорида айтиб ўтилганидек, молия вазирининг Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети ижроси тўғрисидаги ахборотини йилнинг ҳар чорагида кўриб чиқиш Қонунчилик палатасининг мутлақ ваколатига киради. Бу соҳада парламент назоратининг кучайтирилиши, инсон тараққиёти нуқтаи назаридан, ҳисоботларни эшитиш якунлари бўйича парламент қабул қилган қарорларнинг ижроси устидан мониторингни кучайтиришга оид қўшимча чора-тадбирлар амалга оширилишига ва бу жараён оммавий ахборот воситаларида кенг ёритиб борилишига ёрдам берди.

Маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари – Кенгашларнинг парламент назоратини амалга оширишдаги иштироки моҳияти нималарда мужассам бўлади?

Депутат сўрови.

Маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари – халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашлари депутатларига ҳам Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенат аъзолари сингари назорат вазифаларини амалга ошириш ҳуқуқи

берилган. Асосий фарқ шундаки, маҳаллий Кенгашлар депутатларининг ваколатлари муайян ҳудуд доираси билан чекланган бўлади. Жумладан, халқ депутатлари туман Кенгаши депутатининг ваколатлари тегишли туман ҳудуди, халқ депутатлари вилоят Кенгаши депутатининг ваколатлари эса вилоят ҳудуди доираси билан чегараланади.

Хусусан, Қонунга¹ мувофиқ маҳаллий Кенгаш депутати тегишли ҳудудда жойлашган давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мансабдор шахсларига уларнинг ваколатларига кирадиган масалалар юзасидан асослантирилган тушунтириш бериш ёки ўз нуқтаи назарини баён қилиш талаби билан депутат сўрови юборишга ҳақлидир. Депутат сўрови ўз ҳуқуқий мақомига кўра **парламент сўровига** мос келади. Шу муносабат билан Қонунда мансабдор шахсларнинг маҳаллий Кенгаш депутати сўровига жавобни мазкур депутатга сўров олинган кундан эътиборан ўн кундан кечиктирмай юбориш мажбурияти белгилаб қўйилган. **Депутат сўровининг парламент сўровидан асосий фарқи** шуки, мансабдор шахслар сўровга ёзма жавобни бевосита маҳаллий Кенгаш депутатининг ўзига тақдим этишга ҳақлидир, бунда уларнинг маҳаллий Кенгаш сессиясида иштирок этиши шарт эмас. Депутатнинг, айтайлик, халқ депутатлари туман Кенгаши депутатининг ваколатлари республика даражасидаги мансабдор шахслар олдига (вазирлик, давлат қўмитаси, идора раҳбари олдига) масала қўйиш учун етарли бўлмаган тақдирда, у мазкур минтақадан сайланган Сенат аъзосига мурожаат этишга ҳақли – бу сенаторда эса тегишли мансабдор шахсга парламент сўровини юборишга ҳуқуқ бор. Шу зайл туман миқёсидаги муаммо республика миқёсига олиб чиқилиши мумкин. Депутат сўровини юборишнинг муфассал тартиб-таомиллари “Халқ депутатлари маҳаллий Кенгаши депутати томонидан депутат сўровини юборишга доир тавсиялар”да² баён этилган. Шунини ҳам таъкидлаш жоизки, юз нафар сенатордан саксон тўрт нафари маҳаллий Кенгашлар депутатларидир.

Доимий комиссиялар. Маҳаллий ҳокимият вакиллик органларида назорат вазифаларини амалга ошириш Қонун билан доимий комиссиялар зиммасига юклатилган. Маҳаллий Кенгашлар сессияларининг қарорлари қатори ўз қарорлари ижроси устидан назоратни амалга ошириш ҳам улар зиммасида. Доимий комиссияларнинг назорат вазифаларини амалга ошириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари қўмиталарининг шу йўналишдаги иш тартиби билан ўхшашдир. Бу тартиб-таомиллар *Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашининг ва халқ депутатлари маҳаллий Кенгаши доимий комиссияларининг қарорлари ижро этилиши устидан назорат олиб боришга доир тавсияларда*³ батафсил баён этилган. Шунини ҳам таъкидлаш ўринлики, Сенат қўмиталари Ўзбекистон Республикаси қонунларининг ижро этилиши устидан назорат олиб боришга тааллуқли назорат тадбирларида иштирок этишга, назорат тадбирлари натижаларини қўшма мажлисларда биргаликда муҳокама этишга маҳаллий Кенгашларнинг депутатлари – доимий

---

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгаши депутатининг мақоми тўғрисида”ги 2004 йил 2 декабрдаги 706–II-сонли Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2005. № 1. 10-модда.

² Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг 2009 йил 31 июлдаги 653–I-сонли Қарори билан тасдиқланган “Халқ депутатлари маҳаллий Кенгаши депутати томонидан депутат сўровини юборишга доир Тавсиялар”. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2009. № 7. 264-модда.

³ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг 2009 йил 31 июлдаги 653–I-сонли Қарори билан тасдиқланган “Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашининг ва халқ депутатлари маҳаллий Кенгаши доимий комиссияларининг қарорлари ижро этилиши устидан назорат олиб боришга доир Тавсиялар”. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2009. № 7. 264-модда.

комиссия аъзоларини жалб этиш тажрибасини кенг қўлламоқдалар.

Давлат органларининг ва нодавлат ташкилотларнинг **мансабдор шахслари ҳисоботларини эшитиш** икки шаклда амалга оширилади. **Биринчиси** бу иш доимий комиссияларнинг мажлисларида ва **иккинчиси** халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари сессияларида амалга оширилади. Доимий комиссияларнинг мажлисларида, одатда, вазирлик, давлат қўмиталари ва идораларнинг ҳудудий бўлинмалари раҳбарлари, тегишли ҳудуддаги корхоналар раҳбарлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари раислари ҳисоботлари эшитилади. Маҳаллий Кенгашларнинг сессияларида асосан ҳокимнинг – маҳаллий Кенгаш раҳбарининг, шунингдек унинг ўринбосарларининг ҳисоботлари эшитилади. Инқирозга қарши чораларнинг 2009-2012 йилларга мўлжалланган дастурини амалга ошириш масалалари, ижтимоий-иқтисодий соҳани барқарор ривожлантиришни, мамлакатда барқарорликни сақлаб туришни таъминлаш юзасидан мазкур Дастурда назарда тутилган барча тадбирларни амалга ошириш масалалари 2009 йилдан эътиборан бундай эшитувларнинг асосий мавзуси бўлиб қолди. Маҳаллий Кенгашларнинг инсон тараққиёти принципларини амалга оширишдаги иштироки масалалари ушбу амалий қўлланманинг VI бобида баён этилган.

Парламент назорати самарадорлигини қандай мезонлар билан баҳолаш мумкин?

Парламент назорати билан депутат назоратининг юқорида санаб ўтилган барча механизмлари ҳамда шакллари давлат органларининг ва улар мансабдор шахсларининг фаолиятига самарали таъсир ўтказиш имконини беради ва шу зайл инсон тараққиёти мақсадларига эришишга ёрдамлашади. Бироқ назорат вазифаларининг амалга оширилиши бу ҳали парламент назорати самарадорлиги таъминланди деган гап эмас. Бунинг учун **сифат** кўрсаткичларини ошириш зарур. Парламент назоратининг янги шакллари жорий этиш ва мавжуд шакллари самарадорлигини ошириш ана шу мақсадга эришилишида муҳим омил бўлади. Айтайлик, 2010 йилдан эътиборан Сенатнинг иш тажрибасига парламент назоратининг **парламент эшитувлари** сингари шакли жорий этилди.

Шуниси ҳам борки, назорат тадбирлари ўтказилишининг ўзи парламент назорати самарадорлигини таъминлай олмайди. Бундай ҳолларда ўтказилган тадбирларнинг сони эмас, балки улардан ҳар бири натижасида эришилган ижобий самара салмоқли аҳамият касб этади. Инсон тараққиёти нуқтаи назаридан атроф-табиий муҳит ҳолати учун масъул давлат органларининг иш тизими яхшиланганлигида, гендер тенгликни таъминлаш учун қўшимча шароитлар яратилганлигида, соғлиқни сақлаш, аҳолини иш билан таъминлаш соҳасидаги муаммолар ҳал этилганлиги ва шу сингари бошқа ишларда ана шундай натижа ифода топиши мумкин. Шу муносабат билан назорат тадбирлари мавзуини белгилаб олишда, энг аввало, аҳолининг шахсий учрашувларга, таҳлил ва статистика маълумотларига асосланган манфаатларини инобатга олиш мақсадга мувофиқдир. Бу эса, ўз навбатида, аҳолида назорат тадбирлари натижаларига (ютуқларига) **талаб-эҳтиёж** шаклланишини ҳамда ишлаб

чиқилган таклифларнинг (тавсияларнинг) асослилигини таъминлайди.

Назорат тадбирларининг ҳар бирини ўтказиш заруратини асослаб беришга, бу тадбирларнинг қонунчилик ва вакиллик вазифаларини бажариш билан ўзаро алоқасини таъминлашга кўпроқ эътибор берган маъқул. Бошқача қилиб айтганда, назорат тадбирлари бир-икки марта ёки ахён-ахёнда ўтказиладиган тадбир тусида бўлмаслиги керак. Тадбир натижалари парламент фаолиятининг бошқа соҳаларида ҳам иш бермоғи лозим. Масалан, парламент, энг аввало, қонунчилик органи эканлигини инобатга олиб, ундаги қўмиталарнинг назорат фаолияти амалдаги қонун ҳужжатларини такомиллаштиришга, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг муҳим ва долзарб масалалари, энг аввало, аҳолини қизиқтираётган масалалар ечим топадиган янги қонун лойиҳаларини ишлаб чиқишга йўналтирилмоғи керак.

Назорат тадбирларини режалаштиришнинг ягона услубияти ва принципларини ишлаб чиқиш ҳамда жорий этиш, шунингдек назорат масалаларининг таҳлилий жиҳатдан пухта ишланишини таъминлаш ҳам парламент назорати самарадорлигини оширишга ёрдам берган бўлур эди. Шу муносабат билан инсон тараққиёти мезонлари услубиятини асос қилиб олиш ва бунда уни парламент талаб-эҳтиёжларига мослаштириш лозим. Бу ҳол битта қонун ижросини эмас, балки ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятининг инсон тараққиёти кўрсаткичларига асосланган ҳолда бир қанча қонунлар (атроф-муҳит, ОИВ касаллиги/ОИТСга қарши кураш, давлат бошқаруви тўғрисидаги ва бошқа қонунлар) билан тартибга солинадиган бутун бир соҳасини комплекс ўрганишни амалиётга жорий қилишни тақозо этади.

29-қўшимча

Инсон тараққиёти нуқтаи назаридан давлат бошқаруви кўрсаткичлари жумласига фуқароларнинг сайловларда иштирок этиши имконияти, сўз эркинлиги, бирлашмаларга уюшиш эркинлиги, матбуот эркинлиги, сиёсий барқарорлик, қонун устунлиги, Ҳукумат иши самарадорлиги ва бошқалар киради. Ана шу кўрсаткичлардан ҳар бири тегишли қонунларимизда бевосита ёки билвосита мустаҳкамлаб қўйилган бўлиб, уларнинг ижро этилишини бутун бир туркум назорат тадбирлари асносида назорат қилиш мумкин.

Парламент қўмиталари билан оммавий ахборот воситалари, шу жумладан партия матбуоти ўртасидаги алоқани кучайтириш ҳам парламент назорати самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Бу гап, энг аввало, назорат фаолияти натижаларини матбуотда янада кенгроқ ёритишга тааллуқлидир. Жумладан, матбуотда қисқа пресс-релизлар ўрнига кенг қўламли таҳлилий материаллар ва мақолалар бериш ҳамда уларда парламент фаолияти жараёни ва эришилган ҳақиқий натижаларни муфассал акс эттириш мумкин. Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, “Парламент назорати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилиниши, шак-шубҳасиз, ўз навбатида, иқтисодий ривожланишга, бинобарин инсон тараққиётига барқарорлик омилини бахш этиб, аҳолининг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий жабҳадаги фаоллиги кучайишини таъминлаш воситаси бўлмиш парламент назоратининг самарадорлиги ошишига олиб келган бўлур эди.

VI БОБ. ДЕМОКРАТИК ИСЛОҲОТЛАРНИ ЯНАДА ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ХАЛҚ ДЕПУТАТЛАРИ МАҲАЛЛИЙ КЕНГАШЛАРИНИНГ РОЛИ

Олдинги бобларда қайд этилганидек, Инсон тараққиёти концепцияси жамиятнинг тараққий этиш жараёнини баҳолашда одамларнинг имкониятларини кенгайтириш, уларнинг маънавий ва моддий эҳтиёжларини қондирилишини асосий мезон сифатида қўллабди. Бу ўринда қуйидаги концептуал тарафдан муҳим жиҳатни қайд этиш зарур: Инсон ривожланиши даражаси бошқа жиҳатлар билан биргаликда жамият ҳаётига оид масалаларини ҳал этишда одамнинг ўзи қанчалик ва қай даражада иштирок этиши билан ҳам белгиланади. Чунки у фақатгина ривожланишнинг объекти эмас, балки субъекти, ижтимоий тараққиётнинг мақсадигина бўлиб қолмасдан, балки бундай тараққиётнинг ҳаракатлантирувчи кучи, ўсиш воситаси ва унинг ҳал қилувчи омилидир. Шу сабабли жамият, минтақа, яшаш жойидаги жамоа ҳаётини **бошқаришда индивиднинг тўғридан-тўғри иштирок этиш** имкониятларини кенгайтириш инсон ривожланишининг маълум учта компонентларидан бири ҳисобланади.

Бежиз эмаски, 2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги ўз маърузасида Ўзбекистон Республикаси Президенти урғу бериб қайд этган эдики, демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва мамлакатда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг муваффақияти, авваламбор, “фуқароларимизнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигига, уларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданиятининг юксаклигига” бевосита боғлиқдир¹.

Бу ерда гап аҳолининг сиёсий фаоллиги, унинг умумдават даражасидан тортиб то маҳаллийгача, яъни барча даражаларда сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий масалаларни ҳал этишда ролини ўсиб бориши ҳақида бормоқда. Одамларни қарорлар қабул қилиш жараёнига жалб этишнинг энг муҳим омилларидан бири – давлат бошқарувини **марказлаштиришни чеклаш**.

**Давлат бошқаруви тизимида
“марказлаштиришни
чеклаш” нимани англатади?**

организида беришни англатади.

Шу нуқтаи назардан ушбу жараён “**субсидиарлик принципи**”га асосланади. Унга мувофиқ қуйи ҳокимият даражасида самарали бажариш мумкин бўлмаган функцияларгина бошқарувнинг юқорида даражасига берилиши керак. Ҳар қандай давлатда марказий ҳукуматдан умуммиллий қўламдаги “ижтимоий хизматлар” деб аталадиган хизматларни кўрсатиш

Энг содда тарзда тушунтириладиган бўлса, марказлаштиришни чеклаш, давлат бошқарувининг муайян функцияларини қуйи тузилмаларга, маҳаллий ҳокимият

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрь куни қўшма мажлисидаги маъруза. // “Халқ сўзи”. 2010 йил 13 ноябрь.

кутилади. Бунга ички ва ташқи хавфсизликни, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни, валюта тизими ва макроиқтисодий ривожланиш барқарорлигини, ягона техник ва ўлчов стандартларини ва ҳоказоларни таъминлаш сингарилар киради. Минтақалар, шаҳарлар ва жамоаларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг аниқ масалаларини ҳал этиш эса маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатига берилиши керак. Бошқача сўзлар билан айтганда, марказлаштиришни чеклаш – ҳокимият органларини бошқарув субъектларига яқинлаштириш ва шу орқали ҳокимият функциялари ижроси сифатини оширишдир.

Тизимий ўзгартиришларни ўз бошидан кечираётган мамлакатлар шароитида марказлаштиришни чеклаш ҳокимият ваколатларини шунчаки юқоридан қуйига беришга қараганда кенгроқ тушуниш зарур. Ушбу ҳолатда у бутун жамиятни тубдан ислоҳ қилиш ва модернизациялашнинг узвий таркибий қисми ҳисобланади. Тизимий ўзгартиришлар амалга оширилаётган мамлакатларда марказлаштиришни чеклаш, давлат ҳокимияти ва бошқарув концепциясининг ўзининг тамойиллари ўзгариши, ҳукумат ва барча даражаларда унинг бошқарув органлари роли, ваколатлари, функциялари ва миссиясини тубдан ўзгартириш билан биргаликда амалга оширилиши керак. Шу сабабли, марказлаштиришни чеклаш, функциялар марказдан қуйига берилиши билан биргаликда ҳокимият тармоқлари ўртасида, ҳукумат билан иқтисодий тузилмалар ўртасида, шунингдек давлат органлари билан фуқаролик жамияти институтлари ўртасида ваколатлар ва муайян ҳуқуқлар қайта тақсимланишини ўз ичига олиши керак.

Иқтисоди ўтиш даврини бошидан кечираётган мамлакатларда марказлаштиришни чеклаш ва давлат бошқарувини такомиллаштириш дастури мантиқан ўзаро боғлиқ бўлган ва чуқур ўйланган изчилликка асосланган қонунчилик ва ташкилий чора-тадбирларнинг **комплекс “туркуми”** сифатида амалга оширилган тақдирдагина самарали татбиқ этилиши мумкин. Акс ҳолда бошқарув тизимини таркибий ўзгартириш билан боғлиқ **хавфлар** – мутаносибсизликлар, минтақаларнинг бир текис ривожланмаслиги, давлат ҳокимиятининг кучсизланиши, мамлакатнинг пароканда бўлиш таҳдиди ошади.

**Марказлаштиришни
чеклашнинг бош
йўналишлари қандай?**

Марказлаштиришни чеклаш кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига ўтиш жараёнининг муҳим компоненти бўлиб, функциялар ва ваколатларни қайта тақсимлашнинг **тўртта асосий векторини** ўз

ичига олади.

1. Ижро этувчи ҳокимиятдан – ҳокимиятнинг бошқа тармоқларига. Функциялар ва ваколатларни ҳокимият тармоқлари ўртасида қайта тақсимлаш, ўз моҳиятига кўра олдинги маъмурий-буйруқбозлик тизимининг энг характерли хусусиятларидан бирига, яъни битта сиёсий кучнинг чексиз ҳукмронлик қилишига барҳам беришни англатади. Бир сиёсий кучнинг ҳукмронлик қилиши, ҳокимиятнинг монополия қилиб олинишида ёки партиявий-сиёсий аппаратнинг барча маъмурий ваколатларни амалга оширишга бўлган эксклюзив ҳуқуқида

ифодаланар эди. Унинг қолдиқларига барҳам бериш **давлат ҳокимиятининг тақсимотини**, яъни ҳокимиятнинг уч тармоғи – ижро этувчи, қонун чиқарувчи ва суд ҳокимияти тармоқлари ўртасида бири-бирини тийиб туриш ва мувозанатни ушлашнинг ишончли тизимини яратишни талаб қилади.

Ўзбекистонда 2005 йилда икки палатали парламент ташкил этилиши ваколатларнинг тақсимланишида ва ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи тармоғи ролининг оширилишида мантиқий қадам бўлди. Қонунчилик палатаси профессионал мақомига эга бўлди ва эндиликда у фақат қонунларни ишлаб чиқиш ва кўриб чиқиш билан машғул депутатлардан таркиб топган. Бунгача эса қонунларнинг лойиҳалари асосан ҳукумат томонидан ишлаб чиқилар ва сўнгра кўриб чиқиш учун парламентга юборилар эди. Мамлакат Сенати илгари ижро этувчи ҳокимиятга тегишли бўлган бир қанча мутлақ ваколатларга эга бўлди. Улар орасида Конституциявий, Олий ва Олий ҳакамлик Судларини сайлашни, Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси, Марказий банк бошқаруви раисларини, Ўзбекистоннинг чет элдаги дипломатик миссиялари бошлиқларини тайинлаш ва озод қилишни, Президентнинг Бош прокурорни ва унинг ўринбосарларини, Миллий хавфсизлик хизмати раисини тайинлаш ҳақидаги фармонларини тасдиқлашни айтиб ўтиш мумкин. Шунингдек, амнистия ҳақидаги ҳужжатларни қабул қилиш, Бош прокурор, Давлат табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси ва мамлакатнинг Марказий банки бошқаруви раислари ҳисоботларини эшитиш ҳам Сенатнинг мутлақ ваколатларига киради.

Парламент аъзолари расмий шахсларга у ёки бу масала бўйича тушунтириш беришни талаб қилиб, **депутатлик сўрови** билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эгалар. Ҳар икки палатанинг парламент қўмиталари қонунчилик жараёнида иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлибгина қолмай, балки ички қонунчилик ва Ўзбекистоннинг халқаро мажбуриятлари имплементацияси **мониторингини** олиб бориш ҳуқуқига эгадирлар. Ўз моҳиятига кўра, бу ҳукумат муассасалари фаолияти устидан **парламент назорати** ҳуқуқи амалга оширилишини англатади.

2007 йил январь ойида мамлакат парламенти “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий Қонунни қабул қилди. Унинг асосий концептуал ғояси барча даражалардаги вакиллик органларидаги – маҳаллий Кенгашдан мамлакат парламентидаги партия фракциялари ижро этувчи ҳокимиятнинг тегишли органларини **тузишда тўғридан-тўғри қатнашиш** ва зарурият бўлса, уларнинг истеъфога чиқишини талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлдилар. Бу вакиллик ҳокимияти органларининг таъсири ва нуфузини кенгайтиради ҳамда бир-бирини тийиб туриш ва мувозанатни ушлаш тизимини такомиллаштиради.

2007 йил июнь ойида суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш мақсадида қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказишни назарда тутадиган қонун қабул қилинди. Унинг моҳияти Ўзбекистонда “**Хабеас корпус**” тамойилини имплементация қилишдан иборатдир. Унга мувофиқ, ҳеч ким суд қарорисиз ҳибсга олиниши ёки қамоқда сақланиши мумкин эмас. Шундай

қилиб, камоққа олиш ҳукуки прокуратурадан, суд ҳокимияти органи – судга берилди.

2010 йил 12 ноябрда бўлиб ўтган парламентнинг иккала палаталарининг қўшма мажлисида Президент Ислом Каримов томонидан баён этигилган мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий ўзгартишларни олиб боришда том маънода бурилиш яратди. Унда илгари сурилган сайловларда ютиб чиққан сиёсий партия тақдим этган Бош вазир номзодининг Парламент томонидан кўриб чиқилиши ва тасдиқланиши ҳақидаги конституциявий тартибнинг белгиланиш, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик вотуми институтининг жорий этиш бўйича таклифлар ҳамда кўзда тутилган бошқа қатор чора-тадбирлар мамлакатимизнинг **сиёсий тизимини модернизация** қилишга қаратилган дадил қадамдир.

2. Марказдан – минтақаларга. Марказлаштиришни чеклашнинг ушбу векторининг вазифаси ваколатлар ва функцияларни ҳокимиятнинг **турли даражалари** ўртасида қайта тақсимлашдир.

Давлат бошқарувининг **ҳаддан ташқари марказлаштирилиши**, маъмурий-буйруқбозлик тизимининг имманент хусусиятларидан бири эди. Жамият устидан тотал назорат қилиш мақсадида органларнинг қатъий иерархияси қурилган эди. Бундай шароитда ҳокимият пирамидасининг юқорисида турган партиявий-сиёсий раҳбарият барча масалалар бўйича, шу жумладан минтақалар, маҳаллий ҳамжамиятларнинг ҳаёт фаолиятига тегишли бўлган масалалар бўйича ҳам қарор қабул қилар эди. Табиийки, бу ижтимоий тараққиётнинг хусусияти ва суръатларига, одамлар ҳаётининг сифатига таъсир қилмасдан қолмас эди.

Ўзбекистонда мустақилликка эришилгандан кейинги даврда **янги тиндаги давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг** ҳукукий ва институционал асослари барпо этилди. Ҳоким институти жорий этилди ва қонунга биноан “*вилоят, туман, шаҳар ҳокими вилоят, туман ва шаҳарнинг олий мансабдор шахси бўлиб, айти бир вақтда тегишли ҳудуддаги вакиллик ва ижроия ҳокимиятини бошқаради*”. Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ халқ депутатлари Кенгашлари тегишли ҳудудларда ҳокимиятнинг вакиллик органлари ҳисобланади.

Давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилиш давомида таълим, соғлиқни сақлаш, атроф-муҳит муҳофазаси, маданий меросни ҳимоя қилиш, автомобиль ва йўловчилар ташиш транспортини бошқариш, коммунал хизматлар ва бошқа ижтимоий хизматлар кўрсатиш сингари соҳаларда бир қанча функциялар маҳаллий давлат ҳокимияти органларига берилди. Шу билан бирга, давлат бошқаруви турли даражалари ўртасида **фискал жавобгарликни** ажратиш юз берди. Эндиликда марказий ҳукумат мудофаа, миллий хавфсизлик, ҳукукни муҳофаза қилиш тизими ва умумдавлат аҳамиятига эга бўлган бошқа соҳаларнинг ижтимоий эҳтиёжларини молиялаштиради. Маҳаллий ҳокимиятлар амалда ўз ҳудудларида умумий таълим ва соғлиқни сақлашни молиялаштириш учун тўлиқ жавобгардирлар. Умуман олганда ижтимоий

эҳтиёжларга харажатларнинг тахминан 85 фоизи маҳаллий бюджетлар орқали қопланади¹.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати ташкил этилиши умуммиллий ва минтақавий манфаатлар мувозанати ва уйғунлигига эришишга қаратилди. Парламентнинг юқори палатаси тўғрисидаги Конституциявий қонунга мувофиқ, Сенат **ҳудудий вакиллик органи** ҳисобланади. Бу шуни англатадики, қонунларни кўриб чиқиш ва ҳукумат органлари фаолиятининг парламент назоратини амалга ошириш жараёнида асосан маҳаллий Кенгашларни ва уларнинг сайловчилари манфаатларини ифодалайди, уларнинг номидан ва топшириғига кўра ҳаракат қилади.

Сенат қўмиталари масалаларни таҳлил қилиш ва ҳукуматга тавсияларни ишлаб чиқиш учун ташкил этиладиган эксперт гуруҳлари ишига маҳаллий Кенгашлар вакиллари жалб қилади. Парламентда эшитувлар кўп ҳолларда минтақаларда маҳаллий органлар ва жамоат ташкилотлари вакиллари кенг доираси иштирокида ўтказилади.

3. Ҳукуматдан – нодавлат иқтисодий тузилмаларга. Ислохотлар ушбу векторининг асосий вазифаси давлатнинг иқтисодиётга **тўғридан-тўғри аралашиниши қисқартириш** ва чеклаш ҳисобланади.

Маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитида сиёсий раҳбарият каттаю-кичик барча иқтисодий масалаларни назорат қилар ва улар бўйича қарор қабул қилар эди. Илмий-техник тараққиёт чуқурлашиши ва одамларнинг эҳтиёжлари кенгайиши баробарида ижтимоий такрор ишлаб чиқаришнинг мураккаблашиши давлатнинг тўғридан-тўғри раҳбарлик қилиши концепциясига асосланган иқтисодиётнинг лаёқатсизлиги ва рақобатга бардошли эмаслигини кўрсатди.

Шу муносабат билан қайта ўзгартириш жараёнларини бошидан кечирган мамлакатларда ижтимоий ва давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилишнинг биринчи навбатдаги мақсади **давлатнинг иқтисодиётдаги принципиал жиҳатдан янги ролини** аниқлашдан иборатдир. Мазмун-моҳиятига кўра ушбу соҳадаги тараққиёт маъмурий бошқарув соҳасидаги ислохотларнинг олға силжиши ва муваффақият қозонишининг ҳал қилувчи кўрсаткичи ҳисобланади.

Мулкчиликнинг янги муносабатларини ҳукукий мустаҳкамлаш, денационализация ва хусусийлаштириш ушбу соҳадаги дастлабки қадамлардир. Бу иқтисодиётда давлат улуши қисқаришига олиб келади. Бу, ўз навбатида, иқтисодиётни тўғридан-тўғри бошқариш бўйича давлатни унга хос бўлган функцияларни бажаришдан халос қилади. Денационализация натижасида корхоналар эндиликда давлатга қарашли эмаслиги ҳам жуда муҳимдир. Эндиликда давлат корхоналарни қўллаб-қувватлаш учун мамлакат бюджетидан маблағ ажратмайди ва ресурсларнинг катта ҳажми инсон траққиёти дастурларини амалга оширишга йўналтириши мумкин.

Ўзбекистонда давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилиш жараёни давомида ҳокимият органлари улар олдинги даврда амалга оширган буйруқ бериш функцияларидан аста-секин озод этилдилар. Фақат 2003-2004 йилларда илгари иқтисодиёт тармоқларини тўғридан-тўғри назорат қилиш учун масъул бўлган 27

---

¹ UNDP, CER, *Human Development Report, Uzbekistan 2005*. - P. 54.

та вазирлик ва идора тугатилди. Буйруқбозлик тизимининг Давлат режа қўмитаси, Давлат нарх қўмитаси, Давлат таъминот қўмитаси сингари ҳар нарсага қодир институтлари тугатилди. Умуман олганда бошқарув тизимини ислоҳ қилиш давомида давлат хизматининг 57 мингтадан ортиқ лавозими қисқартирилди. Ўзбекистон МДХнинг бошқа мамлакатларига қараганда камроқ давлат хизматлари сонига (1000 кишига 6,1) эгадир. Украинада, мисол учун ушбу кўрсаткич 20,0 ни, Россияда – 22,1 ни, Озарбайжонда эса – 32,3 ни ташкил этади¹.

Мамлакат парламенти мулкчилик ҳуқуқи кафолатларининг ҳуқуқий базасини ташкил этишга, иқтисодиётга давлатнинг аралашшини чеклашга қаратилган бир қанча қонунларни қабул қилди. Барча даражалардаги давлат органларига хусусий корхоналар фаолиятини ўзбошимчалик билан текшириш, қонунчилик йўли билан тақиқланди. Натижада Ўзбекистон иқтисодиётида хусусий тадбиркорликнинг ҳар хил шакллариининг роли ўсди, давлатнинг тўғридан-тўғри иштироки эса пасайди. Мисол учун, агар 1996 йилда иқтисодиётга давлат бюджетидан инвестициялар улуши барча қўйилмаларнинг 26 фоизини ташкил этган бўлса, 2007 йилда у 9 фоизгача пасайди. Ялпи ички маҳсулотда нодавлат секторнинг салмоғи 2008 йилда 75,3 фоизга етди, 1999 йилдагига таққослаганда деярли 1,7 баравар кўпайди². Корхоналарни текширишлар сони 2007 йилда 2001 йилдагига қараганда уч баравар қисқарди.

4. Ҳукуматдан – фуқаролик жамиятига. Қайта ўзгартиришлар муваффақиятининг ва маъмурий ислохотлар устуворлигининг калити – бу **“кучли давлатдан – кучли жамиятга”** концепциясини амалга оширишдир.

Маъмурий-буйруқбозлик тизими даврида фуқаролик жамияти институтлари моҳият эътибори билан мустабид режим томонидан тўлиқ бостирилган ва ривожланиш масалаларини ҳал этишда қатнашиш имкониятидан амалда маҳрум этилган эди. Ижтимоий тараққиёт ва инсон камолатининг улкан ва муҳим ресурси – аҳолининг куч-қудрати ва фаоллиги – ўша жамият шароитида керак бўлмади ва ишга туширилмади. Айтилиши мумкин, вақтда ривожланган мамлакатлар тажрибаси жамиятни модернизация қилиш сиёсий ва иқтисодий плюрализмни, ривожланган фуқаролик жамиятини, демократиянинг кучли институтини талаб қилишини аниқ-равшан намоён қилди. Индивиднинг ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатламасдан, унинг сиёсий фаоллигини оширмасдан туриб инсон ривожини таъминлаш мумкин эмас.

Ўзбекистонда аҳолининг **ўзини ўзи бошқариш** ҳуқуқи қонунчилик томонидан мустақамланиши, яъни ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиқиб, фуқароларнинг маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалаларни ҳал этишга доир мустақил фаолияти, давлат бошқарувининг янги тизими шаклланишида муҳим қадам бўлди³. Тарихан шаклланган, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш анъанавий институти – **махалла** янада ривожланди ва жамият ҳаёт фаолиятида муҳим ўринга эга бўлди. Маҳалла, ўз жамоаси фаровонлигининг реал даражасини, оилаларнинг

¹ UNDP, CER, *Human Development Report, Uzbekistan 2005*. - P. 60

² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари. 2008.

³ Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.1-модда.

эҳтиёжлари ва муаммоларини ҳаммадан яхши билишидан келиб чиқиб, унга кам таъминланган фуқароларга, болалар тарбиясига, декрет таътилидаги оналарга болани парвариш қилиш бўйича нафақаларни тақсимлаш ва тўлаш билан боғлиқ бир қанча функциялар берилди.

Иқтисодий ўтиш даврини бошидан кечираётган мамлакатларда сиёсий ва иқтисодий тизимларни ўзгариши давлатнинг йирик ижтимоий дастурларни амалга ошириш ва инсон ривожланиши борасидаги узлуксиз лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш қобилиятини сусайтирди. Давлат ижтимоий муаммоларнинг барчасини ёлғиз ўзи жамиятнинг қўллаб-қувватлашисиз ҳал эта олмаслиги аён бўлиб қолди. Ушбу соҳага аҳолининг ўзининг жалб этилиши жамиятда **нодавлат нотижират ташкилотларнинг** (ННТ) роли ва ўрни, миссиясини тубдан ўзгартиришни талаб қилади. ННТлар давлат ҳокимияти органларининг тўлақонли ҳамкорлари сифатида идрок қилиниши ва ҳақиқатдан шунга хизмат қилиши керак.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда турли жабҳаларида 5100 та дан ортиқ ННТ фаолият юритмоқда. Бу 2000 йилга нисбатан 2,5 баробар кўпроқдир. Фуқаролар йиғинлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари – маҳаллалар сони 10 мингтадан ортиди. 2008 йил июль ойида Ўзбекистон парламенти ҳар иккала палатасининг Кенгашлари “*Нодавлат, нотижорат ташкилотларни ва фуқаролик жамиятининг бошқа ташкилотларини қўллаб-қувватлашни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида*” кўшма резолюция қабул қилдилар. Ушбу резолюция аҳоли эҳтиёжларини қондириш фаолиятига нодавлат нотижорат ташкилотларини кенг жалб этишни тақозо этади. Бунинг учун ННТларни ва фуқаролик жамиятининг бошқа ташкилотларини қўллаб-қувватлаш учун Жамоатчилик фонди ташкил этилиб унга парламент комиссияси раҳбарлик қилади. Сўнгги уч йил мобайнида фуқаролик институтлари томонидан тақдим этилган турли хилдаги ижтимоий лойиҳаларни амалга ошириш учун Олий Мажлис қошидаги Жамоатчилик фонди томонидан 11 млрд. сўмдан ортиқ маблағ ажратилди.

Инсон тараққиёти масалаларини ҳал қилишда маҳаллий Кенгашлар ролини ошириш йўллари қандай?

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолияти самарадорлигини ошириш куйи даражада ҳам бошқарувнинг демократик шакли асосий постулатларидан бирини – давлат ҳокимиятининг бўлиниши принципини изчил амалга оширишни талаб қилади. Бу авваламбор барча даражадаги халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларнинг фаоллиги ва ҳаракат самарадорлигини ошириш билан боғлиқдир. Ижро этувчи ҳокимият органлари фаолияти устидан **депутатлик назоратнинг** усул ва турларидан фойдаланган ҳолда улар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларни рўёбга чиқаришда, минтақалардаги вазиятни яхшилашда, аҳоли фаровонлигига таъсир кўрсатувчи кескин муаммоларни ечишда ўз ўринларини топа билишлари лозим. Бу, ўз навбатида, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари, уларнинг доимий комиссиялари томонидан жойларда миллий қонунчилик ва халқаро ҳуқуқий

актларни ижро этилишини тизимли равишда мониторингини олиб боришни талаб қилади.

30-қўшимча

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари фаолиятини кучайтиришга қўмаклашувчи комиссияси томонидан ўтказилган ўрганиш шуни кўрсатдики, Бухоро вилоятида барча босқичлардаги халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш масалаларини ечишдаги роли ортди. Депутатлик назорати функциясини бажариш борасида халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашлари сессияларида ижро этувчи ҳокимият ҳудудий органлари раҳбарларининг фаолияти ҳақидаги ҳисоботларини йилнинг ҳар чорагида эшитиб бориш амалиётга жорий этилган. Бухоро вилоятида турли босқич халқ депутатлари Кенгашларининг ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш ишлари йўлга қўйилганлигини алоҳида кўрсатиб ўтиш керак. Халқ депутатлари вилоят Кенгаши доимий комиссияларининг ҳар ойда ўтказиб бориладиган мажлисларида маҳаллий ҳокимият органлари раҳбарларининг ҳисоботлари мунтазам равишда тинглаб борилмоқда.

Халқ депутатлари Андижон вилояти маҳаллий Кенгашлари сессиялари ва халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг қўшма сессияларида тегишли халқ депутатлари Кенгашларининг раислари ўзлари олиб бораётган ишлар ҳақидаги, ҳудудий ва тармоқ дастурларини амалий жиҳатдан рўёбга чиқариш учун масъул бўлган жойлардаги давлат бошқаруви органлари раҳбарларининг фаолияти тўғрисидаги ҳисоботларини эшитиб бориш амалиёти йўлга қўйилган. 2010 йил мобайнида, халқ депутатлари Андижон вилоят Кенгашининг ўтказилган тўртта сессиясида жами 39 нафар раҳбар ва депутатнинг ҳисоботлари эшитилган.

Келажақда маҳаллий ҳокимиятларга фақат ҳуқуқ ва мажбуриятларгина эмас, балки муаммоларни ҳал этиш учун зарур бўлган маблағлар ва ресурслар ҳам берилиши керак. **Фискал марказлаштиришни чеклаш** маҳаллий органлар учун ижтимоий дастурларга харажатларни қоплаш учун зарур бўлган маблағларни қидириб топиш ва жамлаш имкониятини англатиши керак. Кўп ҳолларда хусусий корхоналарнинг “ихтиёрий ажратмалари”га умид қилиш бизнесга нисбатан маъмурий босимни англатади ва бинобарин, ишбилармонлик муҳитини ёмонлаштиради. Ушбу муаммони ҳал этиш маҳаллий бюджетларни тўлдиришнинг ҳуқуқий механизмларини ташкил этишни, ресурсларни сафарбар қилиш тадбирлари олиб борилишини ва маҳаллий ижтимоий дастурларни амалга оширишда қатнашадиган корхоналар учун фискал рағбатлар яратишни талаб қилади. Бу икки томонлама самара бериши мумкин, чунки маҳаллий органларнинг ўзлари томонидан сафарбар қилинган маблағларни тақсимлаш ва улардан фойдаланиш, одатда, юқоридан олинган маблағларни ўзлаштиришга қараганда самаралироқ амалга оширади. Бундан

ташқари, фискал марказлаштиришни чеклаш кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришдан маҳаллий ҳокимият органларининг тўғридан-тўғри манфаатдорлигини реал кўпайтиради.

Маҳаллий бошқарув органлари фаолияти самарадорлигини ошириш кўп жihatдан давлат хизмати тизимининг ўзини ислоҳ қилиш чора-тадбирларига боғлиқдир. Бу ўринда бошқарув тизимини экстенсив эмас, балки **интенсив ривожлантиришни** таъминлаш асосий мақсад ҳисобланади. Бошқача сўзлар билан айтганда, маъмурий менежментнинг янги шакллари, воситалари ва усуллари ишлаб чиқиш ва жорий этиш ҳисобига у кам ходимлар билан кўпроқ вазифаларни бажаришга кодир бўлиши керак. Шу муносабат билан давлат хизмати механизмига **электрон ҳукуматни** жорий этишни жадаллаштириш долзарб масала ҳисобланади. Сўзсиз, бу хизматчиларнинг амалий одоб-ахлоқини ва улар томонидан аҳолига кўрсатилаётган хизматлар сифатини оширишга кўмаклашибгина қолмай, балки давлат органининг кўпроқ транспарентлигига эришиб, истикболли самара берган бўлар эди.

Марказлаштиришни чеклашни янада давом эттириш давлатнинг иқтисодиётга асоссиз тўғридан-тўғри жалб қилинишни қисқартириш, қарорлар қабул қилишда хусусий сектор, фермер хўжаликларининг мустақиллигини ошириш билан боғлиқдир. Маъмурий ислохотлар муваффақият қозонишининг ҳал қилувчи омили – бу уларнинг иқтисодий қайта ўзгартиришлар дастури билан мувофиқлаштиришдир. Бу ҳокимиятнинг турли даражаларида “Ҳукумат – Тадбиркорлар” мунтазам мулоқоти учун шароит яратишни ҳам ўз ичига қамраб олиши мумкин.

У ёки бу масала бўйича қарор лойиҳасини тузишдан бошлаб унинг ижроси мониторингини олиб боришгача, барча босқичлар ва даражаларда – **очиқ-ошкоралик, транспарентлик**, ижтимоий экспертиза ва назорат зарур. Матбуот хизматларини ташкил этиш ва улар ишини фаоллаштириш ҳамда оммавий ахборот воситалари вакиллари учун мунтазам брифинглар ўтказишни амалиётга жорий этиш ҳам бунга кўмаклашган бўлар эди. Аҳолининг ҳуқуқий билимларини ошириш ҳам унинг ҳокимият органлари билан ўзаро муносабатларида ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини билиш учун жуда муҳимдир.

Кадрларни ўқитиш, тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини такомиллаштириш давлат ҳокимияти органлари фаолияти самарадорлигини оширишнинг муҳим йўналиши ҳисобланади. Ўқитиш ва қайта тайёрлаш дастурлари қайта ўзгартириш жараёнлари ва маъмурий ислохотлар стратегияси билан уйғунлаштирилиши керак.

Шундай қилиб, ижтимоий ривожланишнинг юқори темпларини таъминлаш ва одамлар ҳаётини юқори даражасига эришиш кўпинча демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш, давлат бошқаруви тизимини ислоҳ қилиш, изчил равишда марказлаштиришни чеклаш ва маҳаллий вакиллик органлари – халқ депутатлари Кенгашлари ролини оширишга боғлиқ. Айнан улар ижро этувчи ҳокимият, жойлардаги ҳокимиятлар қабул қилинган қонунларни қандай ижро қилаётганлиги устидан қатъий депутатлик назоратини амалга оширишишлари лозим. Маҳаллий Кенгашлар депутатлари кучли фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилган демократик ўзгаришлар, либерал ислохотларни тарқатувчилари бўлишлари лозим.

VII БОБ. БАҲАРАР ИНСОН РИВОЖЛАНИШИНИ ТАЪМИНЛАШ СОҲАСИДА ПАРЛАМЕНТ ФАОЛИЯТИНИНГ ХАЛҚАРО ТАЖРИБАСИ

“Инсон тараққиёт жараёнининг асосий субъекти ҳисобланади ва ривожланиш ҳуқуқининг фаол иштирокчиси ва бенефициари бўлиши керак”.

Ривожланиш ҳуқуқи тўғрисидаги БМТ Декларациясининг 2-моддаси

Инсон тараққиёти соҳасида қандай асосий халқаро ҳужжатлар мавжуд?

Халқаро ҳамжамият томонидан инсон тараққиётига алоқадор кўплаб ҳужжатлар ишлаб чиқилган. Бу жараёнда БМТ ва унинг тузилмалари, ихтисослашган муассасалари ва минтақавий ташкилотлар катта роль ўйнайди.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1986 йил 4 декабрдаги 41/128 резолюцияси билан қабул қилинган *Ривожланиш ҳуқуқи декларациясида*¹ “бойликка эришишда ва уни адолатли тақсимлашда фаол, эркин ва амалий иштирок этиш асосида бутун аҳолини ва барча шахсларнинг фаровонлигини оширишга қаратилган ҳар томонлама ижтимоий, маданий ва сиёсий жараён тараққиёт ҳисобланади” деб таъкидланади. Декларациянинг 8-моддасида “давлатлар ривожланиш ҳуқуқини таъминлаш учун миллий даражада барча зарур чора-тадбирларни кўриши ва асосий ресурслардан фойдаланиш, таълим, соғлиқни сақлаш, овқатланиш, уй-жой, ишга жойлашиш борасида ва даромадларнинг адолатли тақсимланишида барча учун тенг имкониятлар яратиб бериши керак. Тараққиёт жараёнида аёлларнинг фаол ролини таъминлашга доир самарали чора-тадбирлар кўрилиши керак”, дейилади.

Инсон тараққиёти концепцияси 2000 йил сентябрда БМТнинг Минг йиллик саммитида қабул қилинган “*БМТ Минг йиллик декларацияси*”да қўйилган вазифалар ва мақсадларнинг ажралмас қисми ҳисобланади ва ривожланишнинг ўзаро боғлиқ мақсадлари мажмуи сифатида инсон ҳуқуқлари, тинчлик, хавфсизлик, тараққиёт ва экология соҳасидаги муаммоларни белгилаб беради ва уларни глобал кун тартибига киритади. Агар “Минг йиллик декларацияси”да глобал инсон тараққиётига ва инсон хавфсизлигини таъминлашга эришиш учун саъй-ҳаракатларнинг умумий режаси келтирилган бўлса, *Минг йиллик ривожланиш мақсадлари* (МРМ) эса инсон тараққиётининг муҳим йўналишлари бўйича бутун жаҳонда эришилган ривожланиш муваффақиятларини ўлчаш ва мониторинги учун комплекс миқдорий мезонларни таклиф этади. Ушбу мақсадлар, вазифалар ва мезонли кўрсаткичлар инсон тараққиёти соҳасидаги тенденцияларни кузатиш ва ютуқни баҳолаш имконини беради. Миллий даражада МРМ мослаштирилади ва ҳисоботлар чоп этилади, аҳолини хабардор қилиш ва инсон тараққиёти масалаларини муҳокама этишга давлат органлари, фуқаролик жамияти, парламент аъзолари ва оммавий ахборот воситаларини жалб қилиш асосий

¹ Ўзбекистон Декларацияга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 30 августдаги 504-І-сонли қарори билан қўшилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1997 й. № 9. 260-модда.

вазифалар ҳисобланади¹.

Инсон тараққиёти концепцияси ва инсон ҳуқуқлари бир-бирини тўлдириб борувчи хусусиятга эга. Уларда аниқ бир мақсадга эришиш учун турли хил ва шу билан бирга бир-бирини тўлдирувчи воситалар ва стратегиялардан фойдаланилади: инсонлар саломатлигини яхшилаш. 1948 йилда қабул қилинган **Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси** инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар тизимида марказий ўринни эгаллайди. Инсон тараққиёти принциплари Декларациянинг 25-моддасида ўз аксини топган. Ушбу Декларация ҳар кимга ўзи ва оиласининг саломатлигини ва фаровонлигини қўллаб-қувватлаш учун зарур озиқ-овқат, кийим-кечак, яшаш жойи, тиббий парвариш ва зарур ижтимоий хизматларни ўз ичига олган турмуш даражасини кафолатлайди.

1966 йилдаги **Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт**² инсоннинг тегишли ҳуқуқлари ва инсон тараққиёти принципларини рўёбга чиқариш учун ҳуқуқий асос яратди. Инсоннинг етарлича овқатланиш, кийим-кечак ва яшаш жойи ҳамда турмуш шарт-шароитларини узлуксиз яхшилашни ўз ичига олган етарли турмуш даражасига бўлган ҳуқуқи пактнинг 11-моддасидан жой олган. Пактнинг 12-моддаси барча учун бир хил қулай бепул бошланғич таълим, турли шаклларда ўрта таълим, олий таълимни таъминлашни иштирокчи-давлатлар зиммасига юклайди.

1979 йилдаги **Хотин-қизларни камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенция**³ таълим, ишга жойлашиш, соғлиқни сақлаш ва иқтисодий-ижтимоий ҳаётнинг бошқа соҳаларида аёлларнинг эркаклар билан тенг ҳуқуқларини таъминлаш мақсадида аёлларга нисбатан таҳқирлашга барҳам бериш учун барча тегишли чора-тадбирларни кўришни иштирокчи-давлатлар зиммасига юклайди. 2006 йилдаги **Ногиронлар тўғрисидаги конвенция ва Факультатив протокол** ногиронларга муносабат ва ёндашув борасида “парадигмаларни ўзгартириш”га ундайди ва интеграциянинг минтақавий ташкилотлари томонидан имзоланиш учун очилган инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги биринчи шартнома ҳисобланади.

Халқаро меҳнат ташкилотининг ҳужжатлари инсон тараққиёти соҳасида муҳим ўрин эгаллайди. **Меҳнат қилиш ва касб танлаш соҳасидаги камситишга дахлдор 111-сонли Конвенция**⁴ (1958 й.) ирқи, танасининг ранги, жинси, дини, сиёсий маслаклари, миллий ёки ижтимоий мансублиги юзасидан камситишнинг ҳар қандай турига барҳам бериш мақсадида меҳнат қилиш ва касб танлашда имкониятлар тенглигини рағбатлантиришга қаратилган миллий

¹ Ўзбекистонда Минг йиллик ривожланиш мақсадлари бўйича маъруза биринчи марта 2006 йилда чоп этилган. www.undp.uz

² Ўзбекистон Пактни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 31 августдаги 126-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1995 й. № 9. 201-модда.

³ Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 6 майдаги 87-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1995 й. № 6.

⁴ Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 30 августдаги 499-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1997 й. № 9. 255-модда.

сиёсатни белгилаш ва олиб боришни иштирокчи-давлатлардан талаб қилади. **Тенг қадриятли меҳнат учун эркаклар ва аёлларни тенг мукофотлаш тўғрисидаги 100-сонли Конвенция**¹ (1951 й.) барча аъзолар тенг қадриятли меҳнат учун эркаклар ва аёлларни тенг мукофотлаш принципи барча меҳнат қилувчиларга нисбатан қўлланилишини таъминлаши керак деб таъкидлайди. ХМТнинг Оналикни асраш тўғрисидаги 183 Конвенцияси (2000 й.) меҳнат, шунингдек она ва бола саломатлиги ва хавфсизлиги соҳасида барча аёлларнинг тенглигини таъминлашга қаратилган.

Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланишга оид халқаро ҳужжатлар ва халқаро ташкилотлар ҳужжатлари **атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги** халқаро-ҳуқуқий манбаларга тааллуқли. **1972 йилги БМТнинг Атроф-муҳит муаммолари бўйича Стокгольм конференцияси декларациясида** халқаро экологик ҳамкорлик принциплари биринчи марта умумлаштирилган эди. 1982 йил 28 октябрда БМТ Бош Ассамблеяси резолюцияси томонидан маъқулланган **Бутун жаҳон табиат хартияси** атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланишни тартибга солишнинг халқаро-ҳуқуқий принципларини тизимлаштиришдаги кейинги қадам бўлди.

1992 йил Рио-де-Жанейро шаҳрида (Бразилия) ўтказилган БМТ конференциясида қабул қилинган **Атроф-муҳит ва тараққиёт декларацияси** 27 принципдан иборат бўлиб, давлатлар “Кун тартиби 21” барқарор тараққиёт йўлидан бориш учун умумий йўналишлар ва кўриладиган саъй-ҳаракатларни белгилашда уларга риоя қилиши керак. 1992 йилдаги **БМТнинг Иқлим ўзгаришлари тўғрисидаги ҳадли конвенцияси**² глобал иқлим ўзгаришига қарши курашишга қаратилган муҳим битим бўлди. Ушбу соҳадаги кўплаб мажбуриятларни мустаҳкамлаш учун 1997 йилда БМТ **Иқлим ўзгаришлари тўғрисидаги ҳадли конвенциясига доир Киото Баённомаси**³ имзоланди. Барқарор тараққиёт бўйича олий даражадаги Бутунжаҳон учрашувида (Йоханнесбург, Жанубий Африка, 2002 йил 26 август – 4 сентябрь) **Барқарор тараққиёт бўйича Йоханнесбург декларацияси** қабул қилинди, у ўзининг барча инсон кадр-қимматига муҳтожлигини англаб етувчи инсонпарвар, адолатли ва ғамхўр глобал жамият қуришга содиқлигини тасдиқлади.

Парламентлараро уюшма резолюциялари инсон тараққиёти масалалари бўйича парламентлар учун муҳим роль ўйнайди. 1991 йил 12 октябрдаги “Инсон тараққиёти: иқтисодий ўсиш ва демократия. Эркинлик, фуқаролар иштироки, иқтисодий ўсиш ва ижтимоий инвестициялар ўртасида зарур алоқаларни таъминлашда парламентларнинг роли” резолюциясида инсон тараққиёти, иқтисодий ўсиш ва демократия бир-бири билан ўзаро боғлиқлиги ва мувозанатлироқ иқтисодий ўсишни ва

---

¹ Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 30 августдаги 493-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1997 й. № 9. 249-модда.

² Ўзбекистон Конвенцияга 1993 йил 30 июнда қўшилган.

³ Ўзбекистон Баённомани Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 йил 20 августдаги 834-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1999 й. № 9. 231-модда.

ривожланишда кенгрок иштирок этишни рағбатлантириш йўли билан инсон тараққиётига яхшироқ эришилиши таъкидланади. Давлат ва хусусий даромадларнинг инсон тараққиёти учун тақсимланишини кўриб чиқиш ва ижтимоий мақсадларга сарфланадиган харажатлар инсон эҳтиёжларини қондиришини таъминлаш парламентларга тавсия этилди, шунингдек ўз мамлакатларида инсон тараққиёти мониторингини олиб бориш учун тегишли тузилмалар ташкил этиш таклиф этилди.

1997 йил 14 апрелдаги “Барқарор тараққиёт манфаатлари йўлида истеъмол қилиш ва ишлаб чиқариш тузилмаларини ўзгартириш учун зарур чора-тадбирлар” Декларациясида Парламентлараро уюшма ҳукуматлар ва парламентларни барқарор тараққиётнинг асосий принциплари билан турмуш тарзини уйғунлаштириш учун миллий ва халқаро сиёсатни қабул қилиш ва рўёбга чиқаришга доир барча саъй-ҳаракатларни икки марта оширишга ундайди. **“Глобал ижтимоий қулайликлар: парламентлар учун янги таҳдид”** резолюциясида (Женева, 2003 йил 3 октябрь) жаҳонда қашшоқликка барҳам бериш учун зарур иқтисодий ўсишга эришиш мақсадида ҳукуматлар, парламент, бизнес, халқаро ташкилотлар ва ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотлар ўртасида яқин ҳамкорлик қилиш зарурлиги таъкидланди, бироқ бундай иқтисодий ўсиш атроф-муҳитга зарар етказмаслиги зарур.

“Минг йиллик ривожланиш мақсадларига эришишни назорат қилишда, хусусан қарздорлик ва қашшоқлик ҳамда жинойт муаммоларини ҳал этишда парламентларнинг роли” резолюциясида (Женева, 2006 йил 18 октябрь) зарур қонунчиликни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, умумий сиёсатни ишлаб чиқишда ва уларнинг амалга оширилиши мониторингини олиб боришда иштирок этиш, ҳукумат ҳисоботларини эшитиш орқали ижро этувчи ҳокимиятни назорат қилиш ва тегишли бюджет маблағларини тасдиқлаш ва уларни тўлаш йўли билан саккизта МРМни рўёбга чиқаришда кўмаклашишда парламентлар муҳим роль ўйнаши таъкидланади.

Парламентлараро уюшманинг 114-сессиясида **“Экологик жараёнларни бошқаришда ва атроф-муҳитнинг глобал деградациясига қарши курашда парламентларнинг роли”** резолюцияси (Найроби, 2006 йил 12 май) қабул қилинди. Унда ўзининг қонун ижодкорлиги ва бюджет фаолияти воситасида барқарор ривожланишга кўмаклашиш бўйича парламент роли таъкидланади. Шу билан бир қаторда парламентлар барча халқаро тадбирларда фаол иштирок этишга даъват этилган, халқаро конвенциялар ва шартномаларни тасдиқлаш нуқтаи назаридан экология ва барқарор тараққиётнинг муҳим муаммоларига дахлдор миллий режалар қабул қилишга кўмаклашиши тавсия этилди.

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти доирасида қабул қилинган **Ташқи ёрдам самарадорлигини ошириш бўйича Париж декларацияси ва Аккр саъй-ҳаракатлар режасида** парламентлар иқтисодий тараққиёт стратегияларини ишлаб чиқиш ва мамлакатни ривожлантиришда муҳим роль ўйнаши кераклиги таъкидланади. Ваколатли органлар сифатида парламентлар мамлакатнинг иқтисодий келажагини муҳофаза этиш жараёнида жамиятнинг кенг қатламлари манфаатлари ҳисобга олинишини кафолатлаши, шунингдек институтлаштирилган кўмиталар тизими доирасида баҳс-мунозарали

масалаларни муҳокама этиши мумкин.

**Инсон тараққиёти
тўғрисидаги маърузалар
қандай тайёрланади?**

1990 йилда БМТТД “Инсон тараққиёти” деб номланган ўзининг биринчи маърузасини чоп этди. У бутун дунёда инсон камолоти мезони тўғрисида хабардорликни оширишнинг муҳим воситаси ҳисобланади. БМТ Бош Ассамблеясининг 2002 йил 20 декабрдаги 57/264 Резолюциясига мувофиқ маъруза мустақил таҳлилий тадқиқотнинг натижаси ҳисобланади. БМТТД “Инсон тараққиёти тўғрисидаги маъруза”ни молиялаштиради, чоп этади ва тарғиб қилади ҳамда халқаро даражада уни тарқатади.

“Инсон тараққиёти тўғрисидаги маърузалар”да БМТТД томонидан “Инсон тараққиёти индекси” (ИТИ) ишлаб чиқилган ва ҳар йили чоп этилади. У ҳаёт давомийлиги, таълим соҳасидаги ютуқлар ва ялпи даромаднинг оддий кўрсаткичларини бирлаштиради. Индекс мамлакатлар бўйича инсон тараққиётини ўлчайди (тобора мамлакат ичида алоҳида минтакалар бўйича). Маърузанинг таҳлилий доиралари ва умумий ёндашуви инсон тараққиёти тўғрисидаги минтақавий, миллий ва маҳаллий маърузаларда қўлланилади. Ушбу маърузаларни тайёрлашда миллий экспертлар иштирок этади ва кўпчилик ҳолатларда уларнинг тадқиқот ва тарғибот фаолияти натижалари сиёсий баҳс-мунозара фаоллашишига кўмаклашади, у тараққиёт соҳасидаги муаммоларнинг ўз ечимларини излашга қаратилган.

Маърузалар инсон тараққиёти нуқтаи назаридан иқтисодий ва ижтимоий жиҳатларнинг қиёсий таҳлилини ўзида ифода этади. Улар тараққиётнинг асосий масалалари бўйича баҳс-мунозаралар ўтказишга кўмаклашади, иқтисодий сиёсат соҳасида таҳлил ва таклифнинг новаторлик методларини тақдим этади. Ҳар бир маъруза вазиятни янги нуқтаи назардан таҳлил қилиб, шунингдек сиёсий тавсиялар бериб, тараққиётнинг энг долзарб муаммосини ёритиб беради. Маърузада, шунингдек у бўйича мамлакатлар табақалаштириладиган ИТИ ҳисоб-китобининг статистик иловаси келтирилади.

Қуйидагилар **маърузаларни тайёрлашнинг асосий принциплари** ҳисобланади:

Миллий мулк – инсон тараққиёти тўғрисидаги маърузалар мамлакат тажрибасига, унинг ривожланиш режаларига узвий боғлиқ.

Биргаликда тайёргарлик кўриши – ҳукумат, нодавлат ташкилотлар вакиллари, академик доиралар, эркаклар ва аёллар, турли этник гуруҳлар маърузалар тайёрлашга фаол жалб этилади.

Мустақил таҳлил – маърузалар ишончли маълумотлар ва таҳлил асосида холис баҳоланиши керак.

Сифатли таҳлил – сиёсатнинг сифатли таҳлили инсонларга қаратилади, сифатли ва миқдорий маълумотлар сиёсий тавсияларни ишлаб чиқиш, ривожланишни ўлчаш ва мониторинг қилиш учун фойдаланилади.

Маълумотлар узатишдаги креативлик – кўргазмали қўлланмалардан ва мураккаб бўлмаган тилдан фойдаланиш мақсадли аудитория эътиборини жалб қилиш ва маърузанинг бош ғояларини етказиш имконини беради.

Доимий акс алоқани қўллаб-қувватлаш – хабардорликни ошириш, маркетинг, натижалар мониторинги ва бошқаларни ўз ичига олади.

1990 йилдан ҳозирги вақтгача 140 дан ортиқ мамлакатда ва минтақаларда инсон тараққиёти тўғрисида 600 дан ортиқ субмиллий, миллий ва минтақавий маърузалар чоп этилди.

Инсон тараққиёти тўғрисидаги глобал маъруза инсон тараққиётининг ўлчанадиган жиҳатларига баҳо бериш учун инсон тараққиётининг асосий умумий индексларини белгилаш имконини беради. Бу ***инсон тараққиёти индекси*** (ИТИ), ***нотенгликни ҳисобга олган ҳолда тузатилган ИТИ*** (НТИТИ), ***Гендер нотенглик индекси*** (ГНИ) ва ***Кўп ўлчамли қашшоқлик индекси*** (КҚИ). Инсон тараққиёти тўғрисида миллий маърузалар тузиш билан шуғулланувчи бир қанча гуруҳлар ушбу индексларни миллий эҳтиёжларга мослаштирибгина қолмай, балки маҳаллий даражада инсон тараққиётидаги нотенгликни баҳолаш имконини берадиган янги усуллар ва кўрсаткичларни ишлаб чиқди. Инсон тараққиёти тўғрисидаги бошқа кўплаб маърузалардагидек умумий индексларга қўшимча равишда статистик таҳлилнинг бошқа шаклларида фойдаланиш маърузаларнинг тушунарлироқ бўлишини таъминлайди.

БМТТД инсон тараққиёти тўғрисида қуйидаги глобал маърузаларни чоп этди:

- 1990 й. – Концепция ва ўлчаш
- 1991 й. – ИТни молиялаштириш
- 1992 й. – ИТнинг глобал соҳалари
- 1993 й. – Одамлар иштирок этиши
- 1994 й. – Инсон хавфсизлиги
- 1995 й. – Гендер
- 1996 й. – Иқтисодий ўсиш
- 1997 й. – Қашшоқлик
- 1998 й. – Истеъмол
- 1999 й. – Глобаллашув
- 2000 й. – Инсон ҳуқуқлари
- 2001 й. – Янги технологиялар
- 2002 й. – Демократия
- 2003 й. – Минг йиллик ривожланиш мақсадлари
- 2004 й. – Маданий эркинлик
- 2005 й. – Савдо-сотиқ, ёрдам ва хавфсизлик
- 2006 й. – Сув
- 2007/2008 й. – Иқлим ўзгариши
- 2009 й. – Миграция
- 2010 й. – Концепция ва ўлчаш: 20 йилдан сўнг

Инсон тараққиёти тўғрисидаги минтақавий маърузалар. Минтақавий, миллий, субмиллий даражадаги инсон тараққиёти тўғрисидаги маърузалар минтақавий ёки мамлакат даражасида инсон тараққиёти масалаларига

ёндашувни акс эттиради. Минтақавий маърузалар глобал маърузалар маълумотларига ва таҳлилига таянади. Минтақвий маърузалар муайян соҳада эришилган инсон тараққиётини ўлчаш ва юзага келган вазиятни ўзгартириш учун ўз вақтида чора кўриш имконини беради.

Инсон тараққиёти бўйича минтақавий маърузалар асосан қуйидаги мавзулардаги тадқиқотларга бағишланган: иқтисодий ислохотлар ва давлат маблағлари; атроф-муҳит; гендер тенглик; бошқарув; саломатлик ва ОИВ; инсон ҳавфсизлиги; билим ва маданият; Минг йиллик ривожланиш мақсадлари ва ҳамкорлик; қашшоқлик ва нотенглик; ижтимоий гуруҳлар ва ижтимоий интеграция.

Инсон тараққиёти соҳасидаги **миллий маърузалар** у ёки бу даражада кун тартибидаги миллий сиёсатни акс эттиради. Миллий маърузалар халқ устуворликларига мувофиқ сиёсатни баҳолаш ва таҳлил қилиш, миллий салоҳиятни мустаҳкамлаш, миллий ҳамкорларни жалб қилиш, нотенгликни аниқлаш ва эришилган ютуқни баҳолаш учун восита сифатида қўлланилади. Инсон тараққиёти бўйича миллий маърузаларда муайян мамлакат, жой ва вақтга боғлиқ аниқ мавзуларни танлаш йўли билан инсон тараққиётининг турли жиҳатлари таҳлили жой олган.

Катта ҳудуд ва аҳолига эга мамлакатлар учун (масалан, Россия, Ҳиндистон) БМТТД, шунингдек муайян соҳалар нуқтаи назаридан инсон тараққиёти тўғрисидаги маълумотларга эга **субмиллий (маҳаллий) маърузаларни** тайёрламоқда.

БМТнинг Ўзбекистондаги Тараққиёт дастури 1995-2011 йилларда инсон тараққиётига бағишланган 10 та миллий маърузани чоп этди:

- 1995 Ижтимоий сиёсат
- 1996 Иқтисодий ўсиш
- 1997 Жамият ҳамжиҳатлиги, маданият ва тараққиёт
- 1998 Бозор иқтисодиётига ўтишда демографик, иқтисодий ва ижтимоий ислохотларни олиб боришда давлатнинг роли
- 1999 Ўтаётган асрнинг охириги ўн йиллигидаги тараққиёт таҳлили
- 2000 Кичик ва ўрта бизнес
- 2005 Марказлаштиришни чеклаш
- 2006 Саломатлик
- 2007/2008 Таълим
- 2011 Минтақалар тараққиёти хусусиятлари

Инсон тараққиёти тўғрисидаги маърузаларни қуйидаги манзилдан олиш мумкин: www.hdr.undp.org, www.humandevlopment.uz, www.undp.uz

**Инсон тараққиёти
соҳасидаги қонунчиликни
такомиллаштиришда
парламентлар қандай роль
ўйнайди?**

Бутун дунёда парламентлар уч асосий функцияни бажаради. Булар: вакиллик, қонунчилик ва назорат функциялари. Улар қонунчилик функциясини бажаради, чунки, ўз қонун лойиҳаларини кўриб чиқиш билан бирга улар ҳукумат қонуний лойиҳаларига

тузатишлар киритиш, уларни маъқуллаш ёки рад этиш ваколатига эга.

Инсон тараққиёти соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштиришда парламентнинг ролига келганда, парламент тадқиқ этилаётган соҳаларда реал ва узоқ муддатли ўзгаришларни амалга ошириш бўйича ваколатларга эга. Парламентлар миллий бюджетлардан ресурслар ажратиши, кучли сиёсат йўналишларини белгилаши, мунзоралар ўтказиши, таълим, иш билан таъминланиш, соғлиқни сақлаш, атроф-муҳит соҳасидаги қонунларни қабул қилиши ва такомиллаштириши мумкин. Мисол учун, 2004 йилда Франция парламенти томонидан Конституцияга киритилган атроф-муҳит тўғрисидаги Хартия қабул қилинганидан кейин давлат органлари сиёсати барқарор тараққиётга кўмаклашиши керак, бунда улар атроф-муҳитни асраш ва ундан фойдаланиш, иқтисодий ривожланиш ва ижтимоий ютуққа эришиш юзасидан бир-бирлари билан келишиб олади. Бундан ташқари, атроф-муҳит масалалари бўйича таълим бериш ва ўқитиш конституциявий мажбурият ҳисобланади ва таълим жараёнига киритилган.

Парламент тизимига асосланган давлатларда қонун лойиҳалари расман парламентга киритилади, сўнгра кўриб чиқиш учун тегишли парламент қўмитасига берилади. Президент ҳокимиятига асосланган давлатларда таклиф этилган қонун лойиҳалари дарҳол қўмиталарга берилади, бир қанча қўмиталар томонидан кўриб чиқиладиган қонун лойиҳалари дарҳол бир қанча қўмиталарга тарқатилиши мумкин. Масалан, молиявий жиҳатларга эга таълим тўғрисидаги қонун лойиҳаси таълим қўмитасига ва молиявий қўмига берилиши мумкин. Жуда кўп қонун лойиҳалари қабул қилинадиган мамлакатларда (масалан, АҚШ Конгрессига ҳар йили 10000 дан ортиқ қонун лойиҳалари киритилади) уларнинг кўпчилиги қўмига берилади.

Кўпчилик мамлакатларда доимий парламент қўмиталари киритилган қонун лойиҳаларини ва қонуний таклифларни олдиндан таҳлил қилади. Францияда Миллий Мажлис вакили Кенгаш Бюросига киритилган қонун лойиҳасини ёки қонунчилик таклифини доимий комиссия ваколатига ўтказди, у унинг моҳиятини таҳлил қилиши керак. Қонун лойиҳалари ва қонунчилик таклифлари кўпинча битта доимий комиссия ваколатидан чиқувчи кенг қўламли масалаларга тааллуқли. Шу муносабат билан қонунчилик матнини бир вақтда иккита (ёки бир қанча) комиссиялар томонидан кўриб чиқиш имконияти назарда тутилган: биринчи комиссия унинг мазмун-моҳиятини кўриб чиқса, бошқа комиссиялар хулоса тайёрлайди.

Франция Миллий Мажлиси комиссияларида бюджет лойиҳаси ўзига хос равишда ўрганилади. Унда барча доимий комиссиялар иштирок этади: Молиявий масалалар бўйича комиссия лойиҳанинг мазмун-моҳиятини кўриб чиқади, қолган бешта комиссия унинг муайян қисмларини таҳлил қилади ва

улар бўйича хулосалар тайёрлайди. Ушбу мақсадларда барча комиссиялар ҳар йили бюджет маърузачиларини тайёрлайди, улардан ҳар бирининг ваколати вазирликлардан бирининг бюджетига ёки унинг бир қисмига татбиқ этилади. Натижада бундай маърузачилар сони анча кўпчиликни ташкил қилади. Бюджет маърузачилари томонидан нафақат кўпчиликнинг вакиллари, балки муҳолифат депутатлари тайинланади.

Қонунчилик фаолиятида оғирлик маркази олий вакиллик муассасаси палаталарининг оммавий мажлисларидан комиссияга ўтказилиши бошқа мамлакатларга ҳам хос. Бу жиҳатдан АҚШнинг қўмита тизими энг типикдир, у ерда Конгресснинг асосий фаолияти уларнинг ўзлари томонидан эмас, балки ҳам вакиллар палатаси, ҳам сенат сифатида тузиладиган кўп сонли доимий қўмиталар томонидан амалга оширилади. Айнан Конгресс комиссиялари АҚШ қонунчилик жараёни ўчоғи бўлиб хизмат қилади. Хорижий парламентлар доимий қўмиталарининг роли қонунчилик матнларини палата судига топшириш учун тайёрлаш билан чекланмайди. Улар ушбу матнларнинг доимий қўмиталар оммавий мажлисларида кўриб чиқилишида энг фаол иштирок этади.

Коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши кураш масалалари 1996 йилдаги Давлат мансабдор шахслари ҳуқ-атвори халқаро кодекси, 1996 йилдаги БМТнинг Халқаро тижорат операцияларида коррупция ва порахўрликка қарши кураш тўғрисидаги Декларацияси, 2003 йилдаги БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси¹, 2000 йилдаги БМТнинг Трансмилий уюшган жиноятчиликка қарши конвенцияси² каби ҳужжатларида кўриб чиқилади.

Кўпчилик парламентларда коррупция профилактикаси, унинг олдини олиш ва уни фoш қилиш ҳамда айбдор парламентарийлар ва партияларга санкциялар қўллашнинг махсус механизмлари мавжуд. Айрим механизмлар пул маблағларининг сайланувчиларга таъсир этиши тўғрисидаги ахборотнинг ошкор этилишини кафолатласа, бошқа механизмлар муайян хатти-ҳаракатларнинг ноқонунийлигини белгилайди. Ҳуқ-атвор кодекслари ва улушли қатнашиш рўйхатлари, лоббистик рўйхат, сарфланган харажатлар, молиялаштириш ва сайлов компаниялари қиймати тўғрисидаги ахборотни фoш қилиш, сайлов компанияларини молиялаштиришдаги улушларни чеклаш, молиялаштириш манбалари ҳисобланган ҳукумат ташкилотларида иш билан таъминлашни тақиқлаш, шахсий молиявий манфаатдорлиги билан боғлиқ масалаларга овоз беришни тақиқлаш ва парламентдан кетгач, лоббистик фаолият билан шуғулланишни тақиқлаш каби бошқа механизмларга тааллуқли.

Нидерландия жиноят энг паст бўлган мамлакатлар қаторига киради. Нидерландияда коррупцияга қарши кураш ва унинг олдини олиш тизими коррупцияни аниқлаш масалаларида мунтазам ҳисобот бериш чораларини ва очиқ-ошкораликни, коррупция хатти-ҳаракатлари оқибатларини муҳокама қилиш ва уларни жазолаш чораларини ўз ичига олади. Ҳар йили ички ишлар

---

¹ Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 7 июлдаги 158-ЎРҚ-сонли Қонуни билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари Ахборотномаси. 2008 й. № 7. 349-модда.

² Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2003 йил 30 августдаги 536-II-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 2003 й. № 9-10. 150-модда.

вазири коррупция ҳолатлари аниқланганлиги ва коррупцияга алоқадор шахсларни жазолаш бўйича кўрилган чора-тадбирлар тўғрисидаги маърузани парламентга такдим этади. Оммавий ахборот воситалари коррупцияга қарши курашишда катта роль ўйнайди.

Коррупцияга қарши кураш бўйича Япония тажрибаси коррупцияга қарши курашга қаратилган ягона кодекслаштирилган ҳужжатнинг йўқлиги муаммоларини самарали ҳал қилишга ҳалакит бермаслигини исботлайди. Коррупцияга қарши нормалар кўпчилик миллий қонунларда мавжуд. Сиёсатчилар, давлат ва муниципал хизматчиларга нисбатан тақиқлашга алоҳида аҳамият берилади. Бу тақиқлар, хусусан япон мансабдор шахсининг ҳам хизмат вақтида, ҳам лавозимдан кетганидан кейин хусусий тадбиркорлик билан шуғулланишини сиёсий чеклайдиган кўп сонли чора-тадбирларга тааллуқли. Япония қонунчилиги томонидан сайлов компаниялари, партиялар ва бошқа сиёсий ташкилотларни молиялаштириш қатъий чегараланган, сайловларда номзодлар, сиёсий жамғармалар фойдасига хайр-эҳсонлар қилишнинг қатъий тартиби татбиқ этилган, уларга келиб тушадиган ва улар сарф қиладиган маблағлар бўйича ҳисоб-китоб тартиби белгиланган. Қонун нормаларининг бузилиши ҳам сиёсий ҳадя қилувчи, ҳам қабул қилувчи ҳамда улар ўртасидаги воситачи бўлган шахсларга татбиқ этиладиган санкциялар қўлланишига олиб келади.

**Парламентлар инсон
тараққиёти масалалари
бўйича назорат қилиш
ваколатларини қандай
бажаради?**

Ижро этувчи ҳокимиятни назорат қилиш парламентнинг муҳим функцияларидан бири ҳисобланади. Парламент назоратни амалга ошираётганда саволлар беришга ва ҳукумат, вазирликлар, фуқаролик жамияти аъзоларининг жавобларини талаб қилишга ва зарур бўлса, уларни жавобгарликка тортишга ваколатли. Хорижий парламентаризм амалиётида парламент назорати, энг аввало, ҳукумат фаолиятини ҳамда бюджет сиёсатини ва давлат сиёсатининг бошқа соҳаларини назорат қилишнинг ҳар томонлама ишлаб чиқилган тизимида ўз ифодасини топади. Ялпи мажлисда бюджетни ва уни ижро этиш тўғрисидаги лойиҳани ва ҳисоботни кўриб чиқиш – бу ҳукуматга ва унинг алоҳида вазирларига, энг аввало, молия вазирига нисбатан парламент томонидан олиб бориладиган бевосита назорат шаклидир. Ушбу назорат шакли универсал аҳамиятга эга ва жаҳоннинг барча мамлакатлари парламентлари томонидан қўлланилади. Жаҳоннинг барча мамлакатлари парламентларида депутат сўровлари ёрдамида назорат амалга оширилади ва маъмуриятнинг молиявий фаолияти устидан депутатларнинг назорат қилиши шаклини ўзида ифода этади. Турли ҳукумат муассасаларининг молиявий фаолиятини текшириш мақсадида парламент палатасининг тафтиш комиссиясини ташкил этиш депутат сўрови натижаси бўлиши мумкин.

Хорижий мамлакатлар парламентлари улар учун зарур ахборотни тўплаш учун турли воситалардан фойдаланади. Жумладан, улар ҳукумат аъзолари ва қимматли маълумотларга эга исталган бошқа шахсларнинг гапларини яширинча эшитишни кенг татбиқ қиладди. Франция Миллий Мажлиси

Регламенти доимий комиссиялар ҳукумат сиёсатини назорат қилиш учун парламентнинг қуйи палатасини ахборот билан таъминлашини белгилайди. Бундан ташқари, ваколатли комиссия номидан у ёки бу вазирлик бюджети ҳақида маъруза тақдим этиши керак бўлган парламент аъзоси бутун бир йил давомида доимо ушбу вазирлик томонидан бюджет кредитлари фойдаланилишини назорат қилишга ҳақли. Парламентарийлар жойларда уларни қизиқтирган барча материалларни ўрганиб чиқишлари мумкин, уларнинг вазифаларини енгиллаштирувчи маъмурий ва молиявий тартибдаги барча маълумотлар уларга тақдим этилиши керак. Улар ҳужжатларнинг табиати қандай бўлишидан қатъи назар исталган хизмат ҳужжатларини талаб қилишга ҳақли, махфий ва миллий муҳофизат, ташқи ишлар, давлатнинг ички ва ташқи хавфсизлигига дахлдор ҳужжатлар бундан мустасно. Бунда суд ҳокимиятини ҳокимиятнинг бошқа тармоқларидан ажратишни ҳурмат қилиш шарт этиб қўйилади.

Испанияда парламент палаталари ва уларнинг комиссиялари ўз мажлисларида ҳукумат аъзоларининг бўлишини, исталган ахборотни ва ҳамкорликни талаб қилиши мумкин. ГФР Асосий Қонунининг 43-моддасида шундай дейилади: Бундестаг ва унинг қўмиталари Федерал ҳукуматнинг исталган аъзоси иштирок этишини талаб қилиши мумкин. Франция Миллий Мажлисининг баъзи доимий комиссиялари, хусусан маданият, оила ва ижтимоий муаммолар, шунингдек ишлаб чиқариш ва айирбошлаш бўйича комиссиялар кўпинча профессионал доира вакиллари суҳбатини яширин эшитади.

Швейцарияда Кантонлар кенгаши ҳукуматни назорат қилиш учун мунтазам асосда ишлайдиган иккита махсус комиссиядан фойдаланади. Биттаси бошқарув ва маъмуриятга ихтисослашган, бошқаси эса молиявий масалалар билан шуғулланади. Ҳукумат фаолиятининг барча соҳалари назорат остига олинади. Ушбу комиссиялар ахборотдан, барча федерал маъмурий органлар, расмий ва хусусий шахслардан чексиз фойдаланиши мумкин. Баъзи ҳолатларда комиссиялар гувоҳларнинг кўрсатмаларини ёзиб олиши, экспертлардан сўраши ёки исталган турдаги ҳужжатлаштиришни амалга ошириши мумкин.

Парламент назорати шакли сифатида *парламент эшитуви қўлланилади* ва жаҳоннинг кўпчиликлари парламентлари томонидан у анча муваффақиятли амалга оширилади. Парламент демократиясига асосланган кўпчилик мамлакатларда парламент эшитуви доимий қўмиталар томонидан тингланади ва зарур ахборотни олиш ҳамда жамоатчилик ва давлат органлари эътиборини давлат сиёсатининг муҳим масалаларига жалб қилиш мақсадини назарда тутди. Ижро-этувчи органлар раҳбарлари, машҳур жамоат арбоблари, касаба уюшмалари вакиллари, олимлар, мутахассис-экспертлар, журналистлар эшитишга жалб этилади.

31-қўшимча. АҚШда парламент эшитувлари

АҚШдаги парламент эшитувлари кенг жамоатчилик доираларида энг кўп муносабат билдириладиган эшитувлар ҳисобланади, дейиш мумкин. Ушбу мамлакатда парламент эшитувлари АҚШ Конгресси фаолиятининг энг муҳим шаклларида бири ҳисобланади. Эшитув қонун чиқарувчиларга профессионал фикрларни ва экспертларнинг турли баҳоларини тезкор ҳисобга олиш имконини беради. Қонунчилик жараёни босқичлари орқали билл ўтказишда турли фикрлар кескинлашиши ёки улар ўртасидаги тафовут жуда оз даражага келтирилиши эшитувнинг мақсади ҳисобланади. АҚШ Конгресси парламент эшитувлари ва текиширувлари давомида исталган мансабдор шахсни чақириш ва исталган ҳужжатларни тақдим этишни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Қатнашчилар (уларни АҚШда гувоҳлар ва ўз эксперт баҳоларини таклиф этадиган шахслар деб атайдилар) қўмита томонидан хат, ҳар куни Конгресс Бюллетени маълумотномасини эълон қилиш орқали, чақирув қоғози орқали таклиф этиладилар ва кўрсатмалар берадилар. Қўмита муҳокама қилинаётган масалага алоқадор ҳужжатларни, аудио, видео ёзувларни кўриб чиқади. Мисол учун, 2010 йил июль ойида АҚШ Вакиллар палатасининг халқаро ташкилотлар, инсон ҳуқуқлари ва назорат кичик қўмитаси “БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадларига эришиш: ҳамкорлик орқали тараққиёт” мавзuida эшитув ўтказди. Эшитувда фуқаролик жамияти институтлари вакиллари қатнашдилар.

Қондага кўра эшитув очик ўтказилади, кўпинча телевидение орқали кўрсатилади. Регламентда алоҳида назарда тутилган ҳолларда эшитув ёпиқ эшиклар ортида ўтказилади. Эшитув Вашингтонда ёки муҳокама қилинаётган муаммолар билан бирор-бир тарзда боғлиқ бўлган шаҳарда, штатда ўтказилиши мумкин. Умуман олганда эшитув давлат сиёсатининг юқори сифатини ва ҳукумат қарорларини қабул қилишдаги зарур вазминликни таъминлашга қаратилган. АҚШ Конгрессидаги парламент эшитувлари шундай қилиб киритиладиган қонун лойиҳаларини танлаш ва экспертизадан ўтказиш воситаси ҳисобланади. Қонун лойиҳаларининг фақат 6 фоизи қонунларга айланади. Ушбу рақам бир неча йиллардан буён сақланиб келмоқда ва кўпчилик қонун лойиҳалари йўлидаги асосий филтрловчи ролни ўйнайди. Қўмиталар томонидан амалга ошириладиган ихтисосли қўмиталар ушбу танлашда муҳим ўрин тутди.

Германия Федератив Республикасида парламент назорати Бундестагнинг устуворлиги ҳисобланади. Ушбу қонунчилик органида "саволлар соати" бор. Ушбу соатда статс-котиблар ҳукумат номидан парламентда оғзаки саволларга жавоб берадилар. Агар вақт тамом бўлганлиги сабабли саволлар соати тўхтатилса, очик қолган саволларга Федерал ҳукумат

ёзма равишда жавоб беради. Сўровлар хусусий ва умумий сўровларга бўлинади. Умумий сўровлар, масалан, Федерал ҳукуматга фракция ёки Бундестаг депутатларининг беш фоизи томонидан юборилиши мумкин, Федерал ҳукуматнинг жавоби эса ўз-ўзидан Бундестаг кун тартибига киритилади. Бюджетни тасдиқлаш ҳукуқи парламентга ҳукумат фаолияти устидан назорат қилишнинг ишончли воситасини беради. Бюджет қўмитаси кейинги бюджет йилида ижро этувчи ҳокимият таъминоти учун қанча маблағ сарфланишини аниқлаш учун федерал вазирликлар томонидан тайёрланган бюджетнинг ҳар бир лойиҳасини ҳукумат билан муҳокама қилади.

Буюк Британияда парламент қўмиталари томонидан назоратни ҳар бир сессиянинг бошланишида Парламент томонидан 15 кишидан иборат таркибда сайланадиган Оммавий ҳисобот қўмитаси амалга оширади. Қўмитага анъанавий равишда муҳолифат вакили бошчилик қилади. Қўмита молиявий назорат соҳасида кенг ваколатларга эгадир. Унинг ваколатига қуйидагилар киради: а) ҳукумат сиёсати турли йўналишларининг самарадорлиги ва иқтисодий асосланганлигини аниқлаш мақсадида Бош назоратчи ва аудиторнинг маърузаларини кўриб чиқиш, давлат хизматчилари орасида коррупция ҳолатларини аниқлаш; б) ҳукумат идоралари сарфларининг тўғрилиги ва зарурлиги устидан назорат қилиш. Қўмита ўз хулосалари ва тавсияларини Парламентга юборади. Парламент ҳар бир сессияда бир кунни ана шу хулоса ва тавсияларни муҳокама қилишга бағишлайди.

Бюджет ва молия назорати парламент назорати тизимида алоҳида ўринда туради. Кўпчилик Европа мамлакатларида бюджет ижроси ва давлат маблағлари сарфланиши устидан парламент назорати самарадорлигини ошириш учун Ҳисоб палатаси типдаги ихтисослаштирилган коллегиял орган ташкил этилади. Австрия, Бельгия, Болгария, Венгрия, Греция, Испания, Италия, Португалия, Руминия, Франция, ГФРда назорат органлари мана шундай ном билан аталади. Польшада ушбу типдаги орган Олий назорат палатаси, Словенияда – Ҳисоб суди, Финляндияда – Тафтиш идораси деб аталади. Европадаги бир қанча давлатларнинг Конституциялари Ҳисоб палаталарини бюджет ижроси устидан назорат қиладиган парламент органи жумласига киритади. Австрия, Венгрия мана шундай давлатлар сирасига киради. Айрим мамлакатларда Ҳисоб палаталари молиявий назоратнинг мустақил олий органи мақомига эга (Болгария, Испания, Польша, ГФР). Ҳисоб палаталарига суд органларининг айрим функциялари берилиши мумкин. Греция, Италия, Португалия, Франция, Словения сингари мамлакатларда мана шундай функциялар берилган. Ушбу назорат органларининг парламентга ҳисобот бериши бюджет ижроси устидан назорат қилишнинг характерли хусусияти ҳисобланади.

Бир қанча мамлакатларда ҳисоб палаталарига хос функциялар ўз конституцияларига мувофиқ парламентнинг мансабдор шахслари – Данияда – аудиторлар, Латвия, Литва, Эстонияда давлат назоратчилари, Ирландияда давлат тафтишчилари томонидан бажарилади. АҚШда 1921 йилда асос солинган Бош тафтиш бошқармаси Конгрессни "парламент томонидан ажратилган бюджет маблағларидан оқилона, қонуний ва самарали

фойдаланиш" тўғрисида хабардор қилади ва текширилаётган ташкилотлар ишини такомиллаштиришга йўналтирилган тавсияларни ишлаб чиқади. Бош тафтиш бошқармасига бошчилик қиладиган Бош тафтишчи ҳар икки партия ва ҳар икки палата аъзоларидан иборат бўлган махсус комиссиянинг тақдимномаси бўйича Президент томонидан 15 йилга тайинланади (Президент комиссия таклиф этадиган 5-6 номзоддан бирини танлайди).

**Парламентлар ўз
вакиллик
функцияларни қандай
амалга оширадилар?**

Кўпчилик парламентлар жамоатчилик билан алоқа қилиш хизматига эга бўлади. Ушбу хизматлар парламент ва жамият ўртасида ахборот айирбошланишини таъминлайди. Бир қанча мамлакатларда парламентлар тузилмасида ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотлар, ҳукумат ва бошқа манфаатдор томонлар билан алоқалар бўйича хизматлар мавжуд. Қонунлар лойиҳаларини оммавий муҳокама қилиш фуқароларнинг парламентарийлар билан тўғридан-тўғри алоқа қилиши шакллари орасида муайян роль ўйнайди. Европа мамлакатлари тажрибаси шуни кўрсатадики, бундай муҳокамалар ҳам давлат даражасида, ҳам минтақавий ва маҳаллий даражаларда ўтказилади. АҚШда федерал даражада оммавий муҳокамалар ўтказилмайди, бундай муҳокамалар фақат штатларда ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш даражасида ўтказилади. Айрим парламентлар фуқароларнинг сиёсий жараёнлардаги иштирокини таъминлашга қаратилган ўз телеканал ва радиостанцияларига, веб-сайтларига ва нашрларига эга. Айрим мамлакатларда парламентлар сайловчилар билан алоқа қилиш бўйича офислар ташкил этиш ва хизмат сафари харажатларини қоплаш учун парламентарийларга маблағ ажратади. Парламент фаолиятининг очиқ-ошкоралиги унинг вакиллик функцияларини амалга оширишда муҳим аҳамиятга эгадир, чунки парламентнинг очиқлиги ва парламентарийлар билан алоқа мавжуд бўлмаганда фуқаролар парламентда уларнинг манфаатлари қанчалик муқобил ифодаланганлигини назорат қила олмайдилар.

Кўпчилик мамлакатларда парламентлар ҳамкорликнинг турли шакллари билан фойдаланиб ўсиб келаётган авлод билан алоқа қилишга муҳим аҳамият беради. Булар:

- парламент мажлислари вақтида экскурсия қилиш, ёшларнинг ўз ҳудудий тузилмаларидан парламентдаги вакиллари билан учрашуви, қонунчилик, парламент функциялари, электорал тизим тўғрисидаги маърузалар;

- долзарб муаммолар бўйича учрашувлар, мунозаралар, маърузалар ташкил этишда талабаларга жой бериш, ёрдам бериш;

- “болалар” ёки “ёшлар” парламентлари билан ҳамкорлик қилиш, парламентда ролли ўйинларни ташкил этишда ёрдам бериш.

Норвегияда парламентнинг “ёшлар саҳифалари” сайтида хатти-ҳаракатларнинг турли вариантлари таклиф қилинади (масалан, парламент аъзосидан интервью олиш), ўқув маркази мавжуд (“мини-Тинг”). Бу ерда юқори синфлар ўқувчилари учун парламент иши, сиёсат ва демократия тўғрисида билим берадиган уч соатли ролли ўйинлар ўтказилади. **Нидерландияда** парламент ҳузурида “Миллий ёшлар форуми” фаолият

кўрсатади. Форум палаталарнинг кўмиталари ва бошқа таркибий бўлинмалари билан биргаликда мажлислар ўтказади. **АҚШда** Конгресснинг ҳар икки палатаси “Ёшлар хизмати дастури”ни қўллаб-қувватлайди. Дастур доирасида коллежлар талабалари Конгрессда стажёр сифатида ишлайдилар.

32-қўшимча. Ахборот коммуникация технологияларини парламент фаолиятига жорий этиши

“Электрон парламент – 2009” халқаро конференциясида “ахборот технологиялари фуқароларга мунозара қилиши ва унда қатнашиши имконини беради, парламентнинг ҳисобот беришини оширади”, - деб таъкидланди. Ҳозирги дунёда ахборот – фуқарога давлат органлари билан алоқа қилишида таъсирчанроқ бўлишига ёрдам берадиган калит.

2001 йилда Финляндия “Давлат бошқаруви соҳасидаги электрон хизматлар тўғрисида”ги Қонунни қабул қилган дастлабки давлатлардан бирига айланди. Ушбу Қонуннинг асосий мақсади давлат бошқаруви хизматларининг масъулияти, тезкорлиги ва фаолият кўрсатиши ваколатлилигини оширишдан иборатдир. Қонунда давлат бошқаруви органлари ва уларнинг мижозларининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлиги тўғрисидаги қоидалар мавжуд. Ҳозирги вақтда Финляндияда идораларнинг 90 фоизидан ортиги фуқароларга ўз хизматларини Интернет орқали кўрсатади. Ушбу хизматлар буюртмалар ва сўровлар, юридик ҳужжатлар бериши, фуқароларни миллий лойиҳалардан хабардор қилиши, бўш иш ўринлари ҳақида хабар бериши ва маълумот олиши имкониятлари ва бошқа хизматлар билан боғлиқдир. Ўз навбатида, Финляндиянинг парламенти – Эдускунта ўзи томонидан ишлаб чиқилган қонунлар ва ҳужжатлардан фуқароларнинг фойдаланиши имкониятини беради. Финляндия фуқаролари Интернет ёрдамида барча қонунлар, норматив ҳужжатлар, юридик қарорлар ва давлат битимларини назорат қилишлари мумкин.

Жанубий Африка Республикаси парламенти 2009-2014 йилларга мўлжалланган “Электрон парламентдан электрон демократияга” деб номланган бешиклик стратегияни тасдиқлади. Стратегиянинг парламент демократиясида фуқароларнинг қатнашиши маданиятини оширишдан иборат ва интерактив веб-сайт ва веб-телевидение ташкил этилишини ўз ичига олади. Бир қанча мамлакатларда ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотлар парламентлар билан алоқа қилиш учун веб-сайтлар (Австралия – OpenAustralia.org, Франция – NosDeputes.fr, Италия – OpenParlamento.it, Буюк Британия – TheyWorkForYou.com, АҚШ – OpenCongress.org) яратиш йўли билан фуқароларга қўшимча хизматлар кўрсатади.

**Гендер тенгликни
таъминлашда
парламентнинг роли
нимадан иборат?**

Иқтисодий ва молиявий ресурслардан фойдаланиш ҳамда улар устидан назорат қилиш жиҳатидан аёлларнинг тенг имкониятлари гендер тенгликни таъминлаш, аёлларнинг ҳуқуқлари ва имкониятларини кенгайтириш ҳамда тенг ҳуқуқли

ва барқарор иқтисодий ўсиш ва ривожланишга эришиш нуктаи назаридан принципиал аҳамиятга эга. Иқтисодий ва молиявий ресурсларни тақсимлаш соҳасида гендер тенглик аёлларнинг фаровонлиги даражасини оширишга ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтиришга кўмаклашибгина қолмай, балки ривожланиш, шу жумладан қашшоқлик кўламини камайтириш ва иқтисодий ўсишни таъминлаш соҳасида бир қатор муҳим мақсадлар учун ижобий самара беради. Тенгсизлик муаммосини ҳал этиш учун чора-тадбирлар кўраётган давлатлар, халқаро ташкилотлар, корпорациялар, аёллар ташкилотлари, ишчилар ҳаракати ва фуқаролик жамиятининг бошқа сегментлари сони ошмоқда. Аёлларнинг ҳолати бўйича тўртинчи Бутунжаҳон конференциясининг саъй-ҳаракатлари Пекин Дастурида аёлларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини кенгайтириш қашшоқликни тугатиш нуктаи назаридан катта аҳамиятга эга эканлиги эътироф этилди.

Бир қанча муҳим масалаларни ҳал этиш жараёнида аёлларнинг иштирок этиши амалий роль ўйнаганлигининг кўплаб исботлари мавжуд. АҚШнинг катта раҳбар ходимлар тоифасига кирадиган минг нафар юқори лавозимли давлат хизматчилари ўртасида ўтказилган сўров ҳукумат муассасаларида ишлаётган аёлларнинг сони билан ушбу муассасанинг гендер тенгликни таъминлашга интилиши ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд эканлигини кўрсатди. Ҳиндистоннинг маҳаллий давлат бошқаруви органларида ишлаётган аёллар ўртасида ўтказилган тадқиқот натижасида сайланган аёл раҳбарлар турли ижтимоий неъматлар (шу жумладан, йўллар, касалхоналар, санитария, транспорт соҳасидаги объектлар, болага қараш марказлари ва акушеркалар тайёрлаш) қуриш, таъмирлаш ва уларни фойдаланишга беришга ресурсларни иштиёқ билан ажратганлиги ҳамда кам харажатлар билан олдинга қўйилган мақсадларга эришганликлари аниқланди. Улар, шунингдек аёллар томонидан талаб қилинадиган ижтимоий эҳтиёжларга ресурсларни кўпроқ ажратган.

Бутун жаҳон парламентларида аёл-парламентарийлар сони ўсмоқда. Айрим мамлакатларда парламентда аёллар вакиллигининг ўсиши гендер квоталар жорий этилишининг натижаси ҳисобланади. Айни вақтда бошқа мамлакатларда бу бошқа омилларга, шу жумладан жамиятда аёлларнинг ролини янгича тушуниш билан боғлиқ. Парламентга сайланадиган аёллар сонининг ўсиши қонун ижодкорлиги жараёнида аёлларнинг манфаатлари ва фикрини ҳисобга олиш имкониятини беради. Мамлакатларнинг тобора кўпчилиги квоталар стратегиялар тизимини ўз ичига оладиган ижобий саъй-ҳаракатлар сиёсатида ўтмоқда, аёл-етақчилар тайёрлаш дастурларини ишлаб чиқмоқдалар, эркаклар билан аёллар ўртасидаги амалдаги тенгликни таъминлаш чораларини кўрмоқдалар. Статистика ўз парламентлари ва ҳукуматларида аёллар 25-30 фоиздан кам бўлган давлатлар оналик ва

болаликни муҳофаза қилиш, бола ҳуқуқлари, ижтимоий муҳофаза муаммоларини ҳал этишда қийинчиликларга дуч келаётганлигидан далолат беради.

БМТнинг статистика маълумотларига кўра парламентларда аёлларнинг вакиллиги бутун дунёда аста-секин ўсиб бормоқда ва 2010 йилга келиб рекорд кўрсаткичга – 19 фоизга етган. Парламентарийларнинг фақат 11 фоизи аёллар бўлган 1995 йилга таққослаганда жаҳонда ўсиш 67 процентга етган. Аёллар фақат 26 мамлакатда парламентларнинг қуйи палаталарида 30 фоиздан ортиқ ўринни эгаллайди ва фақат 7 мамлакатда ушбу кўрсаткич 40 фоиздан юқори. 2010 йил январь ойидаги ҳолатига кўра парламентларнинг 269 палатасидан фақат 35 тасида аёллар раис ўриндигини банд қилган (бу 13 фоизни ташкил этади), бу 1995 йилдагига қараганда сезиларли даражада кўпдир. Ўшанда фақат 24 нафар аёл раис бўлган.

33-қўшимча. Айрим давлатлар парламентида аёллар сони
(31.01.2011 йилги ҳолатига кўра)

Ўрни	Мамлакат	Қуйи палата ёки бир палаталик парламент				Юқори палата ёки сенат			
		Сайлов санаси	Депутатлар сони	Аёллар	% женщин	сайлов санаси	Депутатлар сони	Аёллар	% Аёллар
1	Руанда	09 2008	80	45	56.3	10 2003	26	9	34.6
2	Швеция	09 2010	349	157	45.0	---	---	---	---
3	ЖАР	04 2009	400	178	44.5	04 2009	54	16	29.6
4	Куба	01 2008	614	265	43.2	---	---	---	---
5	Нидерландия	06 2010	150	61	40.7	05 2007	75	26	34.7
19	Германия	09 2009	622	204	32.8	---	69	15	21.7
53	Буюк Британия	05 2010	650	143	22.0	---	733	147	20.1
“	Ўзбекистон	12 2009	150	33	22.0	01 2010	100	15	15.0
63	Франция	06 2007	577	109	18.9	09 2008	343	75	21.9
72	АҚШ	11 2010	435	73	16.8	11 2010	100	17	17.0
84	Россия	12 2007	450	63	14.0	---	169	8	4.7
96	Япония	08 2009	480	54	11.3	07 2010	242	44	18.2

Ижро этувчи ҳокимият органларида аёлларнинг вакиллиги кўпайиши суръатлари қонун чиқарувчи ҳокимиятдаги вакилликка қараганда паст. 2010 йилдаги маълумотлар бўйича сайланган 151 нафар давлат бошлиқларидан фақат тўққиз нафари (6%), 192 ҳукумат бошлиқлардан 11 нафари (6%) аёллардир. Ушбу кўрсаткичлар 2008 йилдагига қараганда юқори. 2008 йилда фақат етти аёл давлат бошлиғи ва саккиз аёл ҳукумат бошлиғи бўлган. Аёл вазирларнинг ўртача улуши 16 фоизни ташкил этади ва фақат 30 мамлакатда 30 фоиздан ортиқни ташкил этади. Бошқа жиҳатдан, жаҳоннинг 16 мамлакатада бирорта ҳам аёл вазир йўқ.

Жаҳоннинг бир қанча мамлакатларида ижобий саъй-ҳаракатлар йўли билан сиёсий жараёнларда аёлларнинг иштирокини кенгайтиришнинг муваффақиятли стратегияси ишлаб чиқилган. Квоталаш, пропорционал вакиллик, сиёсий партияларда аёллар мақомини мустаҳкамлаш чоралари, аёллар сиёсий партияларини шакллантириш, партиялар ичида аёллар бирлашмаларини ташкил этиш ва партиялараро бирлашмалар тузилишига кўмаклашиш сингари стратегия аёлларнинг муайян сони ёки фоизини таклиф этиш кафолати мақсадида аёлларнинг сиёсий жараёнларда иштирокини таъминлаш ишида муҳим эканлигини кўрсатди. Квоталар номзодлар кўрсатиш жараёнида қўлланилади, ёхуд сайловлар тамом бўлгандан кейин қўлланилади. Кейинги ҳолатда квоталаш партия эгаллаган ўринлар сонига боғлиқ. Квоталар аёлларнинг сиёсий жараёнларда иштирокини кенгайтиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиши мумкин.

Танланган тизимлар, квоталар ажратиш ва сиёсий партиялар томонидан кўрилатган бошқа махсус чоралар ҳокимият органларида аёллар вакиллиги кўпайишининг асосий сабаблари бўлиб қолмоқда. 2009 йил якунлари бўйича бундай чора-тадбирлар кўрилган мамлакатларда аёл депутатлар сони ўртача 27 фоизга етди, махсус чоралар қўлланмаганда парламентларга сайланган аёллар улуши фақат 14 фоизни ташкил этди¹.

Гендер тенгликни таъминлашда сиёсий партиялар қандай роль ўйнайди?

Сиёсий партиялар аёлларнинг парламентда ва қарорлар қабул қилиш жараёнида қатнашишини таъминлаш-да муҳим ўрин тутди. Партиялар гендер квоталарни ва номзодларни танлашнинг бошқа механизмларини танлаш ҳуқуқига эга. Кўпчилик ҳолларда партиялар аёлларни ташкилий ишларга, сайлов кампаниялари вақтида жалб этадилар. Бир қанча давлатларда аёллар партиялари ташкил этилган. Бундай партиялар аёлларнинг сиёсатда қатнашишига қаршилик кучли бўлган жойларда зарур. Аёлларнинг партия ички бирлашмалари муҳим механизм ҳисобланади. Унинг ёрдамида партия дастурига ва унинг сиёсатига таъсир кўрсатишлари мумкин. Партиялараро бирлашмалар кўмиталар ишини ташкил этиш, эшитиш ва мулоқотлар ўтказиш йўли билан сиёсий ҳаётда гендер тенглик маданиятини шакллантириш мақсадида парламент ичида ва унинг ташқарисида ташкил этилиши мумкин.

Жаҳоннинг кўплаб мамлакатлари гендер тенглик тўғрисидаги миллий қонунларни қабул қилган. Гендер тенглик тўғрисидаги миллий қонунчилик аёлларнинг ҳуқуқларига риоя қилиш ва уларнинг мамлакат, минтақанинг сиёсий ҳаётида иштирокини таъминлашнинг асоси ҳисобланди. Германияда қарорлар қабул қилиш жараёнида эркаклар ва аёлларнинг мувозанатли қатнашиши Пекин ҳаракат Дастурини имплементация қилиш бўйича миллий стратегиянинг бир қисми ҳисобланади. Бир қанча мамлакатларда гендер сиёсат амалга оширилишини таъминлаш мақсадида гендер тенгликни таъминлайдиган институционал база яратилган. Мисол учун гендер тенгликни таъминлашнинг

¹ 2010 йил учун Минг йиллик Декларациясида ифодаланган ривожланиш соҳасидаги мақсадларни амалга ошириш тўғрисида маъруза. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти. Нью-Йорк. 25-б.

Норвегия модели учта турли давлат органларидан иборат – Болалар ва оила ишлари вазирлиги, Гендер тенглик масалалари бўйича Омбудсман ва Гендер тенглик масалалари бўйича Комиссия. Германияда оила, кекса кишилар ва аёллар бўйича федерал вазир лавозими таъсис этилган.

Инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилишда парламентнинг роли нималардан иборат?

Парламент қонунчиликни такомиллаштириш, халқаро шартномаларга риоя қилиш, ратификация қилиш, сиёсий партияларнинг фаолияти орқали инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш йўли билан инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш жараёнида

фундаментал роль ўйнайди. Парламентлар, шунингдек халқаро шартномалар талабларини бажариш тўғрисида давлатнинг ҳисобот беришини ва ушбу шартномалар билан ташкил этилган назорат органлари тавсиялари ижро этувчи ҳокимият томонидан бажарилиши жараёни устидан назорат қилишда фаол роль ўйнайдилар.

Кўпчилик мамлакатларда инсон ҳуқуқлари бўйича шартномаларда мустаҳкамланган принциплар ва стандартлар ҳамкорлик ва инсон тараққиёти мақсадларида дастурларни ишлаб чиқиш учун йўналиш бўлиб хизмат қилади. Ҳуқуқни ҳимоя қилиш билан боғлиқ ёндашиш барча секторларда, шу жумладан соғлиқни сақлаш, таълим, давлат бошқаруви тизими, сув таъминоти ва санитария, ОИВ/ОИТС, бандлик ва меҳнат муносабатлари, шунингдек ижтимоий таъминот ва иқтисодий фаровонлик соҳаларида дастурларни ишлаб чиқишда йўналиш ҳисобланади. Масалан, соғлиқни сақлаш масалалари АҚШ Конгрессида қизгин муҳокама қилиниши бундан далолат беради. Ундан кўпчилик америкаликларни тиббий суғурта билан таъминлаш ва соғлиқни сақлашга, суғурта полислари тўлашга улкан харажатларни қисқартириш мақсади кўзда тутилади.

Қонун ижодкорлиги парламентнинг инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ ишининг жиҳатларидан бири ҳисобланади ҳолос. Давлат бюджетининг қабул қилиниши ҳам айрим одамларнинг ҳуқуқлари учун катта оқибатларга олиб келади. ***БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциясида***¹ давлат ушбу шартномада назарда тутилган ҳуқуқларни таъминлаш учун “ўзидаги мавжуд ресурслардан энг кўп даражада” фойдаланиш чоралари кўриши кераклиги назарда тутилади. БМТнинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги Пактида ҳам ана шундай қоида мавжуд. Мақсад маблағларни тақсимлаш ҳақида қарор қабул қилишда айнан мана шу ҳуқуқларга биринчи даражали аҳамият берилишидан иборат. Инсоннинг барча ҳуқуқларига кўмаклашиш ва уларни ҳимоя қилиш молиявий маблағларни талаб қилади. Масалан, таълим олиш ҳуқуқини таъминлаш ва соғлиқни тегишли даражада сақлаш фаолиятининг кенг қўламли йўналишлари ҳисобланади ва давлат бюджетига катта юк бўлиб тушади.

¹ Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1992 йил 9 декабрдаги 757-ХП-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси. 1993 й. № 1. 41-модда.

Бир неча миллий парламентлар инсон ҳуқуқлари соҳасида саъй-ҳаракатларнинг аниқ режаларини қабул қилди. Ушбу режаларнинг айримлари халқаро шартномалар асосида қабул қилинди, масалан, улар сирасига бола ҳуқуқлари, гендер тенглик, одам савдосига қарши кураш ёки имкониятлари чекланган шахсларнинг ҳуқуқларини таъминлашни киритиш мумкин.

Бундан ташқари, парламентлар фуқароларнинг шикоятларини кўриб чиқиш масалаларида муҳим роль ўйнайдилар. Бир қанча мамлакатларда фуқароларни қабул қиладиган ва шикоятларни кўриб чиқадиغان, бузилган ҳуқуқлар тикланишига кўмаклашадиغان омбудсманни тайинлаш парламентнинг устуворлигига киради. Германияда ҳам федерал даражада, ҳам ерлар даражасида аҳолидан яқка тартибдаги шикоятларни кўриб чиқиш учун махсус парламент кўмиталари ташкил этилган.

Бир қанча парламентлар инсон ҳуқуқлари бўйича сиёсий кўмита таъсис этган. Бирлашган Қиролликдаги Инсон ҳуқуқлари бўйича Қўшма кўмита энг таъсирчан кўмита ҳисобланади. Кўмита Жамоа палатасининг 12 нафар ва лордлар палатасининг 12 нафар аъзосидан ташкил топган. Кўмита инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳолатнинг мавзули текширишларини ўтказди ҳамда ўзининг хулосалари ва тавсиялари ҳақида парламентга ахборот беради, ҳукуматнинг барча қарорларини таҳлил қиладди ҳамда уларнинг инсон ҳуқуқлари учун муҳим оқибатларга эга бўлганларини кейинчалик ўрганиш учун танлаб олади. У, шунингдек Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа судининг қарорига жавобан ҳукумат томонидан кўрилатган чораларни ҳам таҳлил қиладди. ГФР Бундестагининг инсон ҳуқуқлари ва мурувват ёрдами кўмитаси 14-қақриқ мобайнида таъсис этилган (1998-2002) ва 546 масалани ўз ичига оладиган кенг ваколатларга эга, улардан 70 таси бўйича асосий кўмита сифатида иш кўради. Булар: қийноқларга қарши кураш; терроризмга қарши кураш шароитларида инсон ҳуқуқлари; ўлим жазоси; аёллар ҳуқуқлари; болалар ҳуқуқлари; миграция сиёсати; ирқчилик; матбуот эркинлиги; мурувват ёрдами ва бошқалар.

Айрим парламентларда инсон ҳуқуқлари бўйича тузилма партиявий ва партиядан ташқари гуруҳлар таъсис этиш йўли билан норасмий ва масалаҳат хусусиятига эга бўлади. Унинг натижасида инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича қарор қабул қилинадиган мунозаралар доимий кўмиталарда, масалан, юридик ёки ижтимоий жиҳатлар билан шуғулланадиган кўмиталарда олиб борилади.

Парламент Минг йиллик ривожланиш мақсадларига ва иқтисодий ривожланиш мақсадларига эришишда муҳим восита бўлгани ҳолда мамлакатни ривожлантириш жараёнида салмоқли роль ўйнайди. Парламент ривожланиши инсон тараққиёти концепциясига эришишга кўмаклашади, чунки парламентарийлар ушбу мақсадлар уларнинг фойдаси учун ишлаб чиқилган сайловчиларни ифодалайди. Жумладан, камбағалликни камайтириш бўйича чора-тадбирларни режалаштиришда парламентнинг фаол роли барқарор иқтисодий ва экологик ривожланиш жараёнида жамоатчиликнинг кенгрок иштирок этишини таъминлайди. Энг ривожланган мамлакатлар бўйича БМТ конференциялари ва минтақавий кенгашларининг парламент сегменти иши парламентарийлар иштирокининг мисолларидан бири ҳисобланади. Бундай

конференциялар ва кенгашларда энг ривожланган мамлакатлар учун саъй-ҳаракатлар дастурларини амалга оширишда парламентларнинг роли таҳлил қилинади.

**Инсон тараққиёти соҳасида
халқаро ва минтақавий
интеграция жараёнида
парламент қандай
қатнашади?**

Бу жиҳатдан Европарламент сифатида минтақавий парламент тажрибаси қизиқарлидир. Европа парламентининг қонун ижодкорлиги функцияларидан фарқ қилган ҳолда назорат функциялари жиддий аҳамиятга эга. Европа Иттифоқи Комиссияси

парламент ёки унинг аъзолари томонидан бериладиган саволларга оғзаки ёки ёзма жавоблар беришга мажбурдир. Европа Иттифоқи Комиссиясига нисбатан порицания тўғрисидаги резолюция назоратнинг ўзига хос воситаси ҳисобланади. Шунингдек, петицияларни, яъни фуқароларнинг сўровлари ва шикоятларини кўриб чиқиш бўйича ваколатлар Европа парламентининг ваколатларига тегишлидир. Европа парламентида кўпчилик мурожаатлар атроф-муҳит ифлос қилиниши, ижтимоий нафақага бўлган ҳуқуқларнинг бузилиши, божхона қонунчилиги такомиллашмаганлиги устидан шикоят қилиш билан боғлиқ. Парламент, ўз навбатида, аъзо-давлатларга таъсир кўрсатиш учун петициялар ҳуқуқидан фойдаланишга интилади. Парламентга тушадиган петициялар петициялар бўйича комиссия томонидан кўриб ва ўрганиб чиқилади. Комиссия Европа Иттифоқи органлари ва аъзо-давлатлар учун тавсиялар билан биргаликда маъруза тайёрлайди.

**34-қўшимча. Парламент ва атроф муҳитни муҳофаза
қилиш (энг яхши амалиёт)**

Хорижий мамлакатлар парламентлари фаолияти амалиётини таҳлил қилиш парламентарийлар атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва экология масалалари бўйича қарорлар қабул қилиш жараёнига муҳим таъсир кўрсатаётганлигидан далолат беради. Жаҳоннинг кўпчилик парламентларида экология муаммоларини қонунчилик йўли билан ҳал этиш масалалари бўйича ишлашга муҳим ўрин ажратилган. Шу билан бирга давлат ва халқаро даражаларда қарорлар қабул қилиш жараёнига парламентарийларнинг жалб этилганлиги даражаси турлича. Бир қанча мамлакатларда, масалан, Швеция ва Францияда Экологик кодекслар қабул қилинган.

Австрия парламентининг атроф муҳит муҳофазаси қўмитаси атроф муҳитга тўғридан-тўғри тегишли бўлган масалалар билангина шуғулланиб қолмасдан, балки қишлоқ ва сув ўзгаришлари, сувни ҳимоя қилиш масалалари билан ҳам шуғулланади. Парламент аъзолари ҳукумат тайёрлайдиган муҳим қонун лойиҳалари муҳокамасида, олий даражадаги учрашувларда вазирликлар делегациялари ишида қатнашадилар.

Бельгия парламентининг соғлиқни сақлаш, атроф муҳит ва интеграция бўйича қўмитаси федерал даражадаги ваколатларга тегишли бўлган масалалар билан шугулланади. Булар: атроф муҳитни муҳофаза қилиш, соғлиқ, энрегетиканинг айрим масалалари, масалан, энергиянинг муқобил манбаларидан фойдаланиш ва уни ривожлантириш, иқлим ўзгариши ва барқарор ривожланиш. Қўмита аъзолари ва вазирларнинг алоқалари мунтазамлилик асосида амалга оширилади. Вазирликлар ходимлари деярли ҳар ҳафтада қўмита мажлисларида қатнашадилар, саволларга жавоб берадилар.

Буюк Британия Парламентининг қуйи палатасида атроф муҳитни муҳофаза қилиш масалалари бўйича шугулланадиган иккита қўмита мавжуд. Булар: Атроф-муҳитни назорат қилиш қўмитаси ва ҳукуматнинг шу номдаги департаменти ишини кузатадиган Атроф муҳит, озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги бўйича қўмита.

Италия депутатлари палатасининг атроф муҳит, ҳудудлар ва жамоатчилик фаолияти бўйича 8-қўмитаси юрисдикциясига атроф муҳитни муҳофаза қилиш, энергетика, шаҳарсозлик ва ердан фойдаланиш, табиий офатлар тегишлидир. Охирги вақтларда ЕИ қонунларини, гидрологик муаммоларнинг олдини олиш тўғрисидаги қонун лойиҳалари, Атроф муҳитни муҳофаза қилиш бўйича миллий агентликни қайта ўзгартириш, Кампаньедаги танг вазият бўйича директивалар ва ўрмон ёнғинлари, энергетика сиёсати ва иқлим ўзгариши асосий масалалар бўлди. Атроф муҳит Кодекси (Enviromental Code) ва Жамоат шартномаси Кодекси (Public Contract Code) устидаги иш давом эттирилмоқда). Иқлим ўзгариши муаммосига жиддий эътибор берилди. Ушбу масала бўйича эшитув олимлар иштирокида ўтказилди.

Норвегия парламентининг энергетика ва атроф муҳит қўмитаси нефть ва газ, энергетика, ички сув йўлларини ривожлантириш, атроф муҳитни муҳофаза қилиш, жонли табиат, табиий ресурсларни ҳимоя қилиш, ердан фойдаланиш, метеорология ва гидрология масалалари билан шугулланади. Кейинги вақтларда қуйидагилар асосий мавзулар бўлди: Норвегиянинг шимолий қисмларида нефть ва газ қазиб олиш, унинг атроф муҳитга таъсири, Шимолий денгизда конларни ишга тушириш; энергия етказиб бериш хавфсизлиги; энергиянинг муқобил манбалари (шамол тегирмонлар, қуёш энергияси ва ҳоказолар); миллий истироҳат боғлари; биологик хилма-хиллик; иқлим ва иқлим ўзгаришлари, Киото протоколини бажариш. Қўмита аъзолари халқаро учрашувларда ҳукумат делегацияларида мунтазам қатнашадилар.

Парламент дипломатияси нима?

Халқаро парламент ўзаро ҳамкорлиги – умумий халқаро тартибнинг узвий қисми, парламент дипломатияси эса – замонавий халқаро муносабатларнинг муҳим воситаси. Бугунги кунда парламент дипломатияси бир қанча муҳим белгилар билан характерланади. Булар – мамлакатлар алоқаларининг кенг географияси, ҳозирги даврнинг далзарб муаммоларига йўнатирилганлик, халқаро-ҳуқуқий ташаббускорлик, миллий қонунчилик ва халқаро-ҳуқуқий тизимни уйғунлаштириш, дипломатиянинг анъанавий – халқаро шартномани, низоларни ҳал этишнинг тинч воситаларини, халқаро ташкилотлар ва конференцияларни фаол қўллаш. Халқаро кўламда парламент ишининг амалий хусусияти халқаро мажбуриятлар бажарилишига кўмаклашиб турли векторлар бўйича аниқ натижа беради. Хорижий тажриба парламентарийларнинг халқаро мулоқотини такомиллаштириш зарурлигига ишонч ҳосил қилдиради.

Олий Мажлиснинг парламентлараро ҳамкорлиги қандай амалга оширилади?

Олий Мажлис палаталарининг парламентлараро ҳамкорлиги кўп томонлама ва икки томонлама асосларда амалга оширилади. Кўп томонлама ҳамкорлик ҳам Парламентлараро иттифоқ, халқаро ташкилотларнинг парламент тузилмалари ишида қатнашиш доирасида, ҳам миллий парламентлардан юқори турувчи институтлар томонидан амалга оширилади. Масалан, Европа парламенти билан ҳамкорлик Олий Мажлис халқаро фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Европа парламенти билан амалий алоқалар ўрнатилган. Ўзбекистон Республикаси билан Европа Иттифоқи ўртасидаги шериклик ва ҳамкорлик тўғрисидаги Битим доирасида ташкил этилган “Ўзбекистон – ЕИ” парламент ҳамкорлиги кўмитасининг йиллик мажлислари бунинг исботи ҳисобланади. Кўмита мажлислари давомида Шериклик ва ҳамкорлик тўғрисидаги Битим доирасида Ўзбекистон ва Европа Иттифоқи ўртасидаги муносабатлар масалалари кўриб чиқилади, Марказий Осиёда минтақавий хавфсизлик ва ҳамкорлик, шу жумладан ижтимоий-иқтисодий ва молиявий масалалар, демократлаштириш жараёнлари, инсон ҳуқуқлари, таълим ва соғлиқни сақлаш, атроф-муҳит муҳофазаси ва табиий ресурслардан фойдаланиш масалалари бўйича кенг фикр алмашилади.

Ўзбекистон билан икки томонлама парламентлараро ҳамкорлик хорижий парламентларнинг барча соҳаларда алоқаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш ниятини намоиш қилмоқда. Жаҳоннинг 30дан ортиқ мамлакатлари парламентларида, шу жумладан Япония, АҚШ, Корея Республикаси, ГФР, Италия, Франция, Туркия, Болгария, Россия, Украина ва бошқа мамлакатларда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси билан дўстлик ва ҳамкорликни ривожлантириш бўйича бир-биридан принциплари ва ташкил этиш мақсадлари билан фарқ қиладиган турли шаклдаги тузилмалар ташкил этилган.

Японияда икки асосий сиёсий партия – Япония демократик партияси ва Япония либерал демократик партияси алоҳида, фақат партияларнинг ўз

аъзоларидан ташкил топган партиялар “ЯДП – Ўзбекистон” ва “ЯЛДП – Ўзбекистон” парламент дўстлик лигаларига эга. 2010 йилда Япония Сенати Спикери Сацуки Эданинг таклифи ва ўзбек парламентарийларининг ташаббуси бўйича “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси – Япония Парламенти” парламентлараро гуруҳи ташкил этилди. 2010 йил декабрда ушбу парламентлараро форумнинг биринчи мажлиси бўлиб ўтди¹.

Буюк Британияда парламентнинг ҳар икки палатаси вакиллари бирлаштирадиган “Британия – Ўзбекистон” Умумпартия гуруҳи ташкил этилган, куйидаги мавзули йўналишлар бўйича 5 та кичик гуруҳ ташкил этилган. Булар: 1) парламентлараро мулоқот, институцион тушуниш ва парламентлараро айирбошларни қўллаб-қувватлаш; 2) демократия, инсон ҳуқуқлари, қонун устуворлиги; 3) минтақавий хавфсизлик ва барқарорлик; 4) иқлим ўзгариши ва атроф-муҳитдан хабардорлик, глобал энергия, сув хавфсизлиги; 5) иқтисодий ривожланиш, савдо ва инвестициялар. 2010 йил сентябрда икки мамлакатнинг парламентлараро тузилмалари ўртасида ўзаро бир-бирини тушуниш тўғрисидаги Меморандум имзоланди.

Парламентдаги турли партиялар вакилларидан ташкил топган “Франция – Ўзбекистон” Миллий Ассамблеяси дўстлик гуруҳининг асосий вазифаси парламентлараро ҳамкорликни ривожлантириш ва икки мамлакатнинг ўзаро шериклик алоқаларига кўмаклашиш ҳисобланади².

**Қонунчиликни
такомиллаштириш
соҳасида қандай асосий
таклифлар бор?**

Ўзбекистон ўзининг халқаро мажбуриятларини, шу жумладан БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадлари бўйича мажбуриятларини изчил ва қатъий бажармоқда. Минг йиллик ривожланиш мақсадлари бир қанча стратегик ўртача муддатли ҳужжатларга муваффақияли мослаштирилган ва интеграциялаштирилган, жумладан Ҳукумат томонидан 2011-2015 йиллар даврига мўлжалланган БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадларини Ўзбекистонда амалга ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар дастури тасдиқланган.

Мамлакатда аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш бўйича амалий чора-тадбирлар муваффақиятли амалга оширилмоқда, гендер тенгликни таъминлаш, жамиятнинг барқарор ривожланишида аёл омилининг ролини фаоллаштириш, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш бўйича изчил ва тизимли чоралар рўёбга чиқарилмоқда. Бир қанча нуфузли халқаро институтларнинг баҳосига кўра Ўзбекистонда аёллар учун яратилган қулай шароитлар ва оналикни муҳофаза қилиш даражаси бўйича жаҳоннинг 125 мамлакати орасида етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. ЮНИСЕФнинг Шарқий Европа, Болтиқ, МДХ мамлакатлари бўйича минтақавий офиси томонидан Ўзбекистон оналик ва болаликни муҳофаза қилиш соҳасидаги дастурларни жорий этиш бўйича минтақавий

¹ 2010 йилда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати фаолияти тўғрисида ҳисобот.

² 2010 йилда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси фаолияти тўғрисида ҳисобот.

модель деб эътироф этилди¹.

Қуйидагилар миллий қонунчиликни ва ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришнинг бундан кейинги йўналишлари ҳисобланади:

- халқаро мажбуриятлар бажарилиши тартибини қонунчилик йўли билан тартибга солиш, ушбу соҳада давлат органлари функцияларини мустаҳкамлаш, шу жумладан ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти тармоқлари ваколатларини мустаҳкамлаш;

- шартноманинг Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига мувофиқлигини баҳолаш нуктаи назаридан Олий Мажлиснинг палаталари қўмиталарида халқаро шартномаларни тайёрлаш ва ратификация қилиш ишларини такомиллаштириш, халқаро ташкилотларнинг тавсияларини амалга оширишда парламентнинг иштирокини фаоллаштириш;

- давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг ҳамкорлигини мустаҳкамлаш, ижтимоий аҳамиятли муаммолар бўйича жамоатчилик эшитишларини амалиётга жорий этиш, давлат ҳокимияти органлари фаолияти ва улар томонидан қабул қилинадиган фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига риоя қилиш, бюджет жараёнининг очиклиги ва шаффофлиги билан боғлиқ қарорлар устидан жамоатчилик мониторинги институтини кучайтириш;

- Халқаро меҳнат ташкилотининг стандартларига мувофиқ давлат органлари, иш берувчилар ва ходимлар ўртасидаги манфаатларни келишишнинг асосий механизми сифатида самарали ижтимоий шерикликни ривожлантириш;

- гендер қонунчилигини такомиллаштириш, “Эркаklar ва аёлларнинг тенг ҳуқуқлари ва имкониятлари тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш;

- коррупцияга қарши қонунчиликни такомиллаштириш, Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашни янада кучайтириш миллий дастурини қабул қилиш;

- табиий муҳитни иқтисодий баҳолаш, экологик соф маҳсулотлар ишлаб чиқаришни, энергиянинг анъанавий бўлмаган тикланадиган манбаларидан фойдаланишни, саноат чиқиндиларини қайта ишлашни рағбатлантириш бўйича қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, “Экологик назорат тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш.

---

¹ Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилidir. – Т.: Ўзбекистон, 2010. 12-б.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маъруза. // “Халқ сўзи” 2011 йил 22 январь.
2. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги маъруза. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
3. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш – тараққиётимизнинг муҳим омилидир. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
4. Каримов И.А. БМТ саммити Миинг йиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисдаги нутқи. // “Халқ сўзи”. 2010 йил 22 сентябрь.
5. Каримов И.А. Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 27 январдаги қўшма мажлисидаги маъруза. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
6. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг БМТ Бош ассамблеясининг Минг йиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган олий даражадаги ялпи мажлисдаги нутқи. – Т.: Ўзбекистон, 2010. 10-б.
7. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. // “Халқ сўзи”. 2007 йил 31 август.
8. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. – Т.: Ўзбекистон, 2005.
9. Каримов И.А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1997.
10. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2010.
11. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги Конституциявий қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2002. № 12. 213-модда.
12. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Конституциявий қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2002. № 12. 215-модда.

13. Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси. 1993. № 9. 320-модда.

14. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайловлар тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири). // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2003. № 9-10. 132-модда.

15. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. № 3-4. 18-модда.

16. Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги 2004 йил 30 апрелдаги 617–II-сонли Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2004. № 5. 86-модда.

17. Ўзбекистон Республикасининг “Халқ депутатлари маҳаллий Кенгаши депутатини, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатини ва Сенати аъзосини чақириб олиш тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. № 8-9. 64-модда.

18. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида”ги 2003 йил 29 августдаги 522–II-сонли Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2003. № 9-10. 136-модда.

19. Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги 2004 йил 30 апрелдаги 617–II-сонли Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2004. № 5. 86-модда.

20. Ўзбекистон Республикасининг “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгаши депутатининг мақоми тўғрисида”ги 2004 йил 2 декабрдаги 706–II-сонли Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. 2005. № 1. 10-модда.

21. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг 2009 йил 31 июлдаги 653–I-сонли Қарори билан тасдиқланган “Халқ депутатлари маҳаллий Кенгаши депутати томонидан депутат сўровини юборишга доир Тавсиялар”. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2009. № 7. 264-модда.

22. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг 2009 йил 31 июлдаги 653–I-сонли Қарори билан тасдиқланган “Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашининг ва халқ депутатлари маҳаллий Кенгаши доимий комиссияларининг қарорлари ижро этилиши устидан назорат олиб боришга

доир Тавсиялар”. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2009. № 7. 264-модда.

23. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Минг йиллик ривожланиш мақсадларини Ўзбекистонда амалга оширишнинг бориши тўғрисида”ги 2010 йил 9 сентябрдаги 141–II-сонли Қарори. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2010. № 9. 345-модда.

24. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Кенгашининг 2008 йил 26 августдаги 854–I-сонли Қарори билан тасдиқланган “Парламент сўровини амалга ошириш Тартиби”. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2009. № 2. 44-модда.

25. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг 2006 йил 29 июндаги 199–I-сонли Қарори билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан, Сенат аъзоси томонидан парламент сўровини юбориш Тартиби”. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2006. № 6. 365-модда.

26. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг “Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2005 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2006 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 10 февралда бўлиб ўтган йиғилишидаги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2006 йил 24 февралда ўтказилган бешинчи ялпи мажлисидаги “Мамлакатимиз тараққиётининг қонуний асосларини мустаҳкамлаш – фаолиятимиз мезони бўлиши даркор” маърузаларининг асосий қоидаларини амалга оширишга қаратилган чора-тадбирларни бажаришга оид Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Ҳаракат дастурининг 8.4, 9.1, 9.2 ва 9.3-бандларини амалга ошириш тўғрисида”ги 2006 йил 29 июндаги 199–I-сонли Қарори. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2006. № 6. 365-модда.

27. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан парламент эшитувларини тайёрлаш, ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 2010 йил 8 июлдаги 73–II-сонли Қарори.

28. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг “Ҳокимиятнинг вакиллик органлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2009 йил 31 июлдаги 653–I-сонли Қарори. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси. 2009. № 7. 264-модда.

29. Минг йиллик Декларациясида белгиланган ривожланиш соҳасидаги мақсадларни амалга ошириш тўғрисидаги маъруза. 2010 йил.

30. БМТ Бош Ассамблеясининг 1986 йил 4 декабрдаги 41/128 резолюцияси билан қабул қилинган Ривожланиш ҳуқуқи Декларацияси. Ўзбекистон Декларацияга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 30 августдаги 504-I-сонли қарори билан қўшилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1997 й. № 9. 260-модда.

31. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (1966 йил). Ўзбекистон Пактни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 31 августдаги 126-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1995 й. № 9. 201-модда.

32. Хотин-қизларни камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги конвенция (1979 йил). Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 6 майдаги 87-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1995 й. № 6.

33. Меҳнат қилиш ва касб танлаш соҳасидаги камситишга дахлдор 111-сонли конвенция (1958 йил). Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 30 августдаги 499-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1997 й. № 9. 255-модда.

34. Тенг қадриятли меҳнат учун эркаклар ва аёларни тенг мукофотлаш тўғрисидаги 100-сонли конвенция (1951 йил). Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 30 августдаги 493-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1997 й. № 9. 249-модда.

35. БМТнинг Иқлим ўзгаришлари тўғрисидаги ҳадли конвенцияси (1997 йил). Ўзбекистон Конвенцияга 1993 йил 30 июнда қўшилган.

36. БМТ Иқлим ўзгаришлари тўғрисидаги ҳадли конвенциясига доир Киото Баённомаси (1997 йил). Ўзбекистон Баённомани Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1999 йил 20 августдаги 834-I-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 1999 й. № 9. 231-модда.

37. БМТнинг Коррупцияга қарши конвенцияси (2003 йил). Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 7 июлдаги 158-ЎРҚ-сонли Қонуни билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари Ахборотномаси. 2008 й. № 7. 349-модда.

38. БМТнинг Трансмилий уюшган жиноятчиликка қарши конвенцияси (2000 йил). Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2003 йил 30 августдаги 536-II-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси. 2003 й. № 9-10. 150-модда.

39. БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси. Ўзбекистон Конвенцияни Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1992 йил 9 декабрдаги 757-ХП-сонли қарори билан ратификация қилган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Ахборотномаси. 1993 й. № 1. 41-модда.

40. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 2 апрелдаги ПФ–3592-сонли Фармони. // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. № 14. 101-модда.

41. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 2 апрелдаги ПФ–3592-сонли Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасининг Ҳисоб палатаси тўғрисида Низом”. // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2005. 14-сон. 101-модда.

42. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2011 йил 26 январдаги 21-сонли “Ўзбекистонда БМТнинг Минг йиллик ривожланиш мақсадларини амалга оширишнинг кўшимча чоралари ҳақида”ги қарори. // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. 2011 й.

43. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитасининг маълумотлари. 2008 й.

44. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси (парламенти) фаолиятининг асослари. Маълумотнома-қўлланма. - Т., 2010.

45. Инсон тараққиёти қандай ўлчанади. – Қўлланма. БМТТД. 2007.

46. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномалар. Тўплам / Ўзбекча нашрининг маъсул муҳаррири А.Х.Саидов. – Тошкент: Адолат, 2004.

47. Инсон ҳуқуқлари: парламент аъзолари учун қўлланма. – Т., 2007.

48. Парламент назорат: назария ва амалиёт масалалари. // Илмий-амалий семинар материаллари. / Масъул муҳаррир Ф.Ҳ.Отахонов. – Т., 2005.

Рус тилидаги адабиётлар

49. А.Давид Крокер. Сен и совещательная демократия. 2006.

50. Адилходжаева С.М., Маликова Г.Р., Парламентский запрос как форма парламентского контроля, 2006

51. Вульф Скотт, «Человеческое развитие в зеркале статистики: как читать цифры?», ПРООН, 2004.

52. Государственная служба в Узбекистане: состояние, проблемы и основные направления ее реформирования, - ЦЭИ, Ташкент, 2007

53. Доклад о человеческом развитии 2010 – Реальное богатство народов: пути к развитию человека. – ПРООН, 2010.

54. Доклад об осуществлении целей в области развития, сформулированных в Декларации тысячелетия, за 2010 год. ООН, Нью-Йорк.

55. Законодательство, построенное с учетом гендерных принципов, в странах Центральной и Восточной Европы и СНГ: руководство по продвижению и защите гендерного равенства посредством закона. ПРООН, Братислава. 2003.
56. Керимов Д.А. Законодательная техника. М., 1997
57. Конституция, закон, подзаконный акт / Под ред. И.В. Котелевской. М., 1994
58. Махбуб уль Хак. Доклад о развитии человека 2010. Резюме. 20-е, юбилейное издание. ПРООН, С.3
59. Национальный доклад по человеческому развитию 2005, ПРООН и ЦЭИ 2005
60. Общая теория закона и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрист, 2001. - 520 с.
61. Парламентаризм: Опыт зарубежных стран. - Т.: Шарк, 2002.
62. Парламентский контроль: вопросы теории и практики. Сборник материалов научно-практического семинара. / Ответственный редактор Ф.Х. Отахонов. Т.: 2005.
63. Перестройка государственных структур: методы и подходы, ПРООН, Нью-Йорк, 2002
64. Повышение роли и расширение участия женщин в политических процессах: аналитический обзор и рекомендации для стран Центральной и Восточной Европы и СНГ. ПРООН. Братислава, 2010.
65. Протасов В.Н. Теория закона и государства: Учебник. - М.: Новый Юрист, 1999.
66. Сафаев С. Бюллетень для парламентариев по человеческому развитию, ПРООН в Узбекистане, 2009.
67. Совет Федерации: Эволюция статуса и функций, М.: Институт права и публичной политики, 2003.
68. Сотрудничество между парламентом и гражданским обществом в процессе наблюдения за реализацией инициатив по сокращению бедности. Парламент и проблемы бедности. Серия – 2. ПРООН. 2004.
69. Стратегический комментарий ПРООН: Развитие парламентаризма. Братислава, 2003
70. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. – М.: 1998.
71. Тихомиров Ю.А. Действие закона. М., 1992
72. Учебник по человеческому развитию, Ташкент, УМЭД и ПРООН в Узбекистане, 2008

73. Учебно-методическое пособие по человеческому развитию, Ташкент, УМЭД и ПРООН в Узбекистане 2009

74. Часто задаваемые вопросы о правозащитном подходе к сотрудничеству в целях развития. /Издание УВКПЧ. – ООН, 2006.

75. Чиркин В.Е., Парламенты в зарубежных странах. Учебное пособие. - М., 2006.

Инглиз тилидаги адабиётлар

76. Achieving the United Nations Millennium Development Goals: progress through partnerships hearing before the Subcommittee on international organizations, human rights and oversight of the Committee on foreign affairs House of Representatives one hundred eleventh congress second session. July 27, 2010. Serial No. 111–121.

77. Evaluating parliament: A self-assessment toolkit for parliaments. /Inter-Parliamentary Union, 2008.

78. Measuring human development. New York. 2007.

79. UNDP, CER, Human Development Report, Uzbekistan 2005.

80. Parliamentary human rights committees. The National Democratic Institute for International Affairs. 2005.

81. Controlling corruption: A parliamentarian's Handbook. World Bank Institute, Global Organization of Parliamentarians against Corruption. August 2005.

82. Women in Parliament in 2010. The Year in Perspective./ Inter-Parliamentary Union.

Электрон манбалар

83. Ўзбекистонда инсон ривожланишига оид веб-саҳифа www.humandevlopment.uz

84. Минг йиллик ривожланиш мақсадларига оид веб-саҳифа <http://www.undp.org/mdg/>

85. 2015 Минг йиллик ривожланиш мақсадларига оид веб-саҳифа <http://www.un.org/millenniumgoals/>

86. БМТТДнинг бошқа халқаро ҳамкорлари билан биргаликда ишлаб чиқилган парламент ривожланишига оид веб-портал - www.agora-parl.org

87. Инсон ривожланиши тўғрисидаги глобал маъруза, 1990-2010 www.hdr.undp.org

88. Инсон ривожланиши тўғрисидаги атамалар луғати - <http://www.humandevlopment.uz/uz /glossary/>

ТЕРМИНЛАР ГЛОССАРИЙСИ

Барқарор ривожланиш – жамият тараққиётининг энг муҳим замонавий тамойилларидан бири. Унга биноан жамиятнинг энг муҳим мақсади – ривожланишнинг узлуксизлигини, унинг барқарор характери таъминлашдир. Барқарор ривожланиш ўз ичига иқтисодий, экологик, демографик ва бошқа компонентларни қамраб олади ва нафақат ҳозирги кунда яшовчилар, балки келажак авлодларнинг муносиб турмуш даражасини таъминлашни кўзда тутди.

Вакиллик демократияси – замонавий давлатларда сиёсий иштирок этишнинг етакчи шакли ҳисобланади. Унинг моҳияти фуқароларнинг қарорлар қабул қилишда, давлат органларига ўзларининг манфаатларини ифодаловчи вакиллари сайлашда, қонунлар қабул қилишда ва кўрсатмалар беришда бевосита иштирок этишида намоён бўлади.

Гендер тенглиги – жинсий белгилар бўйича камситиш, яъни дискриминациянинг барча шакллари бартараф қилиш. Инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини унинг жинсидан қатъи назар қонунчилик ва ташкилий нуқтаи назардан таъминлашни кўзда тутди.

Глобаллашув – ягона умумбашарий маданий, ахборот, иқтисодий маконнинг вужудга келиши ҳамда минтақалар ва мамлакатларнинг ҳар соҳадаги ўзаро боғлиқлиги ва ўзаро таъсири чуқурлашуви жараёни.

Давлат ҳокимияти ва бошқарувини марказлаштиришни чеклаш – энг содда тарзда тушунтириладиган бўлса, марказлаштиришни чеклаш, давлат бошқарувининг муайян функцияларини қуйи тузилмаларга, маҳаллий ҳокимият органларига беришни англатади. Шу билан биргаликда марказлаштиришни чеклаш ҳокимият тармоқлари ўртасида, ҳукумат билан иқтисодий тузилмалар ўртасида, шунингдек давлат органлари билан фуқаролик жамияти институтлари ўртасида ваколатлар ва муайян ҳуқуқлар қайта тақсимланишини ўз ичига олади.

Демократия – халқ ҳокимиятнинг ягона қонуний манбаи ҳисобланувчи сиёсий режим.

Ижтимоий меҳнат унумдорлиги – ижтимоий ишлаб чиқариш самарадорлигини анъанавий кўрсаткичларидан бири. Муайян давр мобайнида ишлаб чиқилган товар ва хизматлар қийматининг уларни барпо қилиш учун сарфланган меҳнат, капитал ва ресурслар қийматига бўлган муносабати орқали ҳисобланади.

Ижтимоий сиёсат – аҳоли фаровонлигини кўтариш, ижтимоий муҳофазага муҳтож қатламлар манфаатларни ҳимоя қилиш, соғлиқни сақлаш,

маориф, меҳнат муносабатлари каби жамият учун аҳамиятли соҳаларни ривожлантиришга қаратилган мақсадларга эришишни ҳуқуқий, ташкилий ва молиявий таъминлаш.

Иқтисодий ўтиш даврини бошидан кечираётган мамлакат – иқтисодиёти илгари ишлаб чиқариш воситаларига ижтимоий мулкчиликка, бошқарувнинг маъмурий-бўйруқбозлик принципларига асосланган ва эндиликда давлат қурилиши моделларини алмаштираётган, иқтисодий тизимни тубдан ўзгартираётган собиқ социалистик мамлакатлар.

Истеъмол савати – йил мобайнида истеъмол этиладиган маҳсулотлар ва хизматлар тўпламининг жон бошига ҳисобланган ўртача миқдори. Тарихан эришилган турмуш даражаси, иқлим, жўғрофий ва бошқа омилларга кўра истеъмол саватига киритиладиган маҳсулотлар ва хизматлар тўплами турли мамлакатларда бир биридан фарқ қилади.

Иқтисодий ўсиш – ривожланиш самарадорлигини ананавий кўрсаткичларидан бири. Асосан, мамлакат ЯИМи ҳажмининг ўтган йилнинг мутаносиб даврига нисбатан ўзгариш фоизи сифатида ҳисобланади.

Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти (ИХРТ) – вакиллик демократияси ва эркин бозор иқтисодиёти принципларини тан олувчи ривожланган мамлакатларнинг халқаро иқтисодий ташкилоти. Мазкур ташкилот 1948 йилда ташкил қилинган ва ҳозирги кунда унинг таркибига 34 та давлат, шу жумладан Европа Иттифоқига аъзо-давлатларнинг кўпчилиги киради.

Камбағаллик чизиғи – мамлакатдаги турмуш даражаси андозаларни таъминлаш учун лозим бўлган даромадларнинг энг кам, минимал ҳажми. Фаровонликни тарихан эришилган даражасига қараб камбағаллик чизиғи турли мамлакатларда бир хил эмас, аммо Жаҳон Банки ҳисобига кўра халқаро камбағаллик чизиғи (ҳарид қилиш қобиляти паритетига кўра) жон бошига кунига \$ 1.25 ташкил қилади.

Коррупция – ноқонуний шахсий фойда олиш мақсадида давлат лавозимни суиистеъмол қилиш, ундан қонунга зид фойдаланиш.

Либераллаштириш – давлатнинг иқтисодиётга ва молиявий жараёнларга аралашувини камайтириш, савдо учун тўсиқларни бартараф қилиш сиёсати.

Миграция – одамларнинг бир мамлакатдан иккинчисига кўчиб, ўз ватанидан четда бир йилдан камроқ бўлмаган муддат мобайнида истиқомат қилиши.

Микромолиялаштириш – аҳолининг кам таъминланган қатламларига қаратилган ва уларни иқтисодий фаол фаолиятга жалб қилишга кўмаклашишга

даъват этилган молиявий маҳсулотлар комплекси.

Модернизациялашган жамият – анъанавий жамиятдан фарқли ўлароқ бошқарув рационализм, вакиллик демократияси ва бозор иқтисодиёти андозаларига асосланган жамият. Модернизациялашган жамият иқтисодиёти саноатлашган бўлиб, унинг ўсиши инновацион қайта ишлаб чиқариш ҳисобига эришилади.

Парламентнинг вакиллик функцияси нуктаи назарларни баён қилиш ҳамда давлат ва маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалаларни муҳокама қилиш, шунингдек, муҳокамалар натижаларига асосан давлат сиёсати асосларини ишлаб чиқиш учун парламент форум вазифасини бажаришида намоён бўлади.

Парламентдаги кўпчилик – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида кўпчилик ўринни эгаллаган сиёсий партия фракцияси. Ўз дастурий мақсадли вазифаларининг яқинлигидан ёки мослигидан келиб чиққан ҳолда блок тузадиган бир нечта сиёсий партиялар фракциялари ва Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар ҳам парламентдаги кўпчиликни ташкил этиши мумкин.

Парламентдаги муҳолифат – янгитдан шакллантирилган ҳукуматнинг тутган йўли ва дастурига ёки унинг айрим йўналишларига қўшилмайдиган сиёсий партиялар фракциялари, шунингдек Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар.

Ривожланишга кўмаклашиш қўмитаси (РКҚ) – Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилотининг қўмитаси бўлиб, у барқарор ривожланишни қўллаб-қувватлаш учун асосий донорларнинг биргаликдаги ҳаракат самарадорлигини оширишга қаратилган саъй-ҳаракатларини кучайтириш бўйича муҳим форуми ҳисобланади. Қўмитага 1960 йилда асос солинган. Қўмитанинг асосий вазифаларига қуйидагилар киради: а) ишончли статистик ҳисоботларни тақдим қилиш; б) ривожланишга кўмаклашиш доирасидаги амалий фаолият тўғрисида маълумотларни тақдим қилиш; в) энг юқори натижаларга эришиш учун маслаҳат ёрдами кўрсатиш.

Турмуш даражаси – жамиятнинг ижтимоий ва иқтисодий ривожининг мажмуий кўрсаткичи. У жон бошига реал даромадлар, қашшоқлик коэффиценти, соғлиқни сақлаш имкониятлари, даромадлар ўсиши нотекислиги, таълим андозалари, аҳолини муайян товарлар билан таъминганлиги (масалан, 1000 кишига келадиган телевизорлар миқдори) ва ҳ.к. мажмуи билан ўлчанади.

Фракция – сиёсий партиядан кўрсатиладиган депутатлар томонидан партия манфаатларини Қонунчилик палатасида ифодалаш мақсадида тузиладиган ва белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган депутатлар

бирлашмасидир.

Хорижий инвестициялар – бир мамлакатнинг ҳукумати, ташкилоти, корхонаси, юридик ёки жисмоний шахсига тааллуқли активларни бошқа бир давлат иқтисодиётига киритиш. **Жамғариш нормаси**, яъни миллий даромадни истеъмол учун эмас, балки ишлаб чиқаришни кенгайтириш учун ишлатилиш коэффиценти паст бўлган мамлакатлар учун хорижий инвестициялар иқтисодий ривожланишнинг муҳим манбаидир. Бундан ташқари, улар тўлов баланси, экспорти ўсиши, янги технологияларни жалб қилишга ёрдам берадилар. Бир мамлакатнинг корхонаси бошқа мамлакатда жойлашган корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш мақсадида маблағ йўналтирилса, бу **тўғридан-тўғри** хорижий инвестиция деб аталади. Агар капитални кириши хорижий корхона томонидан қимматли қоғозларни сотиб олишнинг эвазига амалга оширилса, бу **портфель инвестицияси** бўлади.

Хусусийлаштириш – корхоналарга мулкчилик ҳуқуқи давлатдан иқтисодиётнинг нодавлат секторига қонуний равишда ўтишини англатадиган давлат тасарруфидан чиқариш ва ишлаб чиқариш воситаларини денационализация жараёни. Сўзнинг кенг маъносида у умуман иқтисодиётни давлат тасарруфидан чиқариш, бозор иқтисодиёти инфратузилмасини яратишга доир комплекс ташкилий, ҳуқуқий ҳамда институционал чора-тадбирларни ҳам англатади.

Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) – мамлакатда муайян давр давомида ишлаб чиқарилган ва бозорда сотиш учун мўлжалланган товар ва хизматларнинг умумий қиймати. Турли мамлакатлардаги ЯИМ даражасини таққослаш учун у АҚШ долларида харид қилиш паритетида ифодаланиши мумкин. Бу ҳолда ЯИМ ҳажми Америка Қўшма Штатлари долларида эга бўлган харид кучига тенг бўлган халқаро долларга конвертация қилинади.

ЯИМнинг жон бошига ҳажми – АҚШ долларида ифодаланган ва йилнинг ярмига тўғри келадиган аҳоли миқдорида бўлинган ялпи ички маҳсулот.

Ялпи миллий даромад (ЯМД) – ЯИМ ва хориждан келиб тушган соф киримларнинг йиғиндиси. Бу киримлар чет элда иқтисодий фаолият қилувчи юридик ва жисмоний шахсларнинг меҳнатдан олган даромадлари, тўғридан-тўғри ва портфель инвестициялардан олган фойдалари ва мулкдан олган даромадларини ўз ичига олади.

М У Н Д А Р И Ж А

СЎЗ БОШИ.....4

I БОБ. ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИ КОНЦЕПЦИЯСИ: ТАРИХИ, МОҲИЯТИ, ПРИНЦИПЛАРИ, АҲАМИЯТИ.....6

Инсон тараққиёти концепцияси қачон ва қай тарзда вужудга келган?

Инсон тараққиёти концепциясининг моҳияти нимада?

Инсон тараққиёти даражаси қандай ўлчовларга кўра баҳоланади?

Инсон тараққиёти даражаси қандай ўлчанади?

Нима учун парламентарийлар Инсон тараққиёти концепциясини билишлари муҳим аҳамиятга эга?

II БОБ. ПАРЛАМЕНТНИНГ ВАКИЛЛИК ФУНКЦИЯСИНИ АМАЛГА ОШИРИШ ВА ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИ ПРИНЦИПЛАРИ.....22

Демократия нима?

Вакиллик демократияси нима?

Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси – олий вакиллик органи қандай шакллантирилади?

Парламентнинг вакиллик функцияси тушунчаси ва моҳияти

Парламент – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ўзининг вакиллик функциясини қандай амалга оширади?

Вакиллик функциясини амалга оширишда депутатлар ва сенаторларнинг роли қандай?

Инсон тараққиёти принципларини иноватга олган ҳолда парламентнинг вакиллик функцияси қандай шаклларда амалга оширилади?

Вакиллик функциясини амалга оширишда депутатлар ва сенаторлар қандай усуллардан фойдаланадилар?

Палаталар вакиллик функцияларини амалга ошириш учун қандай институционал имкониятларга эга?

Партия фракциялари ва депутатлик гуруҳларининг Қонунчилик палатаси фаолияти ва инсон тараққиёти принципларини амалга оширишдаги роли қандай?

III БОБ. ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИ ПРИНЦИПЛАРИ ВА ПАРЛАМЕНТНИНГ ҚОНУН ИЖОДКОРЛИГИ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....43

Қонун нима ва қонун матнини тайёрлашда инсон тараққиёти принципларини амалга ошириш механизми қандай?

Инсон тараққиёти принципларини амалга ошириш борасида қонуннинг мазмуни қандай аҳамиятга эга?

Инсон тараққиёти принциплари амалга оширилишини таъминловчи қонун лойиҳаларини тайёрлашнинг умум эътироф этилган умумий қоидалари нималардан иборат?

IV БОБ. ИНСОН ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ИЖТИМОЙ АҲАМИЯТГА МОЛИК УСТУВОРЛИКЛАРИНИ ПАРЛАМЕНТ ТОМОНИДАН ТАЪМИНЛАНИШИ.....51

Ўзбекистон Республикасида, шу жумладан қонунчилик фаолиятида инсон тараққиётининг ижтимоий аҳамиятга молик устуворликлари нималардан иборат?

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик Ўзбекистон Республикаси учун нимани англатади?

Парламент фаолиятининг ижтимоий соҳадаги қонунчилик устуворликлари нималардан иборат?

Парламентнинг соғлиқни сақлаш соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятининг устуворликлари нималардан иборат?

Парламентнинг таълим соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятидаги устуворликлар нималардан иборат?

Парламентнинг ёш мутахассислар меҳнат қилиши соҳасидаги қонунчилик фаолиятидаги устуворликлари нималардан иборат?

Парламентнинг аҳоли соғлиғини сақлаш ва ўлимни камайтириш соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятининг устуворликлари нималардан иборат?

Парламентнинг оилани мустаҳкамлаш соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятининг устуворликлари нималардан иборат?

Парламентнинг ёшларга доир сиёсат соҳасидаги қонун ижодкорлиги фаолиятидаги устуворликлари нималардан иборат?

V БОБ. ПАРЛАМЕНТ НАЗОРАТИ ҲАМДА ЖАМИЯТ ВА МИНТАҚАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ ҲАМДА ИҚТИСОДИЙ ТАРАҚҚИЁТИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ.....60

Парламент назоратининг моҳияти нимада?

Бюджет-молия назорати қандай шаклларда амалга оширилади?

Парламент сўровининг моҳияти нималардан иборат ва у қандай шаклларда амалга оширилади?

Қонунларнинг ижро этилиши устидан назоратнинг парламент қўмиталари томонидан олиб борилиши моҳияти нимада?

Парламент эшитувларининг моҳияти нималарда мужассам бўлади?

Маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари – Кенгашларнинг парламент

назоратини амалга оширишдаги иштироки моҳияти нималарда мужассам бўлади?

Парламент назорати самарадорлигини қандай мезонлар билан баҳолаш мумкин?

**VI БОБ. ДЕМОКРАТИК ИСЛОҲОТЛАРНИ ЯНАДА
ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШДА ХАЛҚ ДЕПУТАТЛАРИ МАҲАЛЛИЙ
КЕНГАШЛАРИНИНГ РОЛИ.....75**

Давлат бошқаруви тизимида “марказлаштиришни чеклаш” нимани англатади?

Марказлаштиришни чеклашнинг бош йўналишлари қандай?

Инсон тараққиёти масалаларини ҳал қилишда маҳаллий Кенгашлар ролини ошириш йўллари қандай?

**VII БОБ. БАРҚАРОР ИНСОН РИВОЖЛАНИШИНИ ТАЪМИНЛАШ
СОҲАСИДА ПАРЛАМЕНТ ФАОЛИЯТИНИНГ ХАЛҚАРО
ТАЖРИБАСИ.....84**

Инсон тараққиёти соҳасида қандай асосий халқаро ҳужжатлар мавжуд?

Инсон тараққиёти тўғрисидаги маърузалар қандай тайёрланади?

Инсон тараққиёти соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштиришда парламентлар қандай роль ўйнайди?

Парламентлар инсон тараққиёти масалалари бўйича назорат қилиш ваколатларини қандай бажаради?

Парламентлар ўз вакиллик функцияларни қандай амалга оширадилар?

Гендер тенгликни таъминлашда парламентнинг роли нимадан иборат?

Гендер тенгликни таъминлашда сиёсий партиялар қандай роль ўйнайди?

Инсон ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя қилишда парламентнинг роли нималардан иборат?

Инсон тараққиёти соҳасида халқаро ва минтақавий интеграция жараёнида парламент қандай қатнашади?

Парламент дипломатияси нима?

Олий Мажлиснинг парламентлараро ҳамкорлиги қандай амалга оширилади?

Қонунчиликни такомиллаштириш соҳасида қандай асосий таклифлар бор?

